George Orwell

HÓDOLAT KATALÓNIÁNAK

VISSZATÉRÉS... Második könyv
Sorozatszerkesztő Szilágyi Ákos
A kötet az Akadémia Kiadó közreműködésével jelent meg.

INTERART Budapest, 1989

George Orwell: Homage to Catalonia Penguin Books, London, 1966
Fordította: Bethlen János
Tóth László A fordítást az eredetivel egybevetette: Mesterházi Márton

A mű magyarul először a Független Kiadó gondozásában 1986-ban jelent meg.
ISBN 963 02 6413 7 Ö (sorozat) ISBN 963 02 6675 (kötet)
Printed in Hungary

A hit és a tudás: George Orwell a spanyol polgárháborúban

Halványuló és pontatlan emlékekből, dalfoszlányokból és képdarabkákból rémlik fel egy mítosz, a gyermekkor, gyermekkorom mítosza (más nevében nem beszélnék): ... Madrid határán álltunk a vártán... Lukács tábornok... Huesca... másfél óra eredeti képanyag a Meghalni Madridért című dokumentumfilmen......Madridban Ernst Busch lemezre énekli az Einheitsfrontlied-et, először németül, azután franciául és spanyolul... közben hallom, hogy ki-kihagy az áram, mert hullanak a Kondor-légió bombái, robbanásuk ostinatója szaggatja a dalt... Weil... BUMM... der Mensch... BUMM... ein Mensch... BUMM... ist... a Capa-fénykép, A milicista halála (állítólag beállított kép volt, pszeudodokumentum, hát persze, mint valamennyi fénykép, valamennyi dokumentum) ...az Abraham Lincoln Brigádé... a Thälmann Batallion......a Rákosi zászlóalj... Guadalajara... Bilbao...
Guernica......Barcelona... ahol a korabeli világsajtó szalagcíme szerint „az anarchisták fenntartják a rendet"...

Ez volt a spanyol polgárháború.

Illetve ez lett, ennyi maradt belőle. Franco tábornok győzött, a spanyol nép fizetett, hosszan és sokáig. Mint ahogy fizetett a részvételért a nemzetközi baloldal is, a hazatért és a táborok mélyén eltűnt oroszok, mint például Mihail Kolcov, a Pravda tudósítója, a Spanyolországi napló szerzője; de a többiek is, a Nemzetközi Brigád tagjai is fizettek, ha élve kijutottak Spanyolországból, legalább olyan hosszan és legalább olyan sokáig: először franciaországi internálással, azután német koncentrációs táborokban, s ha akadt, aki mindezt elkerülte vagy túlélte, az már otthon, a kelet-európai nagy fordulat éve után, a Rajk-perben, a Slansky-perben, a többi perben, mert a „spanyolos* múlt még ekkor is életveszélyes volt, súlyos rizikófaktor az ember politikai (és testi) egészségére nézve.

Mígnem aztán Semprun végre lefújta az egészet, "A háborúnak vége"-ben. Közben újra elindulhattak a "magyarok" is Spanyolországba (a magam nevében itt nem beszélhetek), először a kereskedők, narancsért, miegyébért, aztán a turisták is, a Prado vagy a Costa Brava felé. Végül Franco is meghalt - mikor is? 1975-ben?

1976-ban? ilyen későn? és Spanyolországban királyi segédlettel kitört a népképviseleti demokrácia.

Úgyhogy minden rendben van jó ideje. Olyannyira, hogy a polgárháború kezdetének-végének ötvenedik évfordulóját jószerivel már meg sem ünnepeltük (ide magamat is beleértve), ami pedig, akárhogy nézzük, rút és nemzetietlen lapszusnak számít mifelénk, az évfordulók országában. A hódolat, a tisztelgés elmaradt.

Pótolhatja viszont ezt az elmaradt ünneplést, sőt, minden rituális ürességű ünnepségnél igazabb hódolat lehet egy régebbi tisztelgés. Egy ötvenegy éve, 1938. április huszonötödikén megjelent élménybeszámoló a spanyol polgárháborúról, a Homage to Catalonia.

• * •

Eric Blair, harmincötödik évében járó angol író, akinek „George Orwell néven már megjelent négy könyve és jó néhány újságcikke, novellája, esszéje, 1936. december tizenötödikén elindult Angliából Spanyolországba, hogy az olt folyó eseményekről sajtótudósításokat írjon. Baloldali barátai, köztük többen az angol Independent Labour Party (Független Munkáspárt) tagjai, ellátták tanácsokkal, hová menjen, kit keressen, ha megérkezik. OrweU Barcelonába ment, a katalán fővárosba, ahol 1936. december harmincadikán jelentkezett a Lenin laktanyában, és belépett a Partido Obrero de Unificaríon Marxista (Marxista Egységes Munkáspárt) milíciájába. Január elején egységét a frontra vezényelték, Alcubierre-nél esett át a tűzkeresztségen. Innen áthelyezték az aragóniai frontra, ahol szakaszvezetőként csatlakozott a P.O.U.M. oldalán harcoló angol LLP-különítményhez.

Április végén, három és fél hónapos, javarészt állóharcban, lövészárokban eltöltött szolgálat után szabadságra engedték Barcelonába. Orwell úgy tervezte, hogy átkéri magát a Nemzetközi Brigádba; Madrid védelmében szeretett volna harcolni.

Itt, Barcelonában érte a polgárháború egyik visszataszító epizódja: május első hetében utcai harcok törtek ki a városban, egyfelől az anarchista és független szocialista pártok, illetve szakszervezetek milíciái, másfelől a köztársasági (liberális, szocialista és kommunista) kormány fegyveres erői, illetve rendőrsége között. A már eleve valószínűleg a köztársasági kormány (és ezen belül a kommunisták) által provokált véres zavargásokat később a kormánysajtó, s elsősorban annak is a kommunista része „a fasiszta zsoldban álló anarchisták és trockisták" elleni rágalomhadjáratra használta fel, s a kormányerők beavatkozása hamarosan az anarchistákkal való leszámoláshoz és a P.O.U.M. betiltásához, majd a helyi forradalmi erők elleni kíméletlen rendőri akciókhoz vezetett. A tömeges letartóztatásokban és titkos kivégzésekben a kommunista kézen lévő és a szovjet O.G.P.U.-tanácsadók által vezényelt köztársasági rendőrség játszotta a főszerepet, olykor más kormányerők kijátszásával, illetve kifejezett, bár többnyire tehetetlen nemtetszése ellenére.

Orwell ebben a helyzetben úgy döntött, hogy nem kéri át magát a kommunista vezetésű Nemzetközi Brigádba. Május 10-én visszatért a frontra, ahol tíz nappal később egy francoista orvlövész súlyosan megsebesítette: a puskagolyó átfúrta nyakát, igen közel az artériához. Kórházba került, majd felgyógyulva, de katonai szolgálatra alkalmatlanként visszatért a frontra, hogy leszereltesse magát. Innen a további formaságok elintézése végett Barcelonába utazott, ahol - mivel a P.O.U.M.-et a spanyol köztársasági kormány törvényen kívül helyezte - napokig bujkálni kellett a P.O.U.M.-istákra vadászó rendőrség elől. 1937.június 23-án végül sikerült átjutnia a francia határon.

♦ • *

Ahogy hazaért Angliába, szinte rögtön írni kezdte könyvét Spanyolországról: július közepén vetette papírra az első oldalakat. Sürgős volt Orwellnek a munka, pedig az ilyesféle élménybeszámolók esetében „alkotáspszichológiailag" többnyire jót tesz némi idő és távlat. Elsősorban politikai szempontból érezte sürgetőnek

a dolgot. Úgy vélte, hogy a lehető leggyorsabban el kell mondania az igazságot a spanyol polgárháborúról: a pártok és szervezetek között dúló gyilkos politikai harcról, a Moszkva kihelyezett ügynökei által vezényelt - ekkor még Orwellnél is csupán idézőjelben - „sztálinista" machinációkról, a kommunistáknak arról a véres szalámi-taktikájáról, amelynek angol elvbarátai és spanyol bajtársai közül oly sokan áldozatául estek. Azaz elsősorban politikai tényeket akart közölni, az újságírói becsület szellemében.

Annak a becsületnek a szellemében, amelyet - számára egyébként érthető módon - a jobboldali sajtóban, Angliában és máshol, bemocskolva látott („Franco tábornok a keresztény európai szellem megmentője a vörös gyilkosok ellenében" - szólt a jobboldali értelmezés a spanyolországi háborúról), s amelynek mérlegén - számára fájdalmas módon - a baloldali sajtó java része is könnyűnek találtatott, mivel ez a sajtó kritikátlanul szajkózta a moszkovita értelmezést ugyanarról: „Spanyolországban a nemzetközi fasizmus rohamát a polgári demokrácia tartóztatja fel, a demokratikus erők legszélesebb Népfrontjára támaszkodva, s ezt az egységet hiába próbálják megzavarni az anarchisták, trockisták és egyéb fasiszta kétkulacsosok álforradalmi provokációi".

Orwell igazságai kényelmetlennek bizonyultak. Kiadója, Victor Gollancz, aki ekkoriban a baloldali szellemű angol irodalom közzétételével foglalkozott, „Left Book Club" néven előfizetéses könyvklub formájában is, látatlanban elutasította Orwell készülő könyvét Spanyolországról, s a közismerten baloldali Kingsley Martin, a New Statesman and Nation főszerkesztője sem volt hajlandó közölni Orwell egyik spanyol polgárháborús tárgyú recenzióját. A (momentán) „népfrontos" angol szocialista-kommunista baloldalt feszélyező tényeket tartalmazó könyvet végül a Warburg-kiadó jelentette meg, miután Orwell 1938. január közepére elkészült a kézirattal.

» ♦ »

A Hódolat Katalóniának mégsem elsősorban politikai publicisztika. Igaz, ez is van benne bőven, s mesteri színvonalon; a 11. fejezet, melyben Orwell kísérletet tesz a májusi barcelonai harcok pontos rekonstrukciójára és könyörtelen logikával, az újságírói retorika féligazságai és hazugságai iránti „brit empirista" bizalmatlansággal mutatja ki, miként torzultak az események a róluk szóló tudósításokban felismerhetetlenné, illetve miképp kaptak a különböző ideológiai-politikai érdekek szolgálatában gyilkosan hazug értelmezést, az újságírás magasiskolája. S ha hozzátesszük, hogy Orwell becsülettel jelzi, sőt egyenest olvasója fejébe sulykolja, hogy pártatlanság nem létezik, hogy nyilván ő is ösztönösen és szükségszerűen torzít, hogy a maga módján ő is egyoldalú, bármennyire igyekszik ezt elkerülni, az újságírás „ismeretelmélete" mellett az újságírás erkölcstanából is leckét ad minden publicistának.

De a spanyolországi élménybeszámoló végül is több ennél. Krónika és foglalat. Egy ember és egy író végső megszületésének krónikája, egyben egy ember és egy író végleges önmegalkotásának foglalata: Eric Blair innentől kezdve „George Orwell", ettől fogva az az étosz, stílus, magatartás, vélemény, hit és tudás, amelynek a George Orwell név azóta is, és nyilván még sokáig, a védjegye és azonosító jele.

„George Orwell": Spanyolország különös és paradox dolgot művelt az emberrel, aki megélte, és az íróval, aki beszámolt róla. Szocialistává tette: élményt és formát adott végső - és végső fokon irracionális - hitének az egyenlőségen, a testvériségen és a tulajdon közösségén alapuló társadalomban, mely hitéhez - ha másként nem, hát valamiféle végső erkölcsi mérceként és önnön emberi tartósa támaszaként - haláláig ragaszkodott. Egyben könyörtelen kételyt és megvesztegethetetlen racionalizmust plántált belé a szocializmus minden szervezett, párthatalmi úton, a politikai erőszak segítségével elképzelt megvalósítása iránt, mely a megvalósítási kísérlet során ilyen-olyan „gyakorlati" megfontolásokból feladja az egyenlőség és a köztulajdon elvét, viszont - hasonló „gyakorlati" indokokból - tartósítja a párthatalmat és a politikai erőszakot. (Hogy egy minapi viccel illusztráljuk ezt a paradoxont: Orwell Spanyolországtól és a Hódolat Katalóniának megírásától fogva hitt a számára egyedül „működő" szocializmusban, amelyről viszont tudta, hogy nem

„létezhet"; a „létező" szocializmusban viszont nem hitt, mert tudta róla, hogy - legalábbis mint szocializmus - nem „működik".)

Hit és tudás tehát ennek a paradoxonnak a két összetevője, s mindkettővel a spanyol polgárháború ajándékozta meg Orwellt (vagy ajándékozta meg Orwell magamagát a spanyol polgárháború képében).

A hit már régóta készült Eric Blair jómódú polgári családban született, apja a gyarmati közhivatalnoki kar tagjaként „szolgált", jó beosztásban. Fia is birodalmi külbirtokon, az indiai Bengálban látta meg a napvilágot, hogy azután a brit nemzetfenntartó, birodalomépítő középosztály tipikus pályáján induljon el, nevelődjék először a St. Cyprian's nevezetű előkelő magániskolában, preparatory schoolban, majd Etonben, a public schoolok eme legrangosabbikában.

De egyetemre már nem ment, pedig Etonból könnyű lett volna az útja Cambridge-be, Oxfordba. Helyette - miért, miért nem - beállt az indiai birodalmi rendőrségbe, s öt évig Burmában szolgált rendőrtisztként. Hogy itt mi játszódott le benne, nem tudhatjuk; később úgy magyarázta, ez az öt év arra volt jó, hogy egy életre megundorodjék az imperializmustól, erkölcsileg és politikailag egyaránt.

Ekkor, 1928-ban kezdődik el életében az az erkölcsi indokú keresés, mely végül szocialistává teszi: Orwell tudatosan kívül helyezi magát osztályhelyzetén, s gyakorlati formában igyekszik megtapasztalni, hogyan él a szegény ember. Ez a bűntudatos, már-már önkínzó azonosulásvágy viszi a londoni East End nyomorgói közé, sodorja csavargó-menhelyekre, az Üdvhadsereg ingyenlevesére várakozó koldusok közé, viszi alkalmi munkások, kóbor cigányok társaságában komlószüretre; ezért éhezik Párizsban, ezért áll be mosogatónak egy párizsi luxusszálló éttermének konyhájára. S közben megírja mindezt cikkekben, majd első könyvében is, az 1933-ban megjelent Down and Out in Paris and London-ban. „Down and out": „lent" és „kint", a biztonság, az előjogok, a jólét határain túli, a szegények, nyomorultak, megalázottak és megszomorítottak között keres Orwell valamiféle közelebbről meghatározhatatlan közösséget és megigazulást. S amit megír ebből, izgalmas műfaj-hibrid, egyben Orwell nagy irodalmi találmánya: gyónás önmagáról és magakereséséről, miközben - a szónak egyébként mifelénk használatos értelmében - szociográfia is, személyes élményeken alapuló, ám pontos, sőt, néhol egyenest szakszerű társadalmi helyszínrajz. Ugyanilyen gyónás és szociográfia a bányászokról írott könyve is, a The Road to Wigan Pier (Az út a wigani mólóhoz), mely 1937-ben jelent meg.

Szerzője ekkor már az aragóniai fronton szolgált, „lentiek" és „kintiek" között, a P.O.U.M. milicistáival, katalán munkásokkal és parasztokkal. Olyan „lentiek" és „kintiek" között, akik, mert semmijük sem volt, nem ismerték az „enyém" és a „tied" közötti különbséget; akik, mert egyazon élet neveltjei voltak, nem ismertek egymás között urat és szolgát, felettest és beosztottat, átléphetetlen szakadékot tisztek és közkatonák között; akiket, mivel iskolázatlan szegény emberek voltak, nem feszélyezték a társadalmi érintkezés „magasabb" formái, nyíltan szerettek, sírtak-nevettek, egyszerre voltak érthetetlenül nagylelkűek és brutálisan indulatosak egymással. Ráadásul szavuk is volt erre az életformára: úgy tudták, hogy ez a „forradalom" és a „szocializmus".

Orwell ebben az élményben talált magára. Tudta persze, hogy mindez pillanatnyi, hogy mindez nagyrészt különleges körülmények mulandó egyensúlya, a hiány igazságos elosztása, nyomor-kommunizmus, a lövészárok szocializmusa; még talán azt is tudta, hogy ebben az élményben vastagon ott van az ő bűntudatos és illúziós polgári-értelmiségi nosztalgiája az egyszerű, az elemi, az archaikus és a szegényes iránt. De megcsapta a hit: igen, ilyennek kellene lennie az életnek, igen, ez az élet a jó társadalom egyetlen lehetséges erkölcsi mintája. Azaz boldog volt egy pillanatra, s az élményt, amelyben része volt, ezentúl úgy nevezte, mint azok, akik részeltették benne: szocializmusnak. 1937. június 8-án levelet ír a hadikórházból Cyril Connollynak, etoni iskolatársának és barátjának: „Végre hiszek a szocializmusban, amelyben eddig nem hittem soha." S így, ebben a szellemben számol be a felismert hitről újabb gyónásában-szociográfiájában: a Hódolat Katalóniának a lapjain.

» ♦ *

De ugyanez az élmény hozta meg a tudást is. Orwell hitetlenkedve volt kénytelen észrevenni, hogy ez a kivételes pillanat, a testté lett szocialista ige valószínűtlen állapota szálka a „létező" és a maga gyakorlati fennmaradásán fáradozó szocializmus: a szovjetrendszer, a sztálini Szovjetunió szemében. Spanyolországi ügynökei és képviselői ugyanis mindent megtettek azért, hogy a spanyol háborút a szovjet taktikai vonal igazolásaként, a „népfront-gondolat" elméletének a gyakorlataként tüntessék fel. O.G.P.U.-ügynökök százai - közöttük a katonai-politikai titkosszolgálattól személyileg és szerepkörileg elválaszthatatlan Komintern-ügynökökkel, társaságukban jó néhány álnéven működő hazánkfiával - gondoskodtak arról, hogy a konzervatív-klerikális-militarista Franco-lázadás ellen felkelt spanyol munkásság és parasztság, akiknek milíciái hónapokig az egyetlen hatékony ellenálló erőt jelentették a lázadókkal szemben, végül engedelmesen betagolódjanak a moszkvai doktriner képletbe: a fő dolog ezúttal a „demokratikus összefogás", a munkásosztály dolga, bármennyire bizarrnak tűnjék is az ötlet, a „demokrácia", azaz a kapitalizmus megmentése a fasizmustól. S akinek kétségei támadtak, aki megtette azt a kényelmetlen - bár igaz, legalább annyira doktriner - észrevételt, hogy ha a Moszkvából, a Komintern V. kongresszusától kapott eligazítás szerint a „fasizmus a finánctőke legreakciósabb köreinek a diktatúrája", mely logikus és szükségszerű végkifejlete a végóráit élő kapitalizmusnak, akkor mi értelme van e logikus és szükségszerű végkifejlettől a munkások és parasztok vére hullatásával védeni a kapitalizmust, mely ugyebár a végóráit éli, hacsak át nem megy ebbe a logikus és szükségszerű végkifejletbe, amely amúgy is végvonaglás; - nos, akiknek ilyesmin jártak a gondolatai, azt hamarosan jobb belátásra bírták a köztársaság szovjet módszerekre hamarjában kiképzett rendőreinek eszközei, a terrorisztikus tömegletartóztatás, a kínvallatással kicsikart vallomás, a koncepciós per és a tarkón lövés.

Spanyolország esetében persze mindennek volt némi gyakorlati, taktikus és „értelmes" indoka: egy szalonképes, polgári-liberális kormány és rendszer, egy hangsúlyozottan nem forradalmi, legitim állapot látványa (vagy látszata) jobb esélyekkel indulhatott a nemzetközi közvélemény ésköztámogatás megnyerésére, mint holmi templomromboló, földosztó, borbélyműhelytől távírdáig mindent „kollektivizáló" munkás-paraszt forradalom. De persze - „végső fokon", ahogy ebben a nyelvi-retorikai világban mondani szokás - nem erről volt szó. Spanyolország sakktábla volt, Spanyolországból sakktáblát csináltak, ahol Sztálin és sztálinizmusa ezúttal idegenben, újabb sakkfigurákkal játszhatta le örök manicheus játszmáját, a „jó" és a „gonosz" erőinek, a Lenin tetemére esküvő kommunistáknak és a Lenin tetemét csalárdul leköpdöső anarchistáknak-szociálforradalmároknak-trockistáknak-miegyebeknek a velejéig hamis csatáját, mely fikciónak persze minden résztvevő - pontosabban minden vesztésre szánt résztvevő - a maga nagyon is valóságos vérével áldozott.

Hite mellé ezt tanulta meg Orwell Spanyolországban: a létező szocializmus országa szörnyállam, a hatalom és az erőszak paroxizmusa, mely egy eszelős fikció jegyében pusztít el és hamisít meg mindent, ami a keze ügyébe kerül. Örökre megtanulta; munkássága a Hódolat Katalóniának megírásától kezdve egyszerre a szocialista eszmény keresése-őrzése és a szocialista gyakorlat gyökeres kritikája.

Öt évvel később, 1943-ban rövidebb tanulmányt írt, melyben visszapillantott spanyolországi élményeire és a Katalónia-könyvre („Looking Back on the Spanish War"). A hit - a képtelen hit - töretlen: Orwell szerint „hosszú távon - bár ne felejtsük, hogy csakis hosszú távon - a munkásosztály marad a fasizmus legmegbízhatóbb ellensége, egyszerűen azért, mert a munkásosztály nyerhet a legtöbbet a társadalom tisztességes átalakítása révén". A tudás viszont egyre mélyebb és egyre sötétebb. „Emlékszem, hogy egy alkalommal azt mondtam Arthur Koestlernek, hogy a történelem 1936-ban véget ért, amire ő rögtön értően bólintott". Ami azóta történik - folytatja Orwell -, szervezett történelemhamisítás, „annak az eszmének a feladása, hogy egyáltalán lehet igaz történelmet írni". A végpont pedig egy „lidércnyomásos világ, melyben a Vezér vagy valami uralkodó klikk nem csupán a jövőt, hanem a múltat is hatalmában

tartja. Ha a Vezér azt mondja erről és erről az eseményről, hogy nem történt meg - hát nem történt meg. Ha a Vezér azt mondja, hogy kétszer kettő az öt - hát kétszer kettő ezentúl öt lesz".

A szocializmus orwelli álma ez, mely az orwelli szkepszis racionális kínpadján kivallja a maga kísértő lényegét: a totalitarizmust. A világon fájdalmasan behajthatatlan hit, a világra vonatkozó tisztán látó tudás végső megfogalmazása készül itt, a Hódolat Katalóniának paradox végegyenlege alapján: az Állatgazdaság, az 1984 összegzése.

Takács Ferenc

Ne felelj meg a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne légy te is Őhozzá hasonlatos.

Felelj meg a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne legyen bölcs a maga szemei előtt"

Példabeszédek XXVI., 4-5.

1.

A barcelonai Lenin laktanyában, egy nappal azelőtt, hogy beléptem a milíciába - megakadt a szemem egy olasz milicistán. A tiszti asztal előtt állt, huszonöt-huszonhat esztendős lehetett, kemény legénynek látszott, vörösesszőke haja volt és jó széles válla. Csúcsos, ellenzős bőrsapkáját marconán a szemébe húzta. Oldalt állt nekem, tanácstalanul, összevont szemöldökkel méregette az asztalon fekvő térképet: az egyik tiszt terítette maga elé. Volt valami mélyen megindító ennek az olasznak az ábrázatában. Olyan ember arca volt, aki gyilkolni is, meghalni is bármikor kész a barátjáért; ilyennek képzeli az ember egy anarchista arcát, de ő kommunista volt. Nyíltság sugárzott róla, meg az a bizonyos áhítatos tisztelet, amit a műveletlen ember érez az iránt, akit önmagánál okosabbnak hisz. Nyilvánvaló volt, hogy azt sem tudja, melyik a térkép teteje, melyik az alja. Lerítt róla, hogy a térképolvasást elképesztő szellemi teljesítménynek tartja. Meg nem tudnám mondani, miért, de ritkán találkoztam emberrel - már úgy értem, férfival -, akit az első pillantásra ennyire megkedveltem volna. Miközben az asztal körül állva beszélgettek, valahogy szóba került, hogy külföldi vagyok. Az olasz azonnal felnézett:
- Italiano? - kérdezte.
- No, Inglés - feleltem tört spanyolsággal. - Y tu?
- Italiano.

Ahogy kifelé indultunk, odalépett hozzám, és jó keményen megrázta a kezem. Különös, hogy milyen szeretetet válthat ki az emberből egy idegen! Mintha lélekben egy pillanatra sikerült volna áthidalnunk a nyelvi és hagyománybeli szakadékot. Meghitt találkozás volt. Remélem ő is ugyanazt a rokonszenvet érezte irántam, mint én iránta. De közben tudtam, hogy ha nem akarom elveszteni ezt az első benyomást, nem szabad többé találkoznom vele; és mondanom sem kell, nem is láttam többé. Spanyolországban minduntalan ilyen ismeretségekre tett szert az ember.

Azért említem ezt az olasz milicistát, mert az emléke ma is elevenen él emlékezetemben. Ócska egyenruhájával, erőszakos és átszellemült arcával megtestesítője volt az akkori idők sajátos légkörének. Alakja szorosan összefonódik bennem a háború első szakaszának összes többi emlékével - Barcelona vörös zászlóival, a front felé araszoló, rongyos katonákkal zsúfolt, kísérteties látványt nyújtó vonatokkal, a frontvonalhoz közelebb fekvő szürke, háború

sújtotta városokkal, a sáros, jéghideg hegyi lövészárkokkal.

1936 decemberének végén történt. Alig hét hónappal később írom e sorokat, és mégis milyen hihetetlenül régen volt. A későbbi események jóval nyomtalanabbul törölték ki belőlem ezt az időt, mint 1935-öt vagy akár 1905-öt. Azzal a homályos szándékkal érkeztem Spanyolországba, hogy majd újságcikkeket írok, de szinte azonnal beléptem a milíciába, mert akkor, abban a légkörben úgy láttam, ez az egyetlen elképzelhető magatartás. Az anarchisták lényegében még ellenőrzésük alatt tartották Katalóniát, és a forradalom lendülete még nem hagyott alább. Aki kezdettől fogva ott volt, alighanem már decemberben vagy januárban úgy látta, hogy a forradalmi időszaknak vége; de ha egyenesen Angliából érkezett, Barcelona meghökkentette, lenyűgözte. Először jártam olyan városban, ahol a munkásosztály volt nyeregben. Gyakorlatilag minden valamire való épületet elfoglaltak a munkások, és mindegyiket vörös zászlók, vagy az anarchisták vörös-fekete zászlai borították; minden falon sarló és kalapács díszelgett, mellette pedig a forradalmi pártok nevének kezdőbetűi: szinte minden templomot feldúltak, a szentképeket pedig felgyújtották. A templomokat itt is, ott is módszeresen lerombolták a munkáskülönítmények. Minden bolton és kávéházon felirat tudatta, hogy az üzletet köztulajdonba vették, még a cipőtisztítókat is kollektivizálták, és ládáikat vörös-feketére festették. A pincérek és a bolti eladók az ember szemébe néztek, és értésére adták, hogy egyenrangú félnek tekintik. Egy időre eltűnt minden alázatosság, sőt még a szertartásos udvariasság is. Senki sem mondta, hogy „Senor", vagy „Don", de még azt sem, hogy „Usted"; mindenki elvtársazta vagy tegezte a többieket; „Buenos dias" helyett pedig „Salud!"-dal üdvözölték egymást az emberek. A borravalót Primo de Rivera óta törvény tiltotta: jóformán első élményem volt, hogy a szálloda igazgatója kioktat, amiért borravalót próbálok adni a liftesfiúnak. Magánautó nem volt, valamennyit államosították; a villamosokat, a taxikat és számos egyéb szállítóeszközt vörös-feketére festették. A forradalmi plakátok mindenütt élénk vörös és kék színben lángoltak a falakon, mellettük mocskos sárfoltnak tűnt a kevés megmaradt hirdetés. A Ramblas-on, a város főútvonalán emberfolyam áramlott fel és alá szüntelen, s az utcai hangszórók késő éjszakáig forradalmi dalokat harsogtak. A legkülönösebb látvány maga a tömeg volt. Külsőre úgy festett e város, mintha a vagyonos osztályok gyakorlatilag megszűntek volna létezni. Néhány nőtől és külfölditől eltekintve nem volt „jól öltözött" ember. Szinte mindenki durva munkás-ruhát, kék kezeslábast vagy a milícia egyenruhájának valamilyen változatát viselte. Furcsa és megindító volt mindez. Sok mindent nem értettem, és valahogy nem is szívelhettem az egészet, de azonnal felismertem, hogy az ilyen közállapotokért érdemes harcolni. Egyúttal elhittem, hogy a látszat nem csal, és hogy ebből a valódi munkásállamból a burzsujok vagy elmenekültek, vagy megölték őket, vagy önként a munkások oldalára álltak; nem vettem észre, hogy a jómódú polgárok közül sokan egyszerűen meghúzzák magukat és jobb híján proletárgúnyát öltenek egy időre.

Mindehhez a háború gonosz légköréből is vegyült valami. A város kísértetiesen mocskos volt, az utcák és a házak elhanyagoltak, az éjszakai közvilágítás félerővel sem működött - mivel tartottak a légitámadásoktól a boltok többnyire kopottak és félig üresek voltak. Tejhez gyakorlatilag nem lehetett hozzájutni, hús alig volt, szén, cukor, petróleum kevés és rendkívül súlyos volt a kenyérhiány. Gyakran több száz méteres sorok vártak kenyérre. Mégis, amennyire meg lehetett ítélni, az emberek elégedetten éltek, reménykedtek. Nem volt munkanélküliség és a megélhetési költségek egyelőre rendkívül alacsonyak voltak; szembeszökően nélkülöző embert alig lehetett látni, és a cigányoktól eltekintve koldust sem. És mindenekfölött érződött a forradalomba és a jövőbe vetett hit. Az emberek úgy érezték, váratlanul rájuk virradt a szabadság és az egyenlőség kora, emberek lehetnek, nem pedig a tőkés gépezet fogaskerekei. A borbélyüzletekben anarchista feliratok hirdették ünnepélyesen (a borbélyok többnyire anarchisták voltak), hogy a borbélyok többé nem szolgák. Az utcákon színes plakátok szólították fel a prostituáltakat, hogy hagyjanak fel a prostitúcióval. A nehezen hevülő, megvetően gunyoros angolszász világból érkező idegen valami szánalmasat is érzett abban, ahogy az idealista spanyolok szó szerint vették a forradalom elcsépelt frázisait. Ekkoriban a proletártestvériségről és a Mussolini gazságáról szóló végtelenül naiv forradalmi balladákat néhány fillérért árulták az utcákon. Gyakran tanúja

voltam, ahogy egy-egy félanalfabéta milicista megvesz egy ilyen balladát, fáradságosan kisilabizálja a szöveget, és amikor megfejti, rázendít, mert a dallamot már tudta.

Egész idő alatt a Lenin laktanyában laktam; állítólag a frontra képeztek ki. Amikor beléptem a milíciába, azt mondták, másnap ki is küldenek, de aztán meg kellett várnom, hogy összeálljon egy centuria. A munkásmilíciákat a háború kezdetén a szakszervezetek hozták létre viharos gyorsasággal, s azóta sem szerveződtek még katonai rendbe. A következő volt a szervezeti rendszer: körülbelül harminc ember alkotott egy „szakaszt", vagy száz egy „centuriát" és meghatározatlan számú sokaság jelentette a „hadoszlopot". A Lenin laktanya pompás kőépületek együttese volt; korábban lovassági laktanya, lovarda és óriási kövezett udvar tartozott hozzá. A júliusi harcok során foglalták el. Centuriám az egyik istállóban rendezkedett be. A milicisták a kőből készült etetők alatt aludtak; fejük fölött még ott ékeskedett a mének neve. A lovakat egytől egyig lefoglalták és a frontra küldték, de a hodály még mindig lóhúgytól és rothadt zabtól bűzlött. Körülbelül egy hetet töltöttem a laktanyában. Leginkább a lovak szagára, a meg-megbicsakló kürtszóra emlékszem (kürtöseink mind amatőrök voltak: a spanyol kürtjeleket akkor tanultam meg, amikor a fasiszta vonalból áthallatszottak hozzánk), meg a laktanyaudvaron csattogó szöges bakancsok zenéjére, a téli napfényben tartott hosszú reggeli szemlékre, és a lovasiskola kavicsos talaján, ötvenfős csapatok között zajló, vad futballmérkőzésekre. Vagy ezer férfi volt a laktanyában és körülbelül húsz nő, a konyhán dolgozó milicistafeleségeket nem számítva. Nők is szolgáltak még a milíciában, de nem sokan. Az első ütközetekben mi sem volt természetesebb, mint hogy együtt harcoljanak a férfiakkal. Forradalom idején magától értetődő az ilyesmi. De a közfelfogás máris változóban volt. A férfi milicistákat ki kellett tiltani a lovardából, amíg a nők gyakorlatoztak, mert kinevették és zavarba hozták volna az asszonyokat. Néhány hónappal azelőtt senki sem látott volna semmi nevetségeset egy fegyvert kezelő nőben.

Az egész laktanyát elbontotta a mocsok és a felfordulás, akárcsak minden más épületet, amire a milícia rátette a kezét: ez már alighanem a forradalom velejárója. Minden sarokban darabokra zúzott bútorok, törött nyergek, lovassági rézsisakok, üres kardhüvelyek és romlásnak indult élelmiszerek tornyosultak. Hihetetlen pazarlás folyt az élelmiszerrel, különösen a kenyérrel. Csak az én körletemből minden étkezéskor egy kosár kenyeret dobtak ki. Elég szégyen, mikor a polgári lakosság szükséget szenved. Hosszú, kecskelábú asztalnál ettünk, örökké zsíros bádogcsajkákból, és egy porrónnak nevezett szörnyű alkalmatosságból ittunk. A porrón kiöntőcsővel ellátott üvegpalack, amiből vékony sugárka bor csordul ki, ha lefelé fordítják: így a szájtól távol tartva is lehet inni belőle anélkül, hogy az ember ajkával érintené. Tehát kézről kézre adható. Mihelyt megláttam, hogyan működik, sztrájkba léptem és követeltem, hogy adjanak bögrét. Túlságosan emlékeztetett a kórházi kacsára, különösen ha fehér borral töltötték tele.

A milicistákat fokozatosan látták el uniformissal, és mivel Spanyolországban voltunk, mindent darabonként adtak ki, így azután sosem volt egészen biztos, kinek miből jutott már. Néha éppen azt, amire a legnagyobb szükségünk volt, például a derékszíjat és a tölténytáskát, csak az utolsó pillanatban, a frontra induló vonatnál osztották szét. Milicista uniformist mondtam, de ez alighanem félrevezető. Nem volt az éppen egyenruha, inkább „multiformisnak" nevezhetnénk. Mindenki azonos szabású ruhát kapott, de két egyforma nem volt közöttük. A hadseregben csaknem mindenki kordbársony térdnadrágot viselt, de ezzel véget is ért az egyöntetűség. Egyesek lábszártekercset hordtak, mások kordbársony lábszárvédőt, voltak, akik bőrkamásnit, illetve akik magasszárú csizmát. Mindenkinek cipzáras zubbonya volt, de némelyik zubbony bőrből készült, mások pedig a legkülönfélébb színű gyapjúból. Jószerével annyiféle sapka volt, ahány fej. Bevett szokás volt, hogy a sapka elejét pártjelvény díszítette, ezenkívül szinte mindenki vörös vagy vörös-fekete színű kendőt kanyarított a nyakába. A milicista hadoszlopok akkoriban rendkívül fura csürhe benyomását keltették. De a ruhát úgy kellett kiadni, ahogy egyik vagy másik gyárból hevenyészve kikerült, és a körülményekhez képest nem is voltak rossz ruhák. Az ing és a térdharisnya azonban hitvány pamutból készült, és így semmit sem ért a hideg ellen.

Elgondolni is szörnyű, mi mindenen mehettek keresztül a milicisták a korábbi hónapokban, amikor még ezt sem sikerült megszervezni. Emlékszem egy alig két hónappal azelőtti újságra, melyben a P.O.U.M. egyik vezetője a frontról visszatérve azt mondta, megpróbálja elérni, hogy „minden milicistának jusson takaró". Ebbe a néhány szóba beleborzong bárki, aki valaha is aludt lövészárokban.

Második napja laktam a laktanyában, amikor megkezdődött az úgynevezett kiképzés. Kezdetben riasztó zűrzavar uralkodott. Az újoncok többnyire Barcelona külvárosából került tizenhat-tizenhét éves fiúk voltak, tele forradalmi lelkesedéssel, de fogalmuk sem volt róla, mi a háború. Még felsorakoztatni sem lehetett őket. Fegyelemnek nyoma sem volt; ha valakinek nem tetszett a parancs, kilépett a sorból és heves veszekedésbe kezdett a tiszttel. A kiképzést tagbaszakadt, pirospozsgás arcú, jóképű hadnagy vezette - korábban a reguláris hadsereg tisztje, délceg testtartásáról, jól vasalt egyenruhájáról még mindig hivatásos tisztnek nézhette volna bárki. Bármily furcsa is, őszinte és lelkes szocialista volt. Még az egyszerű katonáknál is jobban ragaszkodott ahhoz, hogy a rangra való tekintet nélkül mindenki egyenlő. Emlékszem, milyen fájdalmas meglepetésként érte, amikor egy tudatlan újonc „Senor"-nak titulálta:
- Micsoda?! Még hogy Senor?! Ki nevez engem itt Senornak? Hát nem elvtársak vagyunk?

Kétlem, hogy ez megkönnyítette volna a munkáját. Közben az újoncok semmiféle olyan katonai kiképzést nem kaptak, aminek akárcsak a legkisebb hasznát vehették volna. Közölték velem, hogy külföldieknek nem kötelező részt venni a kiképzésben (a spanyolok szentül hittek abban, hogy minden külföldi többet tud a katonai dolgokról, mint ők), de természetesen a többiekkel együtt én is megjelentem a foglalkozásokon. Nagyon szerettem volna megtanulni a géppuska kezelését; ilyen fegyver még sosem volt a kezemben. Legnagyobb rémületemre semmit sem tanultunk a fegyverek használatáról. Az úgynevezett kiképzés nem volt más, mint a legódivatúbb, legostobább fegyelmező alaki gyakorlat; jobbra át balra át hátra arc, vigyázzmenet hármas oszlopban, és mindaz a semmi haszonnal nem járó képtelenség, amit már tizenöt éves koromban megtanultam. Fura kiképzés egy gerillahadseregben. Nyilvánvaló, hogy ha csak néhány nap marad a katona kiképzésére, akkor arra kell megtanítani, amire a leginkább szüksége lesz; hogyan álcázza magát hogyan küzdje le a nyílt terepet, mit csináljon őrszolgálatban, hogyan építsen mellvédet - mindenekelőtt pedig hogyan használja fegyverét. E lelkes gyerekeknek azonban, akiket néhány napon belül a frontvonalra akartak szállítani, még azt sem tanították meg, hogyan kell puskával lőni vagy hogyan kell kibiztosítani a kézigránátot. Akkoriban még nem fogtam fel, miért: egyszerűen nem volt fegyver. A P.O.U.M. milíciánál a puskák hiánya olyan nyomasztó volt, hogy a friss csapatok a frontra érve mindig a felváltottaktól vették át a karabélyt. Az őrök fegyverén kívül azt hiszem, az egész Lenin laktanyában nem volt puska.

Néhány nap múlva, bár normális mércével mérve még mindig teljességgel rendezetlen csürhe voltunk, alkalmasnak ítéltettünk rá, hogy a nyilvánosság elé lépjünk, és reggelente kivonultunk a Plaza de Espana mögötti dombon lévő parkba. Az összes pártmilícia itt gyakorlatozott, kivéve a Carabinerókat és az újonnan megalakított néphadsereg első egységeit. Odafönn a parkban furcsa és lelkesítő látvány tárult a szem elé. Az ösvényeken és sétányokon, a virágágyak között mellüket mereven kidüllesztve olyan emberek masíroztak csapatostul, akik elkeseredett igyekezettel próbáltak katonának látszani. Egyikük sem viselt sem fegyvert, sem teljes egyenruhát, bár többségük öltözékén a milicista egyenruha foltokban, itt-ott kiütközött. Az események nagyjából mindig ugyanúgy zajlottak: háromórás peckes masírozás fel és alá (a spanyol menetlépés nagyon rövid és szapora), azután állj, oszolj, majd a szomjas katonák csapatostul rohantak a domb közepe táján levő kis fűszerüzlethez, és nagy hangzavar közepette tülekedtek az olcsó borért. Mindenki nagyon barátságos volt. Angol lévén afféle csudabogárnak számítottam, a Carabinero tisztek nagyra tartottak és rendszeresen állták az italszámlámat. Közben valahányszor csak félre tudtam vonni a hadnagyunkat, követeltem tőle, hogy oktasson ki a géppuska kezeléséről. Ilyenkor előhúztam zsebemből a Hugo-féle szótárt, és iszonyú spanyolsággal rákezdtem:

- Yo sé mane jar fusil. No sé mane jar ametralladora. Quiero apprender ametralladora. Quándo vámos apprender ametralladora?
- Partido Obrero de Unificación Marxista (a Maoista Munkásegyesülés Pártja)
Mindig zavart mosoly volt a válasz meg az ígéret, hogy a géppuskakiképzés ideje is eljön: manana. Mondanom sem kell, hogy ez a manana sosem jön el. Így telt el néhány nap és az újoncok már-már megtanultak egyszerre lépni és vigyázzba állni, de ha tudták is, hogy a géppuska melyik végén jön ki a golyó, egyebet bizony nem tudtak. Egyszer egy fegyveres Carabinero lépett oda hozzánk pihenőidőben, és megengedte, hogy szemügyre vegyük a puskáját. Kiderült, hogy az egész szakaszban rajtam kívül senki sem tudja, hogyan kell csőre tölteni, azt pedig, hogy miképpen kell célozni vele, még kevésbé.
Egész idő alatt szüntelen küzdelmet vívtam a spanyol nyelvvel. Rajtam kívül csak egy angol volt a laktanyában, és még a tisztek között sem akadt, aki egy szót is tudott volna franciául. Cseppet sem könnyítette meg a dolgomat, hogy társaim egymás között rendszerint katalánul beszéltek. Egyetlenegyféleképp boldogulhattam: mindenhová magammal vittem a kis szótárt, és válságos pillanatokban előrántottam a zsebemből.

Mégis inkább volnék külföldi Spanyolországban, mint sok más helyütt. Milyen könnyű barátokra szert tenni Spanyolországban! Már egy-két nap múlva rengeteg milicista szólított a keresztnevemen, avatott be a kulisszatitkokba és halmozott el vendégszeretetének jeleivel. Nem propagandakönyvet írok, nem akarom idealizálni a P.O.U.M.-milíciát. A milíciarendszernek súlyos gyengéi mutatkoztak: a legkülönfélébb emberek gyülekezete volt a sereg, mert ekkor már egyre kevesebb önkéntes jelentkezett, a legjobbak közül pedig sokan már a fronton harcoltak, vagy elestek. Embereink egy része mindig teljesen hasznavehetetlen volt. A szülők rendszeresen azzal a nyílt szándékkal soroztatták be tizenöt éves fiukat, hogy hozzájussanak a milicisták napi tíz pesetás zsoldjához; továbbá a milíciának szállított nagy mennyiségű kenyérhez, amit a fiúk rendszeresen csempésztek haza szüleiknek. De fogadok, hogy bárki, aki hozzám hasonlóan egyszer csak spanyol munkások közé csöppen - inkább katalán munkásokat kell mondanom, mert néhány aragóniai és andalúz kivételével csakis katalánok vettek körül - döbbenten tapasztalja, milyen tisztességesek és főleg milyen nyíltak és nagylelkűek.
Időnként már-már zavarbaejtő, hogy a szó szoros értelmében milyen nagylelkű a spanyol ember. Ha egy szál cigarettát kér tőle az ember, az egész dobozt rátukmálja. Ezen kívül van benne egyfajta igazi lelki nagyság: hogy mennyire, azt újra és újra tapasztalhattam, méghozzá a legkevésbé ígéretes helyzetekben. Sok újságíró és más külföldi, aki a háború idején Spanyolországban járt, azt állítja, hogy a spanyolok titokban féltékeny gyanakvással sandítottak a külföldi segítségre. Csak azt mondhatom, hogy én soha ilyesmit nem tapasztaltam. Emlékszem, néhány nappal azelőtt, hogy elhagytam volna a laktanyát, visszatért egy csoport szabadságolt katona a frontról. Izgatottan tárgyalták tapasztalataikat és őszinte lelkesedéssel beszéltek azokról a francia katonákról, akik Huescánál mellettük harcoltak. A franciák nagyon bátrak, mondták: és lelkesen hozzátették: „Mas valiente que nosotros" - „Bátrabbak, mint mi!" Természetesen tiltakoztam, mire elmagyarázták, hogy a franciák sokkal többet tudnak a háború művészetéről - jobban értenek a kézigránáthoz, a géppuskához és így tovább. Mégis jellemző megjegyzés volt. Egy angol inkább levágatná a fél karját semhogy ilyesmit mondjon.

Minden külföldi, aki a milíciában szolgált az első néhány hetet azzal töltötte, hogy megtanulta szeretni a spanyolokat, és megtanult kétségbeesni bizonyos jellemvonásaik miatt. A fronton kétségbeesésem időnként őrjöngésbe csapott át. A spanyolok sok mindenhez értenek, de háborúzni nem tudnak. Minden külföldit elborzaszt a hanyagságuk, és főleg őrjítő pontatlanságuk. Nincs az a külföldi, aki ne volna kénytelen megtanulni, a „manana" szót holnapot jelent (szó szerint „reggelt"). Ha csak lehetséges, amit ma megtehetnek, mananára halasztják. Olyan hírhedt szokás ez, hogy maguk a spanyolok is tréfálkoznak rajta. Spanyolországban az étkezéstől az ütközetig semmi sem a kitűzött időben történik. Általában később, de olykor-olykor - nehogy legalább a késésre számítani lehessen - előbb. Ha a vonatnak nyolckor kellene indulnia, valamikor kilenc és tíz között indul el, illetve hetenként egyszer, csak mert a mozdonyvezető szeszélye úgy tartja, már fél hétkor. Az ilyesmi megviseli az

embert. Elvben inkább csodálom a spanyolokat, amiért nem osztoznak az északiak pontosságmániájában, de sajnos én magam mániákusan pontos vagyok.

Számtalan rémhír, manana és halasztás után egyszer csak parancsot kaptunk, hogy két óra múlva indulunk a frontra, bár ekkor felszerelésünk jó részét még nem adták ki. Borzasztó tolongás támadt a raktárnál, és végül sok ember mégis hiányos felszereléssel indult útnak. A laktanya egy szempillantás alatt megtelt asszonyokkal, mintha a földből teremtek volna ott. Segítettek a férfiaknak összecsavarni a pokrócot, becsomagolni a hátizsákot. Elég megalázó volt, hogy egy spanyol lánynak, Williams - a másik angol milicista - feleségének kellett megmutatnia, hogyan csatoljam fel az új bőr tölténytáskámat. Ez a kedves, fekete szemű, rendkívül nőies teremtés úgy festett, mintha a bölcső ringatásán kívül semmihez sem értene, pedig bátran kivette a részét a júliusi utcai harcokból. Csecsemőt vitt a karján: a gyerek kerek tíz hónappal a háború kitörése után született, és talán épp egy barikád mögött fogant.

A vonatnak nyolc órakor kellett volna indulnia, de tíz perccel is elmúlt nyolc, mire a bosszús, verítékező tisztek összeterelték bennünket a laktanyaudvaron. Ma is élénken emlékszem a fáklyás jelenetre. Moraj, izgalom, fáklyafényben lobogó vörös zászlók, vállukon pokróctekercseket cipelő, hátizsákos milicisták tömege: kiáltozás, csizmák csattogása, bádogcsajkák csörgése, majd egy nagy pisszegés és végül csend; azután valamilyen politikai tiszt odaállt egy hatalmas, lobogó vörös zászló alá, és beszédet intézett hozzánk katalánul. Végül irány a pályaudvar az odavezető leghosszabb, öt-hat kilométeres úton, hogy megmutassanak minket az egész városnak. A Ramblason megállítottak, amíg egy külön erre a célra bérelt zenekar eljátszott valami forradalmi dalt. Ismét a „győzni induló hősök": kiáltozás, lelkesedés, vörös és vörös-fekete zászlók mindenütt; barátságos tömeg lökdösődik, csakhogy egy pillantást vethessen ránk, az ablakokban integető asszonyok. Mennyire természetes volt mindez akkor, és mennyire távoli, mennyire valószerűtlen most! A vonatot telezsúfolták, nemhogy az üléseken, de még a padlón is alig maradt talpalatnyi hely. Az utolsó pillanatban Williams felesége érkezett a peronra lélekszakadva, feladott egy üveg bort és kétarasznyit abból a világos vörös színű kolbászból, amelynek szappaníze van és hasmenést okoz. A vonat vánszorogva elhagyta Katalóniát és az aragóniai síkságon araszolt tovább, a háború idején megszokott, nem egészen húsz kilométeres sebességgel.

2.

Barbastro sivárnak és romosnak látszott, pedig távol volt a frontvonaltól. Az utcákon tömegével kószáltak a szedett-vedett ruhás milicisták, hogy meg ne vegye őket az Isten hidege. Egy romos faldarabon egy előző évi plakátot fedeztem fel: azt hirdette, hogy „hat pompás bikát" fognak felvezetni valamelyik közeli arénában ezen és ezen a napon. Mennyire szánalmas látványt nyújtott kifakult színeivel! Hova lett időközben a hat pompás bika és a hat pompás torreádor? Ami azt illeti, még magában Barcelonában sem igen lehetett bikaviadalt tartani: a legjobb matadorok valahogy mind fasiszták voltak.

Csapatomat teherautóval Sietamóba, majd nyugatra, Alcubierrébe, közvetlenül a zaragozai frontvonal mögé küldték. Sietamo háromszor cserélt gazdát, mire az anarchisták októberben végleg elfoglalták, és egész negyedek váltak romhalmazzá az ágyú tűzben, de az épen maradt házak legtöbbje is golyónyomoktól volt himlőhelyes. 500 méterrel voltunk a tengerszint felett. Farkasordító hideg volt, és sűrű köd örvénylett fel a mélyből. Sietamo és Alcubierre között a teherautó sofőrje eltévedt (ez is a háború megszokott jelenségei közé tartozott), és órákon át bolyongtunk a ködben. Késő éjszaka volt, mire Alcubierrébe értünk. Valaki az ingoványos sártengeren át elkalauzolt egy öszvéristállóba, ott aztán ledőltünk a pelyvára, és azonnal elaludtunk. Pelyván aludni nem rossz (ha tiszta); nem olyan jó ugyan, mint szénán, de jobb, mint szalmán. Csak a reggeli fénynél fedeztem fel, hogy a pelyva teli van kenyérhéjjal, újságfoszlányokkal, csonttal, döglött patkányokkal és üres tejkonzerves dobozokkal.

Közel voltunk már a frontvonalhoz, mindenesetre szaglóközelben: tapasztalataim

szerint a háború jellegzetes szaga ürülékből és rothadó élelmiszerekből táplálkozik. Alcubierrét nem lőtte a tüzérség, és jobb állapotban volt, mint a közvetlenül a frontvonal mögött fekvő falvak többsége. De meggyőződésem, hogy még békeidőben is megdöbbenti az utazót az aragóniai falvak rendkívül sivár nyomorúsága. Erődszerűen épültek; a sárból és kőből készült apró házak tömege szorosan tapad a templom köré, és még tavasszal sem nagyon látni virágot: a házaknak nincs kertjük, az apró hátsó udvarban koszlott szárnyasok csetlenek-botlanak az öszvértrágyában. Gyalázatos volt az idő. Hol ködöt, hol esőt küldött ránk. A szűk földutak helyenként fél méter mély sártengerré váltak, az ágyúkat vontató teherautók tüzesen pörgő kerekekkel küszködtek rajtuk. A parasztok öszvéreket fogtak esetlen kordéik elé, időnként egyszerre hatot is, mindig párosával. A szüntelenül átvonuló csapatok kimondhatatlan szennyel árasztották el a falut. Angolvécének, szennycsatornának soha hírét sem hallották errefelé, s nem volt egy talpalatnyi hely sem, ahol ne kellett volna az embernek a lába elé néznie. A templomot hosszú idő óta latrinának használták; a környező földeket, vagy három négyzetkilométeres körzetben, úgyszintén. Ha a háborúban töltött első két hónapra gondolok, mindig eszembe jut ez a téli szélfútta táj és a földek szélén lerakódott száraz trágyaréteg.

Két nap is eltelt, és még mindig nem volt puskánk. Aki járt a Comité de Guerrában, és megszemlélte a fedőn a puskagolyók ütötte lyukakat - fasisztákat végeztek itt ki, az mindent látott, ami látványosság Alcubierrében akad. A frontvonalon nyilván nyugodt volt a helyzet; alig érkezett sebesült. A legnagyobb izgalmat fasiszta dezertőrök érkezése jelentette: fegyveres őrség kísérte őket a faluba a frontról. Ezen a frontszakaszon a túloldalt harcoló katonák többsége nem fasiszta volt hanem egyszerű sorkatona: szolgálati idejüket töltötték, amikor a háború kitört, és másra sem gondoltak, mint hogy mikor szökhetnének már meg. Olykor-olykor kis csapatokban megkockáztatták, hogy átszöknek a frontvonalon. Kétségkívül sokkal nagyobb lett volna a számuk, ha rokonaik nem fasiszta területen élnek. Ezek a dezertőrök voltak az első „igazi" fasiszták, akiket a saját szememmel láttam. Meghökkentett, mennyire nem lehet megkülönböztetni őket mitőlünk, eltekintve attól, hogy keki színű ruhát viseltek. Mindig rettenetesen éhesek voltak, amikor megérkeztek - mi sem természetesebb, hiszen napokon át vándoroltak a senki földjén de éhségükben a mi oldalunkon arra láttak diadalmas bizonyítékot, hogy lám, a fasiszta katona éhezik. Tanúja voltam, amint egyiküket jóllakatták egy parasztházban. Valahogyan szánalmas látványt nyújtott. A húsz év körüli, magas, szélcserzett arcú fiúról rongyokban lógott az egyenruha; a tűz mellett kuporogva kétségbeesett gyorsasággal lapátolta magába a csajkából a forró pörköltet és közben izgatottan tekintgetett a körülötte álló milicistákra. Úgy gondolom, félig-meddig még vérszomjas vörösöknek hitt bennünket, és azt képzelte, azonnal agyonlőjük, ahogy befejezte az evést. A fegyveres őr a vállát simogatta és biztatóan mormogott valamit a fülébe. Egy emlékezetes napon tizenöt dezertőr érkezett egy csoportban. Győzelemittasan vezették őket keresztül a falun, előttük egy katonánk lovagolt fehér lovon. Meglehetősen homályos fényképet készítettem a menetről, amit később elloptak.

Az Alcubierrében töltött harmadik reggel megérkeztek a puskák. Egy sötétsárga bőrű, durva arcú őrmester osztotta ki őket az öszvéristállóban. Elfogott a kétségbeesés, amikor megláttam az enyémet. 1896-os német Mauser volt - több, mint negyvenéves! Mindenütt rozsda marta, a závár szorult, a fa puskatus megrepedt; első pillantásra látszott, hogy a csövet egészen megette a rozsda, s csak az imádság tartja egyben. A többi puska hasonlóan siralmas állapotban volt.

Ezenkívül meg sem kísérelték, hogy azoknak adják a jobb darabokat, akik konyítottak a fegyverhez. A legjobb, mindössze tízéves puskát, egy féleszű, tizenöt éves szörnyeteg kapta, akit mindenki csak maricónnak (buzinak) becézett. Az őrmester ötperces „eligazítás" keretében elmagyarázta, hogyan kell megtölteni a puskát és szétszerelni a závárt. Sok milicistának akkor volt először fegyver a kezében, és azt hiszem, igen kevesen tudták, hogyan kell célozni. Kiosztották a töltényeket, fejenként ötvenet, azután felsorakoztunk; hátunkra szíjaztuk a menetfelszerelést, s elindultunk a frontra vezető öt kilométeres úton.

A nyolcvan emberből és számos kutyából álló centuria rendezetlen sorban

kígyózott végig az úton. Minden milicista-hadoszlophoz legalább egy kabalakutya tartozott. A mi kutyáink egyikén hatalmas P.O.U.M.-bélyeg díszelgett, és úgy vonszolta magát a nyomorúságos szegény pára, mintha tudná, hogy megjelenése bizony korántsem kifogástalan. Az oszlop élén, közvetlenül a vörös zászló mögött, Georges Kopp, a tagbaszakadt belga parancsnok lovagolt fekete lovon; kevéssel előtte az útonálló bandára emlékeztető milicista lovasság egy fiatal katonája táncoltatta lovát, minden apró dombra, földhányásra felkaptatott, és amikor fölért, festői pózba vágta magát. A forradalom idején tömegestől kobozták el és adták át a milicistáknak a spanyol lovasság pompás lovait, a milicisták pedig természetesen mindent megtettek, hogy mihamarább halálra lovagolják őket.

A kanyargó út mentén terméketlen, sárga ugar, ameddig a szem ellát, a földekhez hozzá sem nyúltak az előző évi betakarítás óta. Előttünk az Alcubierre és Zaragoza között húzódó alacsony sierra. Közel jártunk már a frontvonalhoz, közel a bombákhoz, a géppuskákhoz és a sárhoz. Igyekeztem palástolni a rámtörő rémületet. Tudtam, hogy az arcvonalon egyelőre csend van, de társaim többségével ellentétben elég idős voltam ahhoz, hogy emlékezzem a nagy háborúra, bár részt nem vettem benne. Nekem a háború süvítő lövedékeket, kopogva záporozó aknaszilánkokat jelentett; mindenekelőtt pedig sarat, tetveket, éhezést és hideget. Bármennyire furcsa, jobban rettegtem a hidegtől, mint az ellenségtől. Egész barcelonai tartózkodásom alatt nyomasztott a gondolat; még az is megesett, hogy éjszaka ébren hánykolódtam, mert a lövészárkok hidege járt az eszemben, a roham előtti szörnyű hajnali készenlét, a zúzmarás fegyverrel őrségben töltött hosszú órák, meg a bakancsszár peremén bebukó jeges sár. Bevallom, iszonyat fogott el akkor is, amikor a körülöttem menetelő férfiakat szemügyre vettem. Egyszerűen elképzelni sem lehet, micsoda csürhének látszottunk. Hozzánk képest bármely birkanyáj maga volt a rendezettség; két mérföldet sem tettünk meg, s a hadoszlop vége már eltűnt a láthatárról. Aztán az úgynevezett férfiak jó fele gyerek volt - a szó szoros értelmében gyerek, legfeljebb ha tizenhat éves. Mégis valamennyien örömmel és izgalommal várták, hogy végre a frontra kerüljenek. Az arcvonalhoz közeledve a vörös zászló körül az élen csoportosuló fiúk rázendítettek: „Visca P.O.U.M.!; Fascistas-maricones!", és így tovább. A harciasnak és fenyegetőnek szánt kiáltozás e gyerektorkokból olyan szánalmasra sikeredett, mint valami kölyökmacska-nyávogás. Hátborzongató volt belegondolni, hogy a köztársaságot ez a rongyos gyerekcsorda hivatott megvédeni. Ráadásul ezekkel az elaggott fegyverekkel, de legalább tudnák, hogyan kell elsütni őket. Emlékszem, megfordult a fejemben, hogy ha egy fasiszta repülőgép szállna el az út felett, a pilóta érdemesnek tartaná-e, hogy lejjebb ereszkedjék és géppuskatüzet zúdítson ránk. Hisz a magasból is nyilván látná, hogy nem vagyunk igazi katonák.

Amikor az út a hegyek közé ért, jobbra fordultunk, s a hegyoldalon kanyargó szűk öszvércsapásra kapaszkodtunk felfelé. Spanyolországnak ezen a részén különös, patkó formájú, lapos tetejű hegyek emelkednek, és a hegyoldalak meredek szakadékokba torkollanak. A magasabban fekvő lejtőkön satnya cserjéken és hangán kívül nem terem meg semmi, és mindenütt kiütközik a mészkő fehér csontozata. A frontvonal nem összefüggő lövészárok-rendszer volt, ilyet nem is lehetett volna kiépíteni ezen a vidéken, hanem őrhelyek lánca. Ezeket a hegycsúcsokra épített őrhelyeket „pozíciónak" nevezték. Már messziről látszott a patkó közepén a mi „pozíciónk". A homokzsákokból összeeszkábált barikádon vörös zászló lengett, körül a fedezékekből füst szállt az égre. Valamivel közelebb undorító, édeskés bűz csapott meg, és heteken át nem is távozott az orromból. Az állás tőszomszédságában nyíló hasadék az elmúlt hónapok hulladékával, kenyérmaradékkal, ürülékkel és rozsdás konzervdobozokkal teli, mély, fekélyes ágy volt.

Az alakulat, amelynek felváltására érkeztünk, már szedelődzködött. Három hónapot töltöttek a frontvonalon; az emberek egyenruhája merő sár volt, bakancsuk szakadt, legtöbbjük arcát benőtte a szakáll. Az állás századosi rangban lévő parancsnokát Lewinskinek hívták, de mindenki csak Benjaminnak szólította. A huszonötéves-forma, alacsony termetű, sűrű fekete hajú fiatalember születésére nézve lengyel zsidó volt, de hibátlanul beszélt franciául. Kikászálódott a fedezékéből és üdvözölt minket. Átszellemült, sápadt sovány arca a háborúnak ebben a szakaszában szükségképpen igen piszkos volt. Néhány eltévedt golyó

süvített el magasan a fejünk felett. A hadállás körülbelül ötven méter átmérőjű félkör volt, homokzsákokból és mészkődarabokból épített mellvéddel. A harcosok harminc-negyven patkánylyukszerű, földbe ásott fedezékben húzták meg magukat. Williams, jómagam és Williams spanyol sógora gyorsan beugrottunk az első emberi tartózkodásra alkalmasnak tűnő üres fedezékbe. Valahol előttünk egy-egy magányos puskalövés csattant, visszhangja furcsán körbejárta a sziklás lejtőket. Éppen leraktuk felszerelésünket és kezdtünk kimászni fedezékünkből, amikor újabb lövés dörrent, és az egyik fiú vérbeborult arccal rohant hátra a mellvédtől. Elsütötte a puskáját és valahogy sikerült szétrobbantania a závárt; a töltényhüvely szilánkjai cafatokra szaggatták a fejbőrét. Ő volt az első sebesültünk, és jellemző, hogy sebesülése nem az ellenség műve volt

Délután álltunk először őrt, és Benjámin megmutatta hadállásunkat. A mellvéd előtt sziklából kivájt szűk futóárokrendszer húzódott mészkődarabokból emelt rendkívül primitív lövészállásokkal. Tizenkét őrhely volt az árokrendszer különböző pontjain és a mellvéd mögött. A futóárok előtt szögesdrót, aztán a feneketlen szakadékba torkolló hegyoldal; szemközt szinte csupasz hegyek, helyenként merő mészkősziklák, életnek semmi nyoma, még madarak sincsenek. Óvatosan kilestem az egyik lőnyíláson, és megpróbáltam rájönni, hol vannak a fasiszta lövészárkok.

- Hol az ellenség?

Benjámin nagyot lendített a karjával: - Odaát! - felelte iszonyú angolsággal.

- De hol?

Aszerint, amit a lövészárok-háborúról tudtam, a fasisztáknak ötven-száz méterre kellett volna lenniük, én meg semmit sem láttam. Jól álcázták a futóárkaikat - gondoltam. Azután megdöbbenve vettem észre, hova mutat Benjámin: a szemben lévő hegytetőn, a szakadékon túl, tőlünk legalább hétszáz méternyire felfedeztem a mellvéd vékony vonalát és a vörös-sárga zászlót: a fasiszták állását. Leírhatatlanul nagyot csalódtam. Elérhetetlenül távol voltunk tőlük. Ha ilyen messzire kell lőnünk, semmi hasznát sem vesszük a puskáinknak. De ekkor egyszercsak izgatottan felkiáltott valaki. A távolban két fasiszta szürke alakja mászott felfelé a csupasz hegyoldalon, Benjámin felkapta a mellette álló ember puskáját, célzott és meghúzta a ravaszt. Klikk! Üres volt a töltényhüvely; elég rossz előjelnek éreztem.

Az új őrszemek iszonyú lövöldözésbe kezdtek minden célzás nélkül. Láttam a fasisztákat, olyan aprók voltak, mint a hangyák. Ide-oda araszoltak a mellvédjük mögött, és időnként egy-egy fekete pontnak látszó fej szemérmetlenül, minden rejtőzés nélkül megállt egy pillanatra. Nyilvánvalóan fölösleges lett volna rájuk lőni. De egyszercsak a tőlem balra álló őrszem - jellegzetesen spanyol dolog - otthagyta az őrhelyét, odaosont hozzám, és noszogatni kezdett, hogy lőjek már. Megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy ekkora távolságból ilyen puskával csak véletlenül lehet valakit eltalálni. De ő - hiszen gyerek volt még - az egyik fej felé mutogatott a puskájával, és dühösen vicsorgott hozzá, mint a kutya, amelyik arra vár, hogy gazdája elhajítsa a visszahozandó kavicsot. Végül hát hétszáz méterre állítottam az irányzékot és tüzeltem. A fej eltűnt. Remélem, elég közel járt hozzá a golyó, s legalább le kellett buknia. Ekkor lőttem először emberre.

Most, hogy láttam a frontot, mély undor töltött el. Ezt hívják ezek háborúnak! Hiszen alig látjuk az ellenséget! Kísérletet sem tettem arra, hogy az árok mellvédje mögé bújjak. Kicsivel később azonban egy golyó fütyült el gonoszul a fülem mellett és belefúródott a fedezék falába. Sajna, bizony hasravágódtam. Hányszor megfogadtam életemben, hogy nem fogok az első golyó hangjától hasravágódni! De a mozdulat úgy látszik, ösztönös és csaknem mindenkivel megesik: legalábbis először.

3.

A lövészárok-háborúban öt dolog fontos: a tűzifa, az élelem, a dohány, a gyertya és az ellenség. Télen a zaragozai fronton ez volt a fontossági sorrend: messze

az ellenség volt a legkevésbé lényeges. Az éjszakákat kivéve, amikor mindig számítani lehetett meglepetésszerű támadásra, senki sem törődött vele. Az ellenséges katonák távoli fekete rovarok voltak, s csak elvétve tűnt fel, hogy fel-alá másznak sáncaik mögött. Mindkét hadseregnek az volt a legfőbb gondja, hogy megküzdjön a hideggel.

Mellesleg meg kell mondanom, hogy spanyolországi tartózkodásom egész ideje alatt alig láttam tűzharcot. Januártól májusig voltam az aragóniai fronton és március végéig semmi sem történt arrafelé, kivéve a terueli csatát. Márciusban súlyos harcok voltak Huescánál, de személy szerint nem sok szerepem volt bennük. Később, júniusban intézte aztán az ellenség azt a szörnyű támadást Huesca ellen, amelyben egy nap alatt több ezer ember esett el, de én már korábban megsebesültem és harcképtelenné váltam. Ritkán volt hát dolgom a háború úgynevezett borzalmaival. Sohasem robbant bomba a közelemben, tüzérségi lövedék is csak ötven méternél távolabb. Közelharcban pedig csak egyszer vettem részt (mondhatom, az is eggyel több volt a kelleténél). Természetesen gyakran lőttek rám géppuskából, de többnyire messziről. Még Huescánál is többnyire biztonságban volt, aki kellő óvatosságot tanúsított.

Fenn a zaragozai hegyekben egyszerűen csak az állóháború unalommal vegyes kényelmetlenségeit kellett elviselni. Az élet olyan eseménytelen volt, mint egy városi kishivatalnoké, és majdnem olyan rendszeresen ismétlődött minden, őrség, őrjárat, ásás; ásás, őrjárat, őrség. Minden hegycsúcson akár a fasiszták, akár a köztársaságiak birtokolták, egy csomó rongyos, piszkos ember didergett zászlaja körül és igyekezett nem megfagyni. Nappal és éjszaka vaktában kilőtt golyók szálltak a tátongó völgyek felett és csak nagyon ritkán, egészen véletlenül csapódtak emberi testbe.

Gyakran megesett, hogy döbbenten tekintettem körül a fagyos téli vidéken és elcsodálkoztam, mennyire hiábavaló az egész. Milyen kilátástalan az ilyen hadviselés! Korábban, októberben vad csaták dúltak a hegyek között; azután az ember- és fegyverhiány, mindenekelőtt a tüzérség hiánya miatt mindkét hadsereg beásta magát, és berendezkedett az általa elfoglalt hegycsúcsokon. Tőlünk jobbra egy kis hadállás, szintén a P.O.U.M. harcosainak kezén volt; a tőlünk balra fekvő dombon a P.S.U.C. katonái néztek szembe a szomszédos hegy csúcsain berendezett több fasiszta hadállással. Az úgynevezett frontvonal cikcakkban kanyarodott fel és alá; csak azért lehetett tudni, hol húzódik, mert minden hadállásra kitűzték a zászlót. A P.O.U.M. és a P.S.U.C. zászlója vörös volt, az anarchistáké vörös-fekete; és a fasiszták általában a vörös-sárga-vörös királyi zászlót tűzték ki, de néha a köztársaság vörös-sárga-bíborvörös zászlaját használták. *

* Orwell későbbi jegyzete: „Most már nem vagyok egészen biztos benne, hogy valaha is láttam-e a köztársasági zászlót fasiszta álláson, de azt hiszem, olykor használták: kisebb horogkereszttel díszítve a közepét.

A táj lenyűgöző volt, ha elfeledkeztünk arról, hogy minden egyes hegycsúcsot csapatok tartottak megszállva és ezért bádogedények tömege és gané borította őket. Tőlünk jobbra a sierra délkeletnek kanyarodott: ott nyílt az egészen Huescáig vezető, érccel erezett tágas völgy. A fennsík közepén néhány apró hasáb emelkedett ki a földből: a köztársaságiak kezén lévő Robres városa. Reggelente gyakran felhőtenger borította a völgyet, szürkén és kéken emelkedtek ki belőle a hegyek, s a táj különös látványt nyújtott: egy fénykép negatívjára emlékeztetett. Huesca mögött ugyanolyan alakú hegyek emelkedtek, mint a mieink, napról napra változó hófolt-mintákkal. Messze a távolban a Pireneusok irdatlan, örökké hófödte csúcsai mintha a semmi felett lebegtek volna. De még lenn a síkságon is minden kopárnak és halottnak látszott. A velünk szemben emelkedő hegyek szürkék voltak, a talaj olyan ráncokat vetett, mint az elefánt bőre. Az égen szinte sosem szálltak madarak. Azt hiszem, életemben nem láttam még tájat, ahol ilyen kevés a madár. Nem lehetett mást látni, csak egy fajta szarkát, éjszakánként néha surrogva felröppenő fogolycsapat riasztott fel, nagy ritkán pedig lassan vonuló sasok jelentek meg, rendszerint egy-egy puskadörrenés kíséretében, de figyelemre sem méltatták a golyókat.

Éjszakánként és ködös időben mind a mieink, mind a fasiszták őrjáratokat küldtek ki a köztünk fekvő völgybe. Népszerűtlen feladat volt, mert hogy a sötétben könnyű volt eltévedni; hamar felfedeztem tehát, hogy akkor mehetek őrjáratba, amikor csak akarok. A vad, csipkézett szakadékokban nem volt sem út, sem ösvény; csak az ismerte ki magát, aki sokat járt a terepen és minduntalan újabb tájékozódási pontokat fedezett fel. Golyóvonalban a fasiszta állás hétszáz méterre volt tőlünk, de az egyetlen járható útvonalon két és fél kilométerre. Meglehetősen szórakoztató volt a sötét völgyekben gyalogolni, miközben az eltévedt golyók úgy fütyültek messze felettünk, mint a sárszalonka. Nappal, sűrű ködben jobb volt az őrjárat, mint éjszaka. A köd gyakran egész nap kitartott, és megvolt az a furcsa szokása, hogy a hegycsúcsokra tapadt és nem szállt le a völgyekbe. Amikor közel jutottunk a fasiszta vonalakhoz, csigalassúsággal kellett araszolnunk; nagyon nehéz volt csendben mozogni a hegyoldalak zörgő bokrai és csilingelő mészkövei között. Csak a harmadik vagy negyedik kísérletre sikerült eltalálnom a fasiszta vonalakhoz. A ködben felkúsztam egészen a szögesdrótig, és hallgatózni kezdtem. Hallottam, ahogy a fasiszták beszélgetnek és énekelnek odabenn. Ekkor legnagyobb rémületemre meghallottam, hogy többen megindulnak lefelé a hegyoldalon, egyenest felém. Elbújtam egy bokor mögé - egyszeriben mintha összezsugorodott volna és megpróbáltam zajtalanul csőre tölteni a puskámat. Ekkor azonban elkanyarodtak, mielőtt látótávolságba értek volna. A bokor mögött, ahol rejtőztem, a korábbi összecsapások számos ereklyéjére akadtam: egy halom üres töltény-hüvelyre, egy golyólyuggatta vászonsapkára és egy vörös zászlóra; nyilván a mieinké volt. Vissza is vittem, de a többiekben nem sok volt a kegyeletérzés: fegyvertisztító rongynak szabdalták fel.

Amint a frontra értünk, tizedest, vagy ahogy itt nevezték cabót csináltak belőlem és tizenkét embert rendeltek alám. Egyáltalán nem volt kényelmes hivatal, különösen kezdetben. A centuria túlnyomórészt fiatal fiúkból álló, kiképzetlen csorda volt. A milíciában olykor tizenegy-tizenkét éves gyerekekre is bukkant az ember, rendszerint fasiszta területről menekültek és nyomban felvették őket a milíciába, mert így lehetett a legkönnyebben gondoskodni róluk. Általában könnyű munkát végeztettek velük a hátországban, de néha sikerült előrelopózniuk a frontvonalra, és ott aztán hajmeresztő veszedelmeket teremtettek. Emlékszem, az egyik kis vadember „tréfából" kézigránátot dobott a tábortűz parazsába. A Monté Pocerón senki sem volt tizenöt évnél fiatalabb, de az átlagéletkor alighanem jóval húsz év alatt volt. Az ilyen korú fiúkat nem szabad a frontvonalba küldeni, mert nem bírják az álmatlanságot, márpedig ez a lövészárok-háború elkerülhetetlen velejárója. Kezdetben szinte lehetetlen volt gondoskodni az állás rendes éjszakai őrzéséről. Az egységemhez tartozó szerencsétlen fiúkat alig lehetett a lábuknál fogva kirángatni fedezékükből, és ahogy hátat fordítottam nekik, elhagyták őrhelyüket és visszabújtak, vagy a dermesztő hideg ellenére nekitámaszkodtak a lövészárok falának és pillanatokon belül álomba merültek. Szerencsére az ellenségben sem volt vállalkozókedv. Voltak éjszakák, amikor úgy éreztem, hogy állásunkat lerohanhatná húsz légpuskás cserkészfiú vagy akár húsz, sulykolófával felfegyverzett cserkészlány is.

A katalán milícia felépítése ekkoriban, és még jó sokáig ugyanazokon az alapokon állt, mint a háború kezdetekor. A Franco-lázadás első napjaiban a milíciákat sebbel-lobbal hozták létre a különböző szakszervezetek és a politikai pártok; lényegét tekintve mind politikai szervezet volt és éppúgy hűséggel tartozott saját pártjának, mint a központi kormánynak. Az 1937 elején többé-kevésbé reguláris alapon megszervezett néphadsereg „nempolitikai" hadsereg volt, és létrejöttekor elvileg magába olvasztotta a pártmilíciákat. De a változás hosszú időn át csak papíron létezett; az új néphadsereg egységei júniusig nem kerültek nagyobb számban az aragóniai frontra és addig a milíciarendszer változatlanul megmaradt. A rendszer lényegi eleme a tisztek és a katonák közötti társadalmi egyenlőség volt. A tábornoktól a közlegényig mindenki ugyanannyi zsoldot kapott, ugyanazt ette, ugyanolyan ruhát viselt és egyenrangúnak tekintette a másikat. Senki sem akadt fenn rajta, ha valaki jól hátbavágta a hadosztály-parancsnokot, majd cigarettát kért tőle. Elméletben minden milícia demokratikus, nem pedig hierarchikus szervezet volt. Tudták, hogy a parancsnoknak engedelmeskedni kell, de azt is, hogy a parancsnok elvtársának tekinti a másikat, nem alárendeltjének. Voltak tisztek és tiszthelyettesek, de a szó rendes értelmében nem voltak

katonai rendfokozatok; sem rangok, sem rangjelzések, sem bokacsattogtatás, sem tisztelgés. A milíciákban az osztálynélküli társadalom egyfajta ideiglenes modelljét próbálták megteremteni. Természetesen nem volt ez teljes egyenlőség, de közelebb állt hozzá, mint bármi, amit láttam, vagy amit háború idején egyáltalán elképzelhetőnek tartottam volna.

De meg kell vallanom, a fronton uralkodó állapotok először megrémítettek. Hogy lehet ilyenfajta hadsereggel háborút nyerni? Akkoriban mindenki ezt mondta, mégpedig joggal, mégsem volt logikus ez az okoskodás. Az adott körülmények között a milíciák nem lehettek sokkal jobbak, mint amilyenek voltak. Modern gépesített hadsereget nem lehet egyik pillanatról a másikra előteremteni, és ha a kormány addig vár, amíg jól képzett csapatok állnak a rendelkezésére, akkor nem lett volna, aki szembeszálljon Francóval. Később divattá vált a milíciákat becsmérelni, és az egyenlősdi számlájára írni a kiképzés és a fegyverek hiányából következő hibákat. A frissen toborzott milicista alakulat csakugyan fegyelmezetlen csőcselék volt, de azért, mert a kiképzetlen emberekből álló hadsereg mindig csőcselék, nem pedig amiért a tiszt „elvtársnak" szólította a közlegényeket. A gyakorlatban a „forradalmi" fegyelem sokkal megbízhatóbb, mint gondolnánk. A munkáshadseregben elvileg önkéntes a fegyelem. Osztályhűségre épül, a hadkötelezettségen alapuló burzsoá hadseregben pedig a fegyelem végső soron a félelemre építkezik. (A milíciákat felváltó néphadsereg félúton helyezkedett el két típus között.) A milicisták a rendes hadseregben megszokott zsarnokoskodást és visszaéléseket egyetlen pillanatig sem tűrték volna el. Megvoltak itt is a szokásos katonai büntetések, de csak nagyon súlyos vétségek esetében alkalmazták őket. Ha valaki megtagadta a parancsot, az ember nem büntette meg azonnal, hanem az elvtársi viszonyra hivatkozva kérte, hogy térjen jobb belátásra. A cinikusok, akiknek nincs vezetői tapasztalatuk, nyilván azt mondják, hogy ez a módszer nem lehet „eredményes", valójában azonban hosszú távon nagyon is az. A fegyelem még a milícia legrosszabb egységeinél is szemmel láthatóan erősödött az idő múlásával.

Januárban csaknem beleőszültem, hogy összetartsak egy tucat kiképzetlen embert. Májusban rövid ideig én helyettesítettem a hadnagyunkat, és körülbelül harminc angolnak és spanyolnak parancsoltam. Hónapok óta voltunk a tűzvonalban és egyetlenegyszer sem okozott nehézséget egy parancs végrehajtása, mindig könnyen akadt önkéntes jelentkező egy-egy veszélyes feladatra. A „forradalmi" fegyelem a politikai öntudaton múlik; azon, hogy megértik-e az emberek, miért kell a parancsokat végrehajtani; időbe telik, de ugyanígy időigényes feladat addig gyakorlatoztatni az embereket a laktanyaudvaron, amíg automatává nem alakulnak át. Az újságírók, akik annyit gúnyolódtak a milíciarendszeren, elfelejtik, hogy amíg a hátországban a néphadsereg kiképzése folyt, a milíciáknak kellett tartaniuk a frontot. Már az is a „forradalmi" fegyelem erejét bizonyította, hogy a milíciák egyáltalán a fronton maradtak. Mert 1937 júniusáig az osztályhűségen kívül nem volt semmi, ami erre kényszerítette volna őket. A magányos dezertőröket ki lehet végezni - időnként ki is végeztek néhányat de ha ezernyi ember dönt úgy, hogy elhagyja a frontvonalat, akkor nem lett volna erő, amely megállíthatja őket. Egy reguláris hadsereg a milíciák helyében - katonai rendőrség híján - nyomban felbomlott volna. A milíciák mégis tartották a frontot, pedig Isten a tanúm, nagyon kevés győzelmet arattak. Még az egyéni dezertálás is ritkaságszámba ment. A P.O.U.M.-milíciában töltött négy-öt hónap alatt összesen négy dezertőrről hallottam, s közülük is kettő csaknem biztosan kém volt; azért lépett be, hogy értesüléseket gyűjtsön. Kezdetben elképesztett és feldühített a nyilvánvaló fejetlenség, a kiképzés teljes hiánya, s hogy gyakran öt percig is vitatkozni kell, mire végrehajtanak egy-egy parancsot. Brit katonai fogalmakban gondolkodtam, és a milíciák kétségkívül semmiben sem hasonlítottak a brit hadseregre. De a körülményekhez képest jobb teljesítményt nyújtottak, mint amit jogunk volt elvárni tőlük.

A legfontosabb persze a tűzifa volt - mindig csak a tűzifa. A naplómban erről az időszakról valószínűleg nincs egyetlen olyan bejegyzés sem, amelyben ne volna szó a tűzifáról, vagy inkább a hiányáról. Nyolcszáz, ezer méternyire voltunk a tengerszint felett, a tél derekán jártunk, és leírhatatlan hideg volt. A hőmérséklet nem volt különösebben alacsony, sok olyan éjszakánk volt, amikor még csak nem is fagyott, és déltájban gyakran egy órán át is sütött a téli nap. De

még ha nem volt is igazán hideg, biztosíthatom az olvasót, hogy mi bizony dideregtünk. Néha süvítő szél kerekedett, lesodorta a sapkát a fejünkről és bele-akaszkodott a hajunkba, olykor úgy leülepedett a futó-árokban a köd, mint valami folyadék, és úgy éreztük, hogy a csontjainkig hatol: gyakran esett az eső, és már negyedórányi esőzés is elviselhetetlen körülményeket teremtett.

A mészkövet borító vékony földréteg egy-kettőre csúszós masszává vált, és mivel a vidék csupa lejtő, lehetetlenség volt talpon maradni. Sötét éjszakákon gyakran előfordult, hogy húsz méteres úton legalább féltucatszor elestem, márpedig ez rendkívül veszélyes volt, mert ilyenkor a puska závárzatát eltömte a sár. A ruhát, csizmát, pokrócokat és a puskát napokon át sár borította. Annyi vastag ruhát vittem magammal, amennyit csak bírtam, de az emberek többsége szörnyen hiányos öltözéket viselt. Az egész csapatnak, körülbelül száz embernek, alig tizenkét nagykabátja volt, egymásnak adták őket az őrszemek, és az emberek legtöbbjének pokróca is csak egy volt. Az egyik jeges éjjelen listát készítettem naplómban ruhadarabjaimról. Talán nem érdektelen, mert megállapítható belőle, hogy milyen tömegű ruhát bír el az emberi test. Vastag lélekmelegítő volt rajtam, flaneling, két pulóver, gyapjú zubbony, disznóbőrből készült zubbony, kordbársony térdnadrág, lábszártekercs, vastag zoknik, csizma, vastag esőköpeny, egyujjas kesztyű, bélelt bőrkesztyű és gyapjúsapka. Mégis úgy reszkettem, mint a kocsonya. De el kell ismernem, hogy rendkívül érzékeny vagyok a hidegre.

A tűzifa volt az egyetlen igazán fontos dolog. A tűzifával az volt a helyzet, hogy lényegében nem létezett. Nyomorúságos hegyünk még legjobb napjaiban sem látott túl sok növényzetet, és mivel hónapok óta fagyoskodó milicisták táboroztak a lejtőin, már régen eltüzeltek minden ujjnyinál vastagabb fadarabot. Amikor éppen nem ettünk, nem aludtunk, nem álltunk őrségben, és nem mi végeztük a tábor körüli piszkos munkát, az állásunk mögött nyíló völgyben kutattunk tüzelő után. Ebből az időszakból csak azt a képet őrzöm emlékezetemben, hogy fel és alá másztunk a majdnem függőleges lejtőkön a lábbeliszaggató kiálló mészkősziklák között, és apró ágacskák után kutatunk. Három ember néhány órai munkával gyűjtött össze annyi tüzelőt, hogy egy órán keresztül életben tartsa a fedezékbeli tüzet. Olyan mohón kutattunk tűzifa után, hogy végül valamennyien kész botanikussá váltunk. Égési tulajdonságaik alapján osztályoztuk a hegyoldal teljes növényvilágát; a különféle hangák és füvek gyújtósnak megtették, de néhány perc alatt elégtek; a vadrózsa és a rekettye-bokor csak nagy lángban égett jól; az egresbokornál is alacsonyabbra nőtt satnya tölgyfán viszont alig fogott a tűz. Volt egyfajta kiszáradt sás, ami nagyon jó volt gyújtósnak, de az az állásunktól balra lévő hegycsúcson nőtt, és csak ellenséges géppuskatűzben lehetett szedni belőle. Ha a fasiszta géppuskások meglátták az embert, egy egész hevederre való lőszert is kilőttek rá. Általában magasra céloztak és a golyók elfütyültek a fejünk felett, de előfordult, hogy bizony keservesen közel csapódtak be a sziklákba, s ilyenkor hasra kellett vetni magunkat. De azért csak tovább szedtük a sást; a tüzelőhöz képest minden egyéb mellékes volt.

A hideg mellett az összes többi kényelmetlenség eltörpült. Természetesen valamennyien állandóan koszosak voltunk. A víz, akárcsak az élelem, öszvérháton érkezett Alcubierréből, és valamivel több, mint napi egy liter jutott fejenként. Mocskos volt a víz, alig átlátszóbb, mint a tej. Elméletileg csak ivás céljára szolgált, de én minden reggel loptam egy csajkányit tisztálkodásra. Az egyik nap mosakodásra, a másik nap borotválkozásra használtam: sosem volt elég mindkét célra. Hadállásunk förtelmesen bűzlött, és a körkörös barikádon kívül mindent ürülék borított. Sok milicista rendszeresen a lövészárokban végezte el a nagydolgát: elég undorító dolog, ha aztán az embernek sötétben kell arra járnia. De a mocsok sosem zavart. Az emberek túl nagy hűhót csapnak a mocsok körül. Meglepő, milyen gyorsan megtanul az ember zsebkendő nélkül élni, és ugyanabból a bádogcsajkából enni, amelyből mosakszik. Egy-két nap után az sem okozott gondot, hogy ruhástul kell aludni. Éjszakára természetesen nem lehetett levetkőzni, a cipőt meg még úgysem lehetett levenni; állandóan készenlétben kellett állni támadás esetére. Nyolcvan éjszakán át mindössze háromszor vetkőztem le, igaz napközben sikerült néha megszabadulnom ruházatomtól. Egyelőre nem volt tetű a hideg miatt; a patkányok és az egerek viszont hemzsegtek. Azt mondják, ugyanazon a helyen nincs egyszerre patkány is, egér is. De mennyire, hogy van, csak legyen elegendő élelem.

Egyébként nem volt rossz dolgunk. Az élelem elég jó volt, bort is kaptunk bőven. Még mindig napi egy doboz cigaretta járt, másnaponta egy doboz gyufa, sőt gyertyát is osztottak. Nagyon vékonyak voltak ezek a gyertyák, amolyan karácsonyi tortára valók, és általános volt a vélekedés, hogy a templomokból rabolták őket. Minden fedezék naponta tíz centiméternyi gyertyát kapott: ekkora darab vagy húsz percig égett. Akkoriban még lehetett gyertyát kapni, és én kilószámra vittem magammal. Később a gyufahiány és a gyertyamizéria miatt egy szenvedés volt az élet. Az ember nem is tudja, milyen fontos az ilyesmi, amíg van belőle elég. Éjszakai riadó idején például, amikor mindenki a puskája után matat a fedezékben és közben az arcába másznak, a fény életet menthet. Minden milicistánál volt tapló és néhány méternyi sárga kanóc. A puskája után mindenkinek az volt a legfontosabb tulajdona. A taplónak megvolt az a nagy előnye, hogy szélben sem mondott csődöt, viszont csak parázslott és így nem lehetett tűzgyújtásra használni. Amikor a gyufahiány a tetőpontjára hágott, egyedül úgy tudtunk tüzet gyújtani, hogy kiszedtük a golyót a töltényhüvelyből és a taplóval lángralobbantottuk a puskaport.

Életnek és háborúnak egyaránt elképesztő volt ez a helyzet, ha egyáltalán háborúnak lehet nevezni. Az egész milícia háborgott a tétlenség miatt és állandóan követelte, mondják meg, miért nem engednek támadni. Márpedig tökéletesen nyilvánvaló volt, hogy hosszú ideig nem lesz semmiféle csata, hacsak nem az ellenség jóvoltából. Georges Kopp ha ismétlődő ellenőrző útjain ellátogatott hozzánk, kereken megmondta: - Nem háború ez, hanem vígopera néhány halálos balesettel. Ami azt illeti, az aragóniai front megmerevedésének politikai okai is voltak, ezekről akkoriban mit sem tudtam; de a merőben katonai nehézségek is mindenki számára nyilvánvalóak voltak, az emberhiányról nem is szólva.

Mindenekelőtt az ország természeti adottságai miatt. Az arcvonal, mind a fasisztáké, mind a mienk, szinte bevehetetlen, természetes erődökből állt, és ezeket rendszerint csak egy oldalról lehetett megközelíteni. Elég volt néhány lövészárok, hogy az ilyen állásokat gyalogság csak egészen elsöprő túlerővel tudja bevenni. A mi hadállásunkat és a körülöttünk lévőket egy tucat ember is két géppuskával egy egész zászlóaljjal szemben tartani tudta volna. A hegycsúcson gubbasztó embereink kiváló tüzérségi célpontul szolgálhattak volna, de tüzérség nem volt. A vidéket bámulva gyakran gondoltam rá, milyen jó lenne - Istenem - milyen jó ha lenne néhány ütegünk; úgy roppantanánk össze egymás után az ellenséges hadállásokat, mint kalapács a diót. De a mi oldalunkon egyszerűen nem volt ágyú. A fasiszták nagyritkán felvontattak egy-két ágyút Zaragozából, és kilőttek néhány lövedéket, de olyan keveset, hogy még a távolságot sem tudták bemérni, és a lövedékek a tátongó szakadékba hullottak.

Ágyúk nélkül, géppuskákkal szemben, három választásunk maradt: vagy beássuk magunkat biztonságos távolságra az ellenségtől - mondjuk négyszáz méternyire vagy a nyílt terepen támadunk, és lemészároltatjuk magunkat; vagy kisebb éjszakai támadásokkal kísérletezünk, tudván azonban, hogy ezek mit sem változtatnak a helyzeten. Gyakorlatilag csak a tespedés és az öngyilkosság között választhattunk. Ezen kívül teljes hiány volt mindenféle rendű és rangú hadianyagból. Kifejezett szellemi erőfeszítést igényel, hogy felfogjuk, milyen rosszul voltak felszerelve ekkoriban a milíciák. Angliában bármely katonai középiskola sokkal inkább hasonlít korszerű hadseregre, mint a mi alakulataink. Olyan megdöbbentően ócska fegyvereink voltak, hogy felszerelésünket érdemes részletesebben is leírni.

A frontnak ezen a szakaszán az egész tüzérség négy aknavetőből és aknavetőnként tizenöt aknából állt. A lövedékek természetesen sokkal értékesebbek voltak, semhogy ellövöldözzük őket, ezért az aknavetőket Alcubierrében őrizték. Géppuskából körülbelül ötven emberre jutott egy; régi fegyverek voltak, de három-négyszáz méterig elég pontosan lehetett lőni velük. Ezen kívül csak puskáink voltak, és a legtöbb ócskavasnak való. Háromféle puskát használtunk. A hosszú csövű Mauserek között alig akadt húszévesnél újabb kiadású, irányzékuk körülbelül annyit ért, mint egy törött kilométeróra, huzagolásukat pedig többnyire teljesen szétmarta a rozsda; azért tíz közül egy nem is volt olyan

rossz. A rövid csövű Mauser vagy a mousqueton eredetileg lovassági fegyver volt. A hosszú csövűnél nagyobb népszerűségnek örvendett, mert könnyebb volt, és kevésbé alkalmatlan a lövészárokban. Ezen kívül ez az aránylag új fegyvertípus komoly karabélynak látszott. Valójában szinte teljesen hasznavehetetlen volt. Egymáshoz alig illő alkatrészekből szerelték össze, a závárzat sohasem illett a csőhöz, és háromnegyed részüknél biztos lehetett benne az ember, hogy a závár öt lövés után beragad. Akadt még néhány Winchester karabély is. Jól kezelhető fegyver, de elképesztően pontatlan, és mivel nem volt hozzá tölténytár, minden lövés után újra kellett tölteni. Akkora volt a lőszerhiány, hogy a tűzvonalba érkező emberek csak ötven töltényt kaptak, és azok legnagyobbrészt csütörtököt mondtak. A spanyol gyártmányú töltények egytől egyig újratöltött hüvelyből készültek, és még a legjobb fegyverbe is beszorultak. A mexikói töltények már jobbak voltak, ezért a géppuskáknak tartották fenn őket. A legjobb a német lőszer volt de mivel csak dezertőrök és foglyok révén került a birtokunkba, nagyon kevés akadt belőle. Rendkívüli helyzetre meddig tartottam magamnál egy tár német vagy mexikói lőszert. De aztán amikor előállt a rendkívüli helyzet nemigen használtam a puskámat; rettegtem tőle, hogy beszorul a nyomorult, márpedig mindenképpen gondoskodni akartam róla, hogy legalább egy golyót ki tudjak lőni.

Rohamsisakunk, szuronyunk nem volt, revolver csak néhány, és öt-tíz emberre mindössze egy kézigránát. Az ekkoriban használt gránát szörnyű szerszám volt, „F.A.I.-gránát" néven emlegették, mert az anarchisták készítették a háború elején. A Mills bomba elvén alapult, de az elsütő-szerkezetet nem biztosítószeg, hanem szalag rögzítette. Az ember letépte a szalagot, és aztán a lehető leggyorsabban szabadult a gránáttól. Azt mondták ezekre a gránátokra, hogy „pártatlanok"; ugyanúgy megölhetik a gazdájukat is, mint az ellenséget. Volt néhány más, még sokkal primitívebb típus, bár ezek valószínűleg kevésbé voltak veszélyesek - mármint arra nézve, aki elhajította őket. Március végén találkoztam az első olyan kézigránáttal, amit érdemes volt elhajítani.

De nemcsak fegyvereknek, hanem kisebb jelentőségű hadieszközöknek is híján voltunk. Például térképeknek. Spanyolországot mindmáig nem térképezték fel teljesen, és ezen a területen csak a régi katonai térképek alapján lehetett volna eligazodni, de ezek szinte mind a fasiszták kezébe kerültek. Nem voltak távolságmérőink, tüzérségi teleszkópjaink, periszkópjaink, és látcsövünk is csak annyi, amennyit néhány bajtársunk hozott magával. Nem volt jelzőrakétánk, sem pisztolyból kilőhető világító rakétánk, nem volt drótvágó ollónk, fegyvertisztító eszközünk, és még tisztítórongy is alig akadt. A spanyolok szemlátomást sosem hallottak puskavesszőről, és őszinte meglepetéssel néztek rám, amikor fabrikáltam egyet. Aki meg akarta tisztítani a puskáját odavitte az őrmesterhez, az pedig egy hosszú, girbegurba rézrúddal esett neki, és mindig felsértette a huzagolást. Még fegyverolaj sem volt. Akinek sikerült olívaolajat szereznie, azzal zsírozta a fegyverét, én az enyémet néha vazelinnel, néha arckrémmel, néha disznóhájjal kentem be. Ezenkívül nem volt kézilámpa, elemlámpa még kevésbé. Akkoriban azt hiszem egész frontszakaszunkon nem volt egyetlenegy elemlámpa sem, legközelebb Barcelonában lehetett volna kapni, de még ott is súlyos nehézségek árán.

Ahogy telt-múlt az idő, és a hegyek között továbbkeringett a rendszertelen lövöldözés visszhangja, egyre szkeptikusabban latolgattam, vajon közbejön-e valaha is valami, ami egy kis életet vagy inkább egy kis halált lehel ebbe az abszurd háborúba. A tüdőgyulladás ellen harcoltunk, nem emberek ellen. Amikor a lövészárkok több, mint ötszáz méternyire húzódnak egymástól, csak véletlenül találhat el valakit golyó. Volt persze sebesülés, de többnyire a mieink hibájából. Ha jól emlékszem, az első öt sebesült akit Spanyolországban láttam, a mi fegyvereink áldozata volt. Nem úgy értem, hogy szándékosan lövöldöztünk egymásra: vagy baleset vagy gondatlanság okozta a sérüléseket. Elaggott fegyvereink önmagukban is veszedelmesek voltak. Némelyiknek megvolt az a gonosz fortélya, hogy elsült, ha a puskatus a földnek ütődött; tanúja voltam, ahogy egyik emberünk így lőtte át a saját kezét. Aztán sötétben a kiképzetlen újoncok minduntalan egymásra lövöldöztek. Egyik este, pedig még csak alig szürkült, egy őrszem vagy húsz méterről lőtt rám, de a golyó egy méterrel mellettem süvített el: csak az Isten tudja, hányszor mentette meg életemet a spanyol céllövészet

alacsony színvonala. Egy másik alkalommal őrjáratba indultam a ködben, és jó előre gondosan figyelmeztettem az őrparancsnokot. De amikor visszatérve megbotlottam egy bokorban, az őrszem megrémült, kiabálni kezdett, hogy jönnek a fasiszták, és volt szerencsém hallani, amint az őrparancsnok elrendeli, hogy mindenki nyisson tüzet rám. Természetesen a földre vetettem magam, és a golyók ártalmatlanul fütyültek el fölöttem. Nincs az a spanyol, még kevésbé az a fiatal spanyol, aki hagyná magát meggyőzni arról, hogy a lőfegyver veszélyes dolog. Egy ízben, jóval a fenti eset után lefényképeztem néhány géppuskát, s a fegyver csöve pontosan felém fordult.

- Aztán el ne süssétek! - mondtam félig tréfásan, miközben beállítottam a gépet.
- Ne félj, nem lövünk.

A következő pillanatban iszonyú robaj hallatszott, és egy sorozat olyan közel süvített el arcom mellett, hogy tele lettem lőporral. Persze véletlen volt, de a géppuskások remek tréfának tartották. Pedig alig néhány nappal azelőtt tanúi voltak, amint az egyik politikai biztos véletlenül lelőtt egy öszvérhajcsárt; addig bolondozott az automata pisztolyával, amíg öt golyót nem eresztett az öszvérhajcsár tüdejébe.

Ez idő tájt bonyolult jelszavak dívtak a hadseregben, de ez csak kisebb veszélyek forrása volt. Arról a fárasztó jelszóféleségről van szó, amely úgy volt érvényes, ha az egyik szóra a másikkal feleltek. Általában épületes és forradalmi gondolatokat fejeztek ki, például Cultura - progresso vagy Seremos - invencibles. Az iskolázatlan őrszemek gyakran képtelenek voltak visszaemlékezni ezekre a fellengzős szavakra. Emlékszem, egy éjszaka Cataluna - eroica volt a jelszó, és egy Jaime Domenech nevű holdvilágképű paraszt teljesen értetlenül fogadta. Odajött hozzám és magyarázatot kért

- Eroica. Mit jelent az, hogy eroica?

Azt mondtam neki, ugyanazt, mint valiente.

Kis idő múlva, ahogy a sötétben a futóárokban bukdácsolt, az őrszem rákiáltott:

- Alto! Cataluna!
- Valiente! - ordította Jaime magabiztosan és jóhiszeműen. Puff! De az őrszem nem találta el. Ebben a háborúban, amikor csak emberileg lehetséges volt, senki nem talált el senkit

4.

Három hete voltam már az első vonalban, amikor húsz-harminc főnyi angol csoport érkezett Alcubierrébe az I.L.P.* szervezésében, és hogy együtt tartsák az angolokat, Williams társaságában hozzájuk csatoltak. Új harcállásunk a Monté Oscurónál volt, néhány kilométerre nyugatabbra; onnan már látszott Zaragoza.

* I.L.P.: Independeot Labour Party: az angol munkáspártból kivált baloldali csoport.

A hadállást borotvaéles mészkőgerincre telepítették, a fedezékeket vízszintesen fúrták be a meredek sziklába; úgy festettek, mint megannyi partifecskefészek. Elképesztő mélyen nyúltak be a sziklába, koromsötét volt odabenn, a mennyezet pedig olyan alacsony, hogy térdelni sem lehetett alatta, nemhogy felállni. A tőlünk balra eső két csúcson is P.O.U.M.-hadállás volt, s az egyikre megbabonázva bámult mindenki, mivel három milicistanő tartozott a legénységhez; ők főztek. Nem voltak különösebben szépek, mégis szükségesnek találta a parancsnokság, hogy a kívülállókat eltiltsa a hadállástól. Jobboldalt, tőlünk ötszáz méternyire a P.S.U.C. egyik hadállása volt a szomszédunk az alcubierrei út kanyarulatában. Itt keresztezte az utat a frontvonal. Éjszaka megfigyelhettük az Alcubierré-ből ellátmányt hozó kocsisor kígyózó lámpasorát, ugyanakkor délnyugatról a Zaragozából érkező fasisztákét is.

Zaragozát is látni lehetett tizenhét kilométernyi távolságból; vékony lámpafüzére egy hajó kivilágított kajütablak-sorához hasonlított. A kormánycsapatok 1936 augusztusa óta bámulták ugyanilyen messzeségből, és ez a helyzet máig sem változott.

Körülbelül harmincan voltunk, köztünk egy spanyol, Ramon (Williams sógora), és egy tucat spanyol géppuskás tartozott hozzánk. Az egy-két szükségszerű kivételtől eltekintve - mindenki tudja, hogy a háború vonzza a kalandorokat - az angolok mind fizikailag, mind szellemileg kivételesen jó anyagnak bizonyultak. A legjobb minden bizonnyal Smillie volt - a híres bányászvezér unokája -, aki később Valenciában oly szörnyű és értelmetlen halált halt. Sokat elmond a spanyolok szelleméről, hogy az angolok és a spanyolok - a nyelvi nehézségek ellenére - mindig jól kijöttek egymással. Mint felfedeztük, minden spanyol ismert két angol kifejezést. Az egyik az „O.K. baby", a másikat a barcelonai kurvák használták az angol tengerészekkel folytatott üzleteikben, és attól tartok, a nyomdász nem volna hajlandó kinyomtatni.

Továbbra sem történt semmi az egész arcvonalon: csak vaktában kilőtt golyók repkedtek, és nagy ritkán durrant egy-egy fasiszta aknavető. Ilyenkor aztán mindenki felrohant a csúcson ásott fedezékbe, hogy lássa, melyik hegyen csapódnak be a lövedékek. Az ellenség itt közelebb volt hozzánk, mintegy három-négyszáz méternyire. A legközelebbi hadállás pontosan szemben volt velünk, és géppuskafészkének lőrése állandóan arra csábította a mieinket, hogy a lőszert pazarolják. A fasiszták szinte sosem kísérleteztek puskalövésekkel, de jól célzott géppuskatüzet zúdítottak arra, aki kibújt a fedezék mögül. Mégis legalább tíz nap telt el, mire megvolt az első sebesültünk. A túloldaliak spanyolok voltak, de a dezertőrök szerint volt velük néhány német tanácsadó tiszt is. Valamivel korábban mórok is voltak közöttük - szegény ördögök, mennyit szenvedhettek a hidegtől mert a senki földjén, nem messze állásunktól egy halott mór feküdt. Ő volt a környék fő látványossága. Tőlünk egy vagy két mérföldnyire balra megszakadt az arcvonal, az ott kezdődő, fákkal sűrűn benőtt lapály sem a fasisztákhoz, sem hozzánk nem tartozott. Nappal ők is, mi is járőröztünk arra. Afféle cserkész-szórakozásnak nem volt rossz, bár néhány száz méternél közelebbről sosem láttam fasiszta járőrt. Hosszú lapos kúszás árán az ember átjuthatott a fasiszta vonalakon, és még egy, a monarchista zászlóval fellobogózott tanyaépületet is megpillanthatott: ott székelt a fasiszták helyi parancsnoksága. Néha puskatüzet zúdítottunk rá, majd gyorsan fedezéket kerestünk, mielőtt a géppuskák ránk találnának. Szeretném remélni, hogy legalább néhány ablakot sikerült betörnünk, bár nyolcszáz méternél közelebb sosem férkőztünk az épülethez, és ilyen távolságból a mi puskáinkkal az ember még abban sem lehetett biztos, hogy a házat eltalálja.

Az ég többnyire tiszta volt, az idő hideg; délidőben néha sütött a nap, de akkor is hideg volt. A hegyoldalakon itt-ott zöld foltokban kiütközött a vadsáfrány és a nőszirom: nem lehetett vitás, hogy tavaszodik, de milyen lassan! Az éjszakák olyan hidegek voltak, mint még soha. Őrségből visszatérve hajnaltájt összekapartuk a tábori konyha tüzének maradványait és beleálltunk a vörösen izzó parázsba. A bakancsnak nem használt, de a lábunknak jólesett. Ám voltak reggelek, amikor a hegycsúcsok között felderengő hajnal látványa megérte, hogy ilyen istentelenül korai órán is talpon legyen az ember. Igazán nem szenvedhetem a hegyeket, még a látványukat sem szeretem. De ahogy a mögöttünk magasodó hegycsúcsokon túl felderengett a fény, a nagy sötétséget pengeként hasították szét az első aranysugarak, aztán ahogy egyre nőtt a világosság és elképzelhetetlen távolságba nyúlt a karmazsin-vörös felhők tengere, ez a látvány megért mindent még az ébren végigfagyoskodott éjszaka után is, azzal a komor tudattal együtt is, hogy még legalább három órán át nem remélhetünk ételt. Egész életemben nem láttam - és remélem, nem is látok már - annyi hajnalt, mint ott a Zaragoza feletti hegyekben.

Kevesen voltunk, vagyis hosszabb ideig tartott az őrszolgálat, és több piszkos munka jutott egy emberre. Kezdett kissé megviselni az álmatlanság: hiába, a legnyugodalmasabb háborúban sem tudja kialudni magát az ember. Az őrszolgálaton és az őrjáratokon kívül minduntalan éjszakai riadót és készültséget is elrendeltek, de egy földbe vájt lyukban, a hidegtől sajgó lábbal különben sem lehet rendesen aludni. Az arcvonalon töltött első három-négy hónap alatt, emlékezetem szerint legfeljebb tucatnyiszor fordult elő, hogy huszonnégy órán át le sem hunytam a szemem, de az is biztos, hogy nem akadt egy tucat éjszaka, amit végigaludhattam volna. Heti húsz-harminc órányi alvás teljesen megszokott dolog

volt. Mindez nem is járt olyan szörnyű következményekkel, mint várná az ember; az ember kifejezetten elhülyült, egyre rosszabbul bírta a hegymászást, de végül is jól érezte magát, és állandóan éhes volt - Istenem, mennyire éhes! Minden étel megfelelt, még az örökös zöldbab is, pedig Spanyolországban a végén már a látványától is rosszul lett mindenki. Vizünk, ami volt, több kilométeres távolságból érkezett öszvérek, vagy agyonhajszolt apró szamarak hátán. Az aragóniai parasztok valamilyen oknál fogva jól bántak öszvéreikkel, de szamaraikat kegyetlenül meggyötörték. Ha egy szamár megmakacsolta magát és nem akart továbbmenni, rendszerint belerúgtak heréibe. A gyertyaellátás megszűnt és a gyufa fogytán volt. A spanyolok megtanították rá, hogyan kell tejkonzerves dobozból, töltény hüvelyből és egy darab rongyból olívaolaj-lámpást készíteni. Ha volt olívaolaj, vagyis nem túl gyakran, akkor ezek az alkalmatosságok reszketeg, füstös lánggal pislákoltak, s a körülbelül negyed gyertyával felérő fénynél éppen csak megtaláltuk a puskánkat.

Igazi harcra semmi remény nem volt. Amikor elhagytuk Monté Pocerót, összeszámoltam a töltényeimet, és megállapítottam, hogy csaknem három hét alatt mindössze három lövést adtam le az ellenségre. Azt mondják, ezer golyó kell egy ember megöléséhez; ebben a tempóban húsz évre lett volna szükségem, hogy megszerezzem az első fasiszta skalpot. Monté Oscurónál a vonalak közelebb voltak egymáshoz, gyakrabban sütöttük el fegyverünket, de szinte biztos vagyok benne, hogy sosem találtam el senkit. Ami azt illeti, ezen a fronton és a háborúnak ebben az időszakában nem a puska volt az igazi fegyver, hanem a hangszóró. Ha már nem voltunk képesek megölni ellenségeinket, legalább átkiabáltunk nekik. A hadviselésnek ez a módja olyan rendkívüli, hogy részletesebb magyarázatra szorul.

Ahol a vonalak hallótávolságra voltak egymástól, rendszeres volt a lövészárkok közötti szóváltás: „Fascistas: maricones!" - kiabálták a mieink. Mire a fasiszták: „Viva Espana! Viva Franco!" Amikor pedig tudták, hogy angolokkal állnak szembe: „Angolok, menjetek haza! Nincs szükségünk idegenekre!". A kormánycsapatoknál, a párt-milíciákban bevett módszerré vált, hogy az ellenség harci szellemét üvöltő propaganda segítségével próbálják aláásni. Minden alkalmas helyen beosztottak erre a feladatra egy-egy embert, rendszerint a géppuskások közül, és ellátták őket megafonokkal. Általában forradalmi frázisokat kiabáltak, elmagyarázták a fasiszta katonáknak, hogy nem egyebek, mint a nemzetközi kapitalizmus bérencei, hogy saját osztályuk ellen harcolnak stb. stb., és sürgették őket, hogy álljanak át a mi oldalunkra. A szónokok egymást váltották, és fáradhatatlanul ismételgették a szöveget, gyakran egész éjszaka. Nemigen lehet kétséges, hogy munkájuknak megvolt a hatása; mindenki egyetértett abban, hogy a fasiszta dezertőrök egy része emiatt állt át. Gondoljunk csak az őrségben álló szegény ördögre, aki alighanem valamelyik szocialista vagy anarchista szakszervezet tagja, és akarata ellenére sorozták be! Előbb-utóbb szükségképpen hat rá, ha őrhelyén dideregve, a sötétből újra és újra azt hallja: „Ne harcolj saját osztályod ellen!". Lehet, hogy ez adja a döntő ösztönzést a szökéshez. Mondanom sem kell, ez az eljárás egyáltalán nem áll összhangban a háború angol felfogásával. Bevallom, kezdetben megdöbbentett és felháborított. Micsoda gondolat: győzködni az ellenséget ahelyett, hogy lelőnénk! Ma minden szempontból jogosnak látom ezt a megoldást. A szokványos lövészárokháborúban, hacsak nincs tüzérség, rendkívül nehéz kockázat nélkül veszteséget okozni az ellenségnek.

Minél több ellenséges katonát lehet dezertálásra bírni, annál jobb; a dezertőrök egyébként sokkal hasznosabbak, mint a halottak, mert felvilágosítással szolgálhatnak. Kezdetben mindez visszatetszést keltett bennünk; úgy éreztük, hogy a spanyolok nem veszik elég komolyan a háborút. A tőlünk jobbra fekvő P.S.C.U.-hadállás hangszórósa művészi fokra fejlesztette munkáját. Forradalmi jelszavak helyett néha egyszerűen azzal traktálta a fasisztákat, hogy mennyivel jobb a mi élelmezésünk. Meglehetősen fantáziadús beszámolót tartott a kormánycsapatok fejadagjairól: „Vajas pirítóst eszünk! - hangzott szózata a kihalt völgyben. „Éppen most kaptuk meg a vajas pirítóst! Szép nagy szeletek ám!". Biztosra veszem, hogy a többiekhez hasonlóan ő is hetek, hónapok óta nem látott vajat, de a jeges éjszakában a vajas pirítós hírére biztos csorogni kezdett a fasiszták nyála. Még az enyém is, pedig én tudtam, hogy hazudik.

Egy februári napon fasiszta repülőgépet láttunk. Ahogy már ilyenkor szokás volt, kivonszoltak a fedezékből egy géppuskát, égnek fordították a csövét, mi többiek pedig hanyatt feküdtünk, hogy pontosabban célozhassunk. Elszigetelt hadállásunkat nem volt érdemes bombázni, és az errefelé repülő néhány fasiszta gép mindig kerülőt egyet, nehogy magára vonja géppuskáink tüzét. De most a repülőgép közelebb jött, csak éppen magasabban, semhogy érdemes lett volna lőni rá. És nem bombákat szórt, hanem csillogó fehér tárgyak sokaságát. Ezek egyre lejjebb szállingóztak és néhány a hadállásunkba hullott. A fasiszta lap, az Heraldo de Aragón példányai voltak, és Malaga elestének hírét közölték.

Aznap éjjel a fasiszták elvetélt támadásfélét intéztek ellenünk. Éppen akkor feküdtem le aludni, már félálomban voltam, amikor fejünk felett golyók süvítettek el, és valaki bekiáltott a fedezékbe: „Támadnak!" Felkaptam a puskámat és hadállásunk legmagasabb pontján kijelölt őrhelyemre kúsztam, közvetlenül a géppuska mellé. Koromsötét volt és pokoli zaj. Azt hittem, öt géppuskából lőttek ránk, és robbanások döreje hallatszott: a fasiszták a lehető legostobább módon mellvédjükön át hajigálták felénk a gránátokat. Sűrű homály fedett mindent. Tőlünk balra, lent a völgyben puskák zöld torkolattüzet láttam; egy fasiszta csoport, valószínűleg őrjárat kapcsolódott be a harcba. A golyók elsüvítettek mellettünk a sötétben. Kattanás sziszegés, puffanás. Néhány ágyúlövedék is érkezett fütyülve, de tőlünk távol csapódott be, és (ahogy az ebben a háborúban lenni szokott) többnyire fel sem robbant. Egy pillanatra megfagyott bennem a vér, amikor újabb gép puska nyitott tüzet a mögöttünk lévő hegycsúcsról - valójában a mieink állították fel, de először úgy látszott, hogy bekerítettek bennünket. Géppuskánk csakhamar beragadt, mert hiszen mindig is beragadt a rossz hüvelyektől, a puskavesszőnek pedig nyoma veszett az áthatolhatatlan sötétben. Úgy látszott, nincs mit tenni, várni kell, amíg le nem lőnek. A spanyol géppuskások méltóságukon alulinak tartották, hogy fedezékbe bújjanak, csak azért is kiálltak a golyók elé, én sem tehettem hát másként. Jelentéktelen kis csetepaté volt, tapasztalatnak mégis érdekes. Első ízben fordult elő, hogy keményen tüzeltek rám, és megalázó érzés volt tapasztalni, milyen rettenetesen félek. Megjegyzem, az ember mindig fél a tűzben, de nem annyira attól, hogy eltalálják, hanem attól, hogy nem tudja, hol. Egész idő alatt azt latolgatja, hova csapódik majd be a golyó, és ettől minden porcikája kellemetlenül érzékennyé válik.

Egy-két óra múlva a lövöldözés elcsendesedett, majd abbamaradt. Közülünk csak egyvalaki sebesült meg. A fasiszták két géppuskával előrenyomultak a senki földjére, de biztos távolban maradtak tőlünk. Meg sem kísérelték megrohamozni mellvédünket. Valójában nem is támadtak, csak a lőszert pazarolták, és nagy zajjal ünnepelték Malaga elestét. Az eset legfőbb tanulsága számomra az volt, hogy sokkal kritikusabb szemmel kell olvasnom az újságok hadijelentéseit. Pár nap múlva a sajtó és a rádió beszámolt róla, hogy az ellenség (a függőleges hegyoldalon!) óriási lovassági és páncélos támadást indított, de a hős angolok visszaverték.

Amikor a fasiszták közölték, hogy Malaga elesett, hazugságnak minősítettük a hírt, de másnap meggyőzőbb értesítések érkeztek, és egy-két nappal később hivatalosan is elismerték a történteket. Lassanként részleteket is megtudtunk a szégyenletes esetről: hogyan ürítették ki a várost egyetlen puskalövés nélkül, és hogyan fordult az olaszok dühe az elvonult csapatok helyett a szegény polgári lakosok ellen; sok malagait mérföldeken át kergettek, géppuskáztak. A hír mindenkit megdermesztett az arcvonalban, mert akármi volt is az igazság, a milícia minden tagja meg volt győződve róla, hogy Malagát árulás adta az ellenség kezére. Ez volt az első eset, hogy árulásról vagy a megosztottságról hallottam beszélni. Ekkor merültek fel bennem az első kétségek a háborúval kapcsolatban; ez idáig csodálatosan egyszerűnek tűnt, mi a jó és mi a rossz.

Február közepén elhagytuk Monté Oscurót; az összes környékbeli P.O.U.M.-alakulattal együtt a Huescát ostromló egységekhez osztottak be minket. Nyolcvan kilométert teherautóztunk a téli fennsíkon át; még nem rügyeztek a megnyesett szőlőtőkék, és az őszi árpa éppen-hogy áttörte a talaj kérgét. Az új állásainktól négy kilométernyire fehéren virító Huesca olyan aprónak és

rendezettnek látszott, mintha babaházakból állt volna. Hónapokkal korábban, amikor Sietamót elfoglaltuk, a kormánycsapatok főparancsnoka vidáman azt mondta: „Holnap Huescában kávézunk." Mint kiderült, tévedett, véres támadások követték egymást, de a város nem esett el, és a seregben örökös tréfává vált a mondás, hogy „Holnap Huescában kávézunk." Ha valaha is visszatérek Spanyolországba, addig nem nyugszom, amíg meg nem iszom egy csésze kávét Huescában.

5.

Huescától keletre március végéig semmi sem történt; szinte a szó szoros értelmében semmi. Ezerkétszáz méternyire voltunk az ellenségtől. Amikor a fasiszta csapatokat beszorították Huescába, az ezen a szakaszon küzdő köztársasági csapatok nem nyomultak előre túl lelkesen, így a frontvonal kiöblösödött. Tudtuk, hogy később majd ki kell egyenesíteni - izgalmas feladat a golyózáporban - de pillanatnyilag az ellenség mintha nem is létezett volna; egyetlen gondunk az volt, hogy megküzdjünk a hideggel és elegendő élelemhez jussunk. Tulajdonképpen ekkor is volt, ami nagyon is érdekelt, később szót ejtek még róla. De jobban igazodom az események rendjéhez, ha megpróbálok beszámolni a köztársaságiak belpolitikai helyzetéről.

Eleinte nem vettem tudomást a háború politikai oldaláról, és csak akkoriban kezdtem nagyobb figyelmet szentelni neki. Ha az olvasót nem érdeklik a pártpolitika rémségei, lapozzon tovább, pontosan ezért próbálom e beszámoló politikai részeit külön fejezetekben tárgyalni. Ugyanakkor viszont teljességgel lehetetlen tisztán katonai szempontból írni a spanyol háborúról. Mindenekelőtt politikai háború volt ez. Egyetlen eseménye sem érthető, ha nincs tudomásunk - legalábbis ami az első évet illeti - a front mögött zajló pártközi harcokról.

Amikor Spanyolországba érkeztem, és még azután is hosszú ideig, nemcsak hogy nem érdekelt a politikai helyzet, de nem is tudtam róla. tudtam, hogy háború van, de nem is sejtettem, miféle. Ha megkérdezik, miért léptem be a milíciába, azt válaszoltam volna: „Azért, hogy harcoljak a fasizmus ellen"; és ha megkérdezik, miért harcolok, azt válaszoltam volna, hogy „egyszerűen egy tisztességes társadalomért". A News-Chronicle és a New Statesman-szerű lapok hatása alatt elhittem, hogy ez a háború a civilizáció védelme a Hitler zsoldjában álló militarizmus őrült tobzódásával szemben. Barcelona forradalmi hangulata hatott rám, de meg sem próbáltam megérteni. A rengeteg pártnak és szakszervezetnek már a neve is idegesített P.S.U.C., P.O.U.M., F.A.I., C.N.T., U.G.T., J.C.I., J.S.U., A.L.T., és ez a politikai sokszínűség egyetlen hatással volt rám: kétségbeejtett. Az ember az első pillantásra azt hitte volna, hogy Spanyolország rövidítés-betegségben szenved. Tudtam, hogy valami P.O.U.M. nevű szervezetben teljesítek szolgálatot (elsősorban azért éppen a P.O.U.M. és nem más szervezet milíciájába léptem be, mert I.L.P.-papírokkal érkeztem Barcelonába), de nem jöttem rá, milyen jelentősen különböznek egymástól a politikai pártok. A Monté Pocerón, amikor megmutatták a tőlünk balra lévő hadállást és azt mondták: „Azok ott szocialisták" (a P.S.U.C. milicistái), értetlenül kérdeztem: „Miért, mi nem vagyunk szocialisták?" Ostobaságnak tartottam, hogy élethalálharcot vívó emberek különféle pártokhoz tartozzanak. Mindig valahogy úgy gondoltam: „Minek ez a sok politikai szamárság, miért nem foglalkozunk inkább a háborúval?" Természetesen az a fajta helyes „antifasiszta" álláspont volt ez, amit oly gondosan terjesztettek az angol lapok, mert így akarták megakadályozni, hogy az emberek felismerjék a harc igazi természetét. De ez az álláspont Spanyolországban, és különösképpen Katalóniában, nem volt a végtelenségig tartható, nem is tartotta senki. Bármennyire nem állt volna szándékában, előbb-utóbb mindenki csatlakozott valamelyik oldalhoz. Még ha nem érdekelték is az embert a politikai pártok és a sok ellentétes „pártvonal", be kellett látnia, hogy a sorsa forog kockán. A milicista Franco ellen harcoló katona volt, de ugyanakkor sakkfigura is a két politikai elmélet gigászi küzdelmében. Előbb tűzifa után kutattam a hegyoldalon és azon gondolkodtam, vajon tényleg háború folyik-e, vagy a News Chronicle találta ki az egészet. Később kommunista géppuskák golyói elől kerestem fedezéket a barcelonai felkelés idején, és végül úgy menekültem el

Spanyolországból, hogy a rendőrség végig a sarkamban volt. Mindez egészen másként történt volna, ha nem a P.O.U.M.-milíciához, hanem a P.S.U.C. egységeihez tartozom. Ilyen nagy néha a különbség két rövidítés között!

A köztársasági csoportosulás megértéséhez emlékeztetni kell arra, hogyan kezdődött a háború. Amikor július 18 -án kitört a harc, Európában alighanem minden antifasisztát remény töltött el. Mert úgy látszott, hogy a demokrácia itt végre szembeszáll a fasizmussal. Az elmúlt években az úgynevezett demokratikus országok lépésről lépésre hátráltak a fasizmus elől. A japánoknak szabad kezet adtak Mandzsúriában. Hitler gond nélkül jutott hatalomra, és nekilátott, hogy leméézárolja legkülönfélébb politikai árnyalatokhoz tartozó ellenfeleit. Mussolini bombázta Abessziníát, miközben ötvenhárom nemzet (azt hiszem, ötvenhárom volt) jámboran mormolta: hess! De amikor Franco megpróbálta megbuktatni az enyhén baloldali kormányt, a spanyol nép rácáfolva minden várakozásra, felkelt ellene. Úgy látszott, megfordul a szél; alighanem meg is fordult.

De sok minden elkerülte a közfigyelmet. Mindenekelőtt Franco nem hasonlítható össze pontosan Hitlerrel vagy Mussolinival, lázadása az arisztokrácia és az egyház támogatását élvező szabályos katonai zendülés volt, és alapjában legalábbis eleinte nem az vezérelte, hogy fasiszta rendszert erőltessen az országra, hanem inkább, hogy restaurálja a feudalizmust. Francóval tehát nemcsak a munkásosztály állt szemben, hanem a liberális polgárság különféle csoportjai is; ugyanazok, akik máskor, ha modernebb formában jelenik meg, a fasizmus mellé állnak. Ennél is fontosabb, hogy a spanyol munkásosztály nem a „demokrácia" és a status quo védelmében szállt szembe Francóval, ahogy mi tettük volna Angliában. Ellenállása kifejezett forradalmi lobbanással járt együtt - talán helyesebb azt mondani, nem is állt másból. A parasztok birtokukba vették a földet; a szakszervezetek sok gyárat kisajátítottak, és lefoglalták a szállítási eszközök többségét; a templomokat feldúlták, és a papokat vagy elkergették, vagy megölték. A Daily Mail ezért a katolikus klérus helyeslése közepette olyan hazafinak állíthatta be Francót, aki a „vörösök" gonosz hordáitól akarja megszabadítani Spanyolországot.

A háború első néhány hónapjában Franco igazi ellenfele nem is a kormány, hanem a szakszervezeti mozgalom volt. Amikor kitört a felkelés, a szervezett városi munkások nyomban általános sztrájkot hirdettek, és fegyvert követeltek, majd erőnek erejével kinyittatták az állami fegyverraktárakat. Ha nincs ez a spontán és többé-kevésbé önálló fellépés, elképzelhető, hogy Francóval senki sem szegült volna szembe. Ez természetesen nem bizonyos, de legalábbis jogos feltételezés. A kormány szinte kísérletet sem tett a régóta előrelátható felkelés megelőzésére, és amikor megtörtént a baj, gyengének és határozatlannak bizonyult, olyannyira, hogy Spanyolországnak egyetlen nap leforgása alatt három miniszterelnöke is volt. *

* Quiroga, Barrios és Giral. Az első kettő nem volt hajlandó fegyvert osztani a szakszervezeteknek.

Sőt vonakodva hozta meg az egyetlen döntést, amellyel hirtelenjében meg lehetett menteni a helyzetet: csak a heves népi követelésnek engedve volt hajlandó felfegyverezni a munkásokat. A fegyvereket végül mégiscsak szétosztották, és a nagy kelet-spanyolországi városokban a fasisztákat hatalmas erőfeszítéssel legyőzték, hála elsősorban a munkásosztálynak és a kevés kormányhű katonai alakulatnak (a rohamosztagoknak stb.) Effajta erőfeszítésre valószínűleg csak forradalmi elszántsággal harcoló emberek képesek, vagyis olyanok, akik hitük szerint a status quo fenntartásánál nemesebb célért indulnak harcba. A lázadás különböző központjaiban, úgy tudni, egyetlen nap több mint háromezer ember halt meg az utcai harcokban. Egy-két dinamitrúddal felfegyverzett férfiak és nők nyílt terepen át rohamozták meg a jól képzett géppuskás katonák védte középületeket. A stratégiai pontokon elhelyezett fasiszta géppuskafészkeket úgy számolták fel, hogy száz kilométeres sebességgel taxin hajtottak a homokzsákok közé. Még aki nem hallott a parasztok földfoglalásairól, a helyi szovjetek megalakulásáról, az is nehezen hihette, hogy az ellenállás gerincét alkotó anarchisták és szocialisták a kapitalista demokrácia védelmében teszik mindezt, s különösen nehéz volt ilyesmit feltételezni az anarchistákról, mert az ő

álláspontjuk szerint a kapitalista demokrácia nem egyéb központosított csalógépezetnél.

Mindenesetre a munkások fegyverhez jutottak, s ha már így történt, nem is voltak hajlandóak megválni tőle. (Becslések szerint Katalóniában még egy évvel később is 30 000 puska volt az anarcho-szindikalisták kezén.) A fasisztabarát nagybirtokosok földjét sok helyütt birtokukba vették a parasztok. A városi emberek pedig az ipar és a szállítás kollektivizálásán kívül azt is megpróbálták, hogy helyi bizottságokat hozzanak létre, a régi tőkésbarát rendőri erőket munkásőrjáratokkal váltsák fel, szakszervezetekre épülő munkásmilíciákat szervezzenek, s így nagyjából megteremtsék a munkáskormányzat alapjait. Természetesen nem volt egyenletes ez a folyamat, és Katalónia minden más tartománynál messzebbre jutott. Voltak körzetek, ahol a helyi kormányzati intézmények szinte érintetlenek maradtak, másutt pedig a forradalmi bizottságokkal párhuzamosan működtek. Néhány helyen független anarchista községi önkormányzatot hoztak létre; ezek körülbelül egy évig működtek, akkor aztán a kormány erőszakkal felszámolta őket. Katalóniában az első néhány hónap során a tényleges hatalom nagyrészt a kulcsfontosságú üzemeket ellenőrzésük alatt tartó anarcho-szindikalisták kezében volt. Ami Spanyolországban történt, valójában nem csupán polgárháború volt, hanem egy forradalom kezdete. A külföldi antifasiszta sajtó éppen ezt igyekezett különös gonddal eltitkolni. A dolgot a fasizmus és a demokrácia ellentétére szűkítették le, és a forradalmi mozzanatokat a lehető legnagyobb mértékben próbálták leplezni Angliában, ahol a sajtó sokkal központosítottabb, és a közvéleményt sokkal könnyebb félrevezetni, mint másutt, a spanyol háborúnak csupán két változata kapott nyilvánosságot: a jobboldal a véreskezű bolsevikokkal szembeszálló keresztény hazafiakról cikkezett, a baloldal pedig a katonai felkeléssel leszámoló nemes lelkű köztársaságiakról. A lényeget sikerült elködösíteni.

Ennek számos oka volt. Mindenekelőtt a fasisztabarát sajtó hajmeresztő hazugságokat terjesztett mindenféle állítólagos atrocitásról és a jó szándékú propagandisták minden bizonnyal a spanyol kormány érdekében jobbnak látták tagadni, hogy Spanyolország a „vörösök kezébe került". De a legfőbb ok az, hogy kis forradalmi csoportoktól eltekintve - mert ilyenek mindenhol vannak - az egész világ el volt szánva, hogy megakadályozza a spanyol forradalmat. Különösen a Szovjet-Oroszország támogatta kommunista párt vetette latba egész súlyát a forradalom ellen. A kommunisták szerint a forradalom ebben a fejlődési szakaszban végzetes következményekkel járt volna, tehát Spanyolországban nem a munkásellenőrzés a cél, hanem a polgári demokrácia. Hogy a „liberális" kapitalista álláspont miért volt ehhez hasonló, az aligha szorul magyarázatra. A külföldi tőkének nagy érdekeltségei vannak Spanyolországban. A Barcelonai Szállítási Vállalatban például tízmillió fontnyi brit tőke fekszik; márpedig a szakszervezetek Katalóniában minden szállítóeszközt birtokba vettek. Ha a forradalom folytatódik, kártérítésre nemigen lehet számítani; ha viszont fennmarad a kapitalista köztársaság, akkor a külföldi beruházások biztonságban lesznek. És mivel a forradalomra kimondták a halálos ítéletet, mi sem volt egyszerűbb, mint úgy tenni, mintha nem is lett volna forradalom. Így aztán leplezni lehetett az események valóságos jelentőségét, és amikor a hatalmat a szakszervezetek kezéből fokozatosan átvette a kormány, úgy lehetett beállítani, hogy mindez csak újabb szükséges lépés a katonai átszervezés útján: következésképpen rendkívül fonák helyzet jött létre. Spanyolországon kívül csak nagyon kevesen fogták fel, hogy forradalom zajlik; Spanyolországban senki sem kételkedett benne. Még a kommunista ellenőrzés alatt álló és többé-kevésbé következetesen a forradalom ellen politizáló P.S.U.C.-lapok is „dicsőséges forradalmunkról" beszéltek. Közben pedig a kommunista sajtó külföldön azt harsogta, hogy forradalomnak sehol semmi jele; a gyárfoglalások, a munkástanácsok stb. nem léteznek, illetve - ez volt a másik változat -vannak ugyan, de „nincs semmiféle politikai jelentőségük". A Daily Worker (1936. augusztus 6.) arcátlan, hazug gazembereknek titulálta azokat, akik szerint a spanyolok a forradalomért harcolnak, vagy bármiért, ami nem burzsoá demokrácia. Juan Lopez, a valenciai kormány tagja viszont 1937 februárjában kijelentette, hogy „a spanyol nép nem a demokratikus köztársaságért és annak papír-alkotmányáért, hanem (...) a forradalomért ontja vérét". Mindebből kiderül, hogy az arcátlan hazug gazemberek közé tartoznak annak a kormánynak egyes tagjai is,

amelynek védelmében a Daily Worker harcba hívott bennünket. Némelyik antifasiszta lap nem röstellt olyan kisszerű hazugságot sem, hogy templomokat csak olyankor támadtak meg, ha a fasiszták fegyveres erődöt építettek ki bennük. Valójában mindenütt magától értetődött, hogy a templomokat feldúlják, mert mindenki tudta, hogy a spanyol egyház a tőkés szemfényvesztés részese. A Spanyolországban töltött hat hónap alatt összesen két sértetlen templomot láttam, és 1937 júliusáig egy-két madridi protestáns imaház kivételével egyetlen templomot sem engedtek újra megnyitni.

Végül is csak a forradalom kezdetének voltunk tanúi, nem a teljes forradalomnak. A munkások még akkor sem döntötték meg a kormányt, amikor meglett volna hozzá az erejük, márpedig Katalóniában biztosan megvolt, és alighanem néhány más tartományban is. Hogyan is tehették volna, amikor Franco a kapukat döngette, és a középosztály különböző csoportjai mellettük álltak! Az ország átmeneti állapotában ugyanúgy lehetséges volt szocialista megoldás, mint a visszatérés a kapitalista rendhez. A parasztoké lett a föld nagy része, valószínű volt, hogy meg is tartják, hacsak Franco nem győz; a nagyüzemeket kollektivizálták, de hogy köztulajdonban maradnak-e vagy újra visszatér a kapitalizmus, az végső soron azon múlott, hogy melyik csoport ragadja kezébe a hatalmat. Kezdetben a központi kormányról, és a Generalite de Catalunáról (a félig autonóm katalán kormányról) egyaránt határozottan elmondható volt, hogy a munkásosztályt képviseli. A kormány élén a baloldali szocialista Caballero állt, és a miniszterek között ott voltak az U .G.T. (a szocialista szakszervezet) és a C.N.T. (az anarchista ellenőrzés alatt álló szindikalista szakszervezet) képviselői is. A katalán Generalite szerepét egy ideig lényegében az Antifasiszta Védelmi Bizottság* vette át és az elsősorban a szakszervezetek küldötteiből állt.

• Comité Central de Milicias Antifascistas. A küldötteket szervezeteik taglétszámának arányában választották. Kilenc küldött a szakszervezeteket, három a katalán liberális pártokat, kettő pedig a különböző marxista pártokat (a P.O.U.M.-ot, a kommunistákat stb.) képviselte.

Később a Védelmi Bizottságot feloszlatták és a Generalitét szervezték át úgy, hogy a szakszervezeteket és különböző baloldali pártokat képviselje. De a kormány minden újabb átalakulással jobbra tolódott. Először a P.O.U.M.-ot távolították el a Generalitéből; hat hónappal később Caballero helyére a jobboldali szocialista Negrin került; röviddel ezután a C.N.T.-t zárták ki a kormányból, azután az U.G.T.-t; ezt követően a C.N.T. kiszorult a Generalitéből is, végül alig egy évvel a háború és a forradalom kitörése után a kormány kizárólag jobboldali szocialistákból, liberálisokból és kommunistákból állt már.

A jobbratolódás 1936 október-novembere után gyorsult fel, ekkor kezdett a Szovjetunió fegyvert szállítani a kormánynak: a hatalom ezután az anarchisták kezéből fokozatosan a kommunistákéba került Oroszország és Mexikó kivételével egyetlen országban sem volt annyi tisztesség, hogy a kormány segítségére siessen, és Mexikó, nyilvánvaló okokból, nem tudott nagyobb mennyiségű fegyvert szállítani. Következésképpen az oroszok diktálhatták a feltételeket. Alig lehet kétség afelől, hogy az alapfeltétel a következő volt: „Akadályozzátok meg a forradalmat, különben nem kaptok fegyvert". Világos, hogy szovjet utasításra tették meg az első lépést a forradalmi elemekkel szemben, ezért zárták ki a P.O.U.M.-ot a katalán Generalitéből. Tagadják ugyan, hogy az orosz kormány közvetlenül is nyomást gyakorolt volna ennek érdekében, de mit számít, ha egyszer a világ kommunista pártjai mind az orosz politika végrehajtóinak tekinthetők, azt pedig nem is tagadja senki, hogy a kommunista párt a fő mozgatója mindazoknak az intézkedéseknek, amelyek előbb a P.O.U.M., aztán az anarchisták és a szocialisták Caballero vezette szárnya, és általában a forradalmi politika ellen hoztak. A Szovjetunió beavatkozása garantálta a kommunista párt győzelmét. Először is az Oroszországból érkező fegyvereknek köszönhetően, és különösen a Nemzetközi Brigádok megérkezése óta a kommunista párt képesnek látszott rá, hogy megnyerje a háborút; ezért hihetetlen mértékben megnőtt tekintélye. Másodszor, mert az orosz fegyverek a kommunista párton és szövetségein keresztül érkeztek, ők pedig gondoskodtak róla, hogy politikai ellenfeleiknek a lehető legkevesebb jusson belőlük.*

• Ezért volt olyan kevés fegyver az aragóniai fronton, ahol főleg az anarchisták harcoltak. 1937 áprilisáig néhány repülőgéptől eltekintve, amelyek akár orosz gyártmányúak is lehettek - egyetlen orosz fegyvert láttam, egy géppisztolyt

Harmadszor a nem-forradalmi politikát hirdető kommunisták tettek népszerűségre szert azokban a rétegekben, amelyeket megrémítettek a szélsőségek. Így például könnyű volt megnyerni a gazdagabb parasztokat az anarchisták kollektivizáló politikája ellen. A párt tagsága egyszeriben felduzzadt, és az újonnan belépők nagyrészt polgárok - boltosok, hivatalnokok, katonatisztek, jómódú parasztok stb. - voltak. Afféle háborús háromszög jött létre: a Franco elleni harcot folytatni kellett, de ezzel párhuzamosan a kormány a szakszervezetek megmaradt hatalmát is magához akarta ragadni. Ezt végül is nagyon okos kis lépésekkel, ahogy valaki nevezte, a gombostűszúrások taktikájával érték el. Nem volt átfogó és nyílt ellenforradalmi politika; 1937 májusáig alig kellett erőt alkalmazni hozzá. A munkásokat mindig leszerelte az a magától értetődő érv, hogy „ha ezt meg ezt meg nem teszitek, elveszítjük a háborút". Mondanunk sem kell, katonai szükségszerűségből mindig olyasvalamit kellett feladni, amit a munkások 1936-ban vívtak ki maguknak. Az érv mégsem téveszthette el célját, mert a forradalmi pártok mindenre hajlandóak voltak, csakhogy a háborút el ne veszítsék; ha a háború elvész, demokrácia és forradalom, szocializmus és anarchizmus mind tartalmatlan szóvá vált volna. Az anarchisták, az egyetlen olyan forradalmi párt, amely elég nagy volt hogy számolni kelljen vele: kénytelenek voltak egyre újabb engedményeket tenni. A kollektivizálásnak megálljt parancsoltak, a helyi bizottságokat feloszlatták, a munkásjárőröket megszüntették, visszaállították a háború előtti rendőrséget, csak éppen a korábbinál sokkal komolyabb fegyverzettel. A szakszervezetek ellenőrzése alatt álló kulcsfontosságú üzemeket a kormány alá rendelték, így a barcelonai telefonközpontot is. Ez utóbbi vezetett aztán a májusi harchoz. Végül, ami a legfontosabb, a szakszervezeti alapokon álló munkásmilíciákat fokozatosan feloszlatták, és beolvasztották az új, „politikamentes", félig-meddig polgári alapokon szerveződő néphadseregbe. Itt aztán ki-ki rangja szerint kapott zsoldot, kiváltságos tiszti kaszt jött létre stb. A sajátos helyi körülmények között ez volt a valóban döntő lépés; Katalóniában későbben következett be, mint másutt, mert a forradalmi pártok itt voltak a legerősebbek.

Nyilvánvaló, hogy ha a munkások meg akarják őrizni az elért vívmányokat, saját fegyveres erővel kell rendelkezniük. A milíciákat természetesen a katonai hatékonyságra hivatkozva oszlatták fel, márpedig senki sem tagadta, hogy a fegyveres erőket alaposan át kell szervezni. Csakhogy a milíciákat a szakszervezetek közvetlen ellenőrzése alatt is újjá, sokkal ütőképesebbé lehetett volna szervezni. A változások alapvető célja azonban az volt, hogy az anarchistáknak ne legyen saját hadseregük. Emellett a milícíában uralkodó demokratikus szellem a forradalmi eszmék táptalaja is volt. A kommunisták ezt nagyon is jól tudták, szüntelenül és hevesen támadták a P.O.U.M.-ot és az egyenlő zsold anarchista elvét. Az első néhány forradalmi hónap egalitariánus szellemének módszeres felszámolása, általános „polgáriasítás" következett be. Mindez olyan gyorsasággal, hogy akik néhány hónapnyi távollét után ismét ellátogattak Spanyolországba, úgy érezték, mintha nem is ugyanabban az országban járnának; az első pillantásra a munkásállamnak látszó képződmény szemünk láttára alakult át gazdagokra és szegényekre tagolódó közönséges polgári köztársasággá. 1937 őszén a „szocialista" Negrin már nyilvánosan hirdette, hogy „tiszteletben tartjuk a magántulajdont", és a Cortes-nak azok a tagjai, akiknek a háború elején külföldre kellett menekülniük, mert fasisztabarát hírében álltak, egymás után tértek vissza Spanyolországba.

Az egész folyamat egyszeriben érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy mindez abból az ideiglenes szövetségből következik, amelyre a fasizmus kényszeríti a polgárt és a munkást. Ez a népfront néven ismert szövetség lényegét tekintve ellenségek összefogása, és ezért az egyik fél végül valószínűleg lenyeli a másikat. A spanyolországi helyzetben csupán az volt a szokatlan - és ez külföldön számos félreértéshez vezetett, hogy a kormánypártok között a kommunisták nem a szélsőbaloldalon, hanem a szélsőjobbon helyezkedtek el. Igazából nincs ebben semmi meglepő. A kommunista párt taktikája világszerte, különösképpen Franciaországban, már eddig is megmutatta, hogy a hivatalos

kommunizmust, legalábbis egyelőre, ellenforradalmi erőnek kell tekinteni. A Komintern egész politikáját (és ez a mai nemzetközi helyzetben megbocsátható) a Szovjetunió védelmi szükségleteinek rendelték alá, ez utóbbi pedig a katonai szövetségek rendszerén alapul. A Szovjetunió legfőbb szövetségese a tőkés, imperialista Franciaország. Ez a szövetség kevés hasznot hajtana Oroszországnak, ha a francia kapitalizmus gyenge volna, ezért a kommunista politika Franciaországban szükségképpen ellenforradalmi. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a francia kommunisták a trikolór mögött menetelnek és a Marseillaise-t éneklik, hanem azt is, hogy be kellett szüntetniük minden agitációt a francia gyarmatokon. Alig három éve Thorez, a Francia Kommunista Párt titkára kijelentette, hogy a francia munkások nem fognak fegyvert német társaik ellen.*
* A képviselőházban, 1935 márciusában

Most pedig ő az egyik legharsányabb hazafi egész Franciaországban. A kommunista pártok magatartásának az a kulcsa, hogy hazájuk és a Szovjetunió között milyen katonai kapcsolat áll fenn, vagy van kiépülőben. Angliában például a helyzet bizonytalan, ezért az Angol Kommunista Párt még ellenségesen tekint a nemzeti kormányra, és szemlátomást ellenzi a fegyverkezést. Ha azonban Nagy-Britannia szövetségre lép vagy megállapodást köt a Szovjetunióval, akkor az angol kommunistáknak, a francia kommunistákhoz hasonlóan, nem marad más választásuk, mint hogy jó hazafiakká és imperialistákká váljanak, s ennek már ma is vannak jelei. Spanyolországban a kommunisták „irányvonalát" kétségkívül jelentős mértékben befolyásolta, hogy Franciaország, Oroszország szövetségese ellenezte volna, ha forradalmi rendszer jön létre a szomszédjában, s mindent megmozgatott volna, hogy megakadályozza Spanyol-Marokkó függetlenné válását. A Daily Mail, a Moszkva által pénzelt vörös forradalomról szóló meséivel még a szokásosnál is nagyobb bakot lőtt. A valóságban Spanyolországban mindenekelőtt a kommunisták akadályozták meg a forradalmat. Később, amikor a jobboldali erők már teljes mértékben átvették a hatalmat, a kommunisták sokkal messzebbre voltak hajlandóak elmenni a forradalmi vezetőkkel való leszámolásban, mint a liberálisok.*
* A kormánypártok közötti kapcsolatokról a legjobb beszámolót Franz Borkenau készítette: „A spanyolországi háború pilótafülkéjében" címmel. Ezidáig messze ez a legtehetségesebb könyv, ami a spanyol háborúról megjelent.

Azért próbáltam meg felvázolni a spanyol forradalom első évét, mert így könnyebb megítélnünk a mindenkori helyzetet. Nem azt akarom azonban mondani, hogy februárban is teljes egészében ugyanez volt a véleményem, mint amit az imént elmondottak tükröznek. Mindenekelőtt mindaz, ami igazán felnyitotta a szemem még meg sem történt, és érzelmeim is sok szempontból egészen mások ma, mint akkor. Részben azért, mert akkoriban a háború politikai oldala egyszerűen untatott, tehát ösztönös ellenkezést váltott ki belőlem az az álláspont, amit leggyakrabban hallottam, vagyis a P.O.U.M. és az I.L.P. álláspontja. Angol társaim többsége I.L.P.-tag volt, bár néhány kommunista is akadt köztük, és politikailag többnyire sokkal képzettebbek voltak nálam. Huesca alatt, amikor heteken át semmi sem történt a fronton, véget nem érő politikai vita folyt körülöttem.

A tanyaház huzatos csűrjében, ahova beszállásoltak minket, a fedezék sűrű sötétjében, a mellvéd mögött töltött dermesztő éjszakákon újra és újra viszálykodó pártok „irányvonala" volt a téma. A spanyoloknál ugyanígy, és a kezükbe kerülő újságok többsége is a pártközi vitákról cikkezett elsősorban. Süketnek vagy értelmi fogyatékosnak kellett volna lennie az embernek, hogy ne ragadjon rá valami a különböző pártok álláspontjából.

A politikai elmélet dolgában csak három párt számított: a P.S.U.C., a P.O.U.M., és az anarchistának nevezett C.N.T. - F.A.I. Lássuk először a P.S.U.C.-t, mert ez a legfontosabb; végül ez a párt győzött és már ekkor is szemmel láthatóan felemelkedőben volt.

Tudni kell, hogy a P.S.U.C.-„irányvonal" valójában a kommunista párt „irányvonalát" jelenti. A P.S.U.C. (Partido Socialista Unificado de Cataluna) Katalónia szocialista pártja volt; a háború elején jött létre a különböző marxista pártok, köztük a Katalán Kommunista Párt egyesüléséből, de ekkorra már teljes egészében kommunista ellenőrzés alatt állt, csatlakozott is a III.

Internacionáléhoz. Spanyolországban a szocialisták és a kommunisták sehol másutt nem egyesültek hivatalosan, de a kommunisták és a jobboldali szocialisták álláspontja mindenütt azonosnak bizonyult. A P.S.U.C. nagyjából az U.G.T. (Union General de Trabajadores), a szocialista szakszervezet politikai pártja volt. E szakszervezet tagsága Spanyolországban ekkoriban körülbelül másfélmillió főt tett ki. Ide tartozott a kétkezi munkásság jelentős része, de a háború kitörése óta nagy számban léptek be polgárok is, mivel a kezdeti „forradalmi" napokban sok mindenki hasznosnak látta, ha belép az U.G.T.-be vagy a C.N.T.-be. E két szakszervezeti tömb részben átfedte egymást, de a C.N.T. esetében egyértelműbb volt, hogy munkásszervezettel van dolgunk. A P.S.U.C. tehát részben a munkások, részben pedig a kispolgárok - a bolttulajdonosok, a hivatalnokok és a gazdagabb parasztok - pártja volt.

A kommunista és kommunistabarát sajtóban világszerte hirdetett P.S.U.C.-„irányvonal" hozzávetőlegesen a következő:
„A jelen pillanatban semmi egyéb nem számít, mint hogy megnyerjük a háborút; a győzelem nélkül minden egyéb értelmét veszti. Ezért most nem időszerű a forradalom továbbviteléről beszélni. Nem idegeníthetjük el a parasztokat az erőltetett kollektivizálással, és nem rémiszthetjük meg az oldalunkon harcoló középosztályt. Legfontosabb feladatunk, hogy a hatékonyság érdekében felszámoljuk a forradalmi zűrzavart. Erős központi kormányt kell állítanunk a helyi bizottságok helyére, és egységes parancsnokság alá rendelt megfelelően képzett, teljes mértékben militarizált hadseregre van szükségünk. Aki a munkásellenőrzés maradványaihoz ragaszkodik, és forradalmi frázisokat pufogtat, nem csupán nincs hasznunkra, nem csupán kerékkötője ügyünknek, hanem egyenesen ellenforradalmi tevékenységet folytat, mivel megosztottságot idéz elő, ezt pedig a fasiszták felhasználhatják ellenünk. A jelenlegi szakaszban nem a proletárdiktatúráért, hanem a parlamentáris demokráciáért harcolunk. Bárki, aki a polgárháborút társadalmi forradalommá akarja változtatni, a fasiszták kezére játszik, és bármi legyen is a szándéka, végső soron áruló."

A P.O.U.M. „irányvonala" mindenben különbözött ettől, azzal az egy kivétellel, hogy természetesen szintén döntőnek tekintette, hogy megnyerjük a háborút. A P.O.U.M. (Partido Obrero de Unificacion Marxista) a kommunista pártból szakadt ki, s mint az utóbbi néhány évben alakult külföldi társai, a „sztálinizmus", vagyis a kommunista politikában bekövetkezett - vélt vagy valóságos - változás ellen lépett fel. Tagsága részben volt kommunista párttagokból, részben egy korábbi párt, a Munkás-Paraszt Tömb tagjaiból került ki. Létszámát tekintve kis párt volt.*
* A taglétszám állítólag a következőképpen alakult: 1936 júliusa: 10 000; 1936 decembere: 70 000; 1937 júniusa: 40 000. De ezek a P.O.U.M. adatai; az ellenfelek minden bizonnyal legalább néggyel oszthatnák e számokat. A spanyol politikai pártok taglétszámáról csak annyit tudhatunk biztosan, hogy minden párt túlbecsülte a magáét.

Katalónián kívül nem volt különösebb befolyása, és elsősorban az adta a fontosságát, hogy szokatlanul sok politikailag tudatos tagja volt. Katalóniában Lérida volt a fő erőssége. Nem képviselt egyeden szakszervezeti szövetséget sem. A P.O.U.M. milicistái túlnyomórészt C.N.T.-tagok voltak, de a tényleges párttagok többnyire az U.G.T.-hez tartoztak. A P.O.U.M.-nak azonban egyedül a C.N.T.-ben volt némi befolyása. A P.O.U.M. „irányvonala" hozzávetőleg a következő volt:
„Képtelenség a fasizmus ellen a burzsoá »demokrácia« nevében harcolni. A burzsoá »demokrácia« is csupán kapitalizmus, akárcsak a fasizmus; a »demokrácia« nevében harcolni a fasizmus ellen nem más, mint a kapitalizmus egyik formájáért harcolni egy másik formája ellen, annál is inkább, mert előbbi bármikor átcsaphat az utóbbiba. A fasizmus egyetlen igazi alternatívája a munkásellenőrzés. Ha ennél kisebb célt tüzünk magunk elé, akkor vagy tálcán nyújtjuk Francónak a győzelmet, vagy engedjük, hogy a fasizmus belopózzon a hátsó ajtón. A munkásoknak ragaszkodniuk kell minden egyes megszerzett vívmányhoz; ha bármennyit is engednek a félig-meddig burzsoá kormánynak, számíthatnak rá, hogy becsapja őket. Ha a munkásság nem ellenőrzi a fegyveres erőket, akkor a fegyveres erők fogják ellenőrizni a munkásságot. A háború és a forradalom egymástól elválaszthatatlan."

Az anarchista álláspontot már nem ilyen könnyű leírni. Az „anarchista" jelző különféle álláspontot valló embereket és csoportokat jelöl. A hatalmas anarchista szakszervezeti szövetségnek, a C.N.T.-nek (Confederación Nációnál de Trabajadores) mintegy kétmillió tagja volt: politikai szárnyának a F.A.I. (Federación Anarquista Ibérica), ez a valóban anarchista szervezet számított A legtöbb spanyolban van valami anarchista beütés, de még a F.A.I. tagjai sem voltak szükségképpen anarchisták a szó igazi értelmében. Különösen a háború óta közeledtek erősen a szocializmushoz, mivel a körülmények arra kényszerítették őket, hogy részt vegyenek a központi közigazgatásban és azáltal, hogy a kormányba beléptek, alapvető elveikkel szakítottak. A kommunistáktól azonban megkülönböztette őket, hogy a P.O.U.M.-hoz hasonlóan a munkásellenőrzést tekintenék céljuknak, nem pedig a parlamentáris demokráciát. Elfogadták a P.O.U.M. jelszavát: „A háború és a forradalom egymástól elválaszthatatlan", bár nem értelmezték olyan mereven, mint a P.O.U.M. A C.N.T.-F.A.I. nagyjából a következőkért szállt síkra: (1) közvetlen munkásellenőrzés az iparban, a szállításban, a textilüzemekben stb.; (2) a helyi bizottságok vegyék át a kormányzat feladatát; le a tekintélyelvű központosítással; (3) megalkuvást nem ismerő szembeállás a burzsoáziával és az egyházzal. Az utolsó pont elég homályos értelmű ugyan, mégis ez a legfontosabb. Az anarchisták eltértek az úgynevezett forradalmárok többségétől, mert bár homályos elveket hangoztattak, a kiváltságokkal és igazságtalansággal szembeni gyűlöletük tökéletesen őszinte volt. Filozófiai szempontból a kommunizmus és az anarchizmus két ellentétes véglet. Gyakorlati téren - vagyis a célul kitűzött társadalom mibenléte szempontjából - csak a hangsúlyokban van köztük különbség, de ezek a hangsúlybeli különbségek teljes mértékben kibékíthetetlenek. A kommunisták mindig a centralizmusra és a hatékonyságra, az anarchisták viszont a szabadságra és az egyenlőségre helyezik a hangsúlyt. Az anarchizmusnak mélyek a gyökerei Spanyolországban, és az orosz befolyás megszűnésével könnyen túlélheti a kommunizmust. A háború első két hónapjában főként az anarchisták mentették meg a helyzetet, és az anarchista milicistákról jóval később is mindenki tudta, hogy minden fegyelmezetlenségük ellenére messze ők a legjobb harcosok a tisztán spanyol erők között. Körülbelül 1937 februárjától nagyjából egy csoportba lehetett sorolni az anarchistákat és a P.O.U.M.-ot. Ha az anarchisták, a P.O.U.M. és a szocialisták balszárnya már kezdetben is megérezték volna, hogy össze kell fogniuk és reálpolitikát kell folytatniuk, akkor a háború története talán egészen másként alakul. De kezdetben, amikor úgy látszott, hogy a forradalmi pártok mind nyeregben vannak, ez lehetetlen volt. Az anarchisták és a szocialisták régóta féltékenykedtek egymásra, a marxista P.O.U M szkeptikusan szemlélte az anarchizmust, s ugyanakkor tiszta anarchista szempontból a P.O.U.M. „trockizmusa" egyáltalán nem volt vonzóbb, mint a kommunisták „sztálinizmusa". A kommunisták taktikája azonban közeledésre sarkallta a két pártot. A P.O.U.M. májusban főleg azért kapcsolódott be a katasztrofális kimenetelű barcelonai harcokba, mert ösztönösen úgy érezte, hogy a C.N.T. oldalán van a helye, később pedig, amikor elhallgattatták a P.O.U.M.-ot, egyedül az anarchisták merték felemelni szavukat annak védelmében.

Hozzávetőlegesen tehát a következőképpen festett a helyzet: az egyik oldalon a munkásellenőrzés hívei, a C.N.T.-F.A.I., a P.O.U.M. és szocialisták egy csoportja; a másik oldalon a centralizált kormányzati rendszerért és a militarizált hadseregért kiálló jobboldali szocialisták, liberálisok és kommunisták.

Könnyű belátni, hogy ebben az időszakban miért volt nekem rokonszenvesebb a kommunista álláspont, mint a P.O.U.M.-é. A kommunisták határozott, gyakorlatias politikát folytattak, és ez a politika nyilvánvalóan jobb volt a csupán néhány hónapra előre tekintő józan ész szempontjából. A P.O.U.M. napi politikája, propagandája stb. csapnivaló volt; szükségképpen, hisz különben nagyobb tömegtámogatásra sikerült volna szert tennie. Minden arra utalt - legalábbis az én szememben hogy a kommunisták a háborúval foglalkoznak, míg mi és az anarchisták tétlenkedünk. Országszerte így látták ezt akkoriban. A kommunisták részben azért jutottak hatalomra, és azért növekedett oly nagy mértékben a taglétszámuk, mert a forradalmárokkal szemben a középosztályokhoz fordultak, de azért is, mert úgy látszott, rajtuk kívül nincs olyan erő, amely képes megnyerni

a háborút. Madrid túlnyomórészt kommunista ellenőrzés alatt álló védőinek nagyszerű helytállása és az orosz fegyverek Spanyolország hőseivé tették a kommunistákat. Mint valaki megjegyezte, minden fejünk felett elszálló orosz repülőgép kommunista propaganda volt. A P.O.U.M. meg nem alkuvó forradalmiságában láttam logikát, mégis meglehetősen hiábavalónak éreztem. Hiszen végül is csak az számított, hogy megnyerjük a háborút.

Közben az újságokban, a brosúrákban, a plakátokon, a könyvekben, mindenütt zajlott a pártok közötti ördögi viszálykodás. Ekkortájt leggyakrabban a P.O.U.M. lapjai, a La Batalla és az Adelante kerültek a kezembe. Önhittnek és bosszantónak tartottam, hogy minduntalan az „ellenforradalmi" P.S.U.C.-ot ostorozták. Később, amikor alaposabban tanulmányoztam a P.S.U.C. lapjait és a kommunista sajtót, felismertem, hogy a P.O.U.M., ellenfeleihez képest maga volt a megtestesült ártatlanság. Minden egyébtől eltekintve is sokkal szűkösebb lehetőségei voltak. A kommunistákkal ellentétben külföldön semmiféle sajtója nem volt, de még Spanyolországon belül is kifejezetten hátrányos helyzetben küszködött, mivel a sajtócenzúra döntően kommunista ellenőrzés alatt állt, vagyis a P.O.U.M. lapjait egy-egy kártékonynak ítélt írás miatt bármikor betilthatták vagy pénzbírsággal sújthatták. Azt is helyénvaló elmondani a P.O.U.M.-ról, hogy jóllehet szüntelenül a forradalomról prédikált és ad nauseam (hányingerig) idézte Lenint, csak nagyon ritkán személyeskedett. Emellett a vitát a sajtóra korlátozta. A szélesebb nyilvánosságnak szánt nagy, színes plakátjai (Spanyolországban az írástudatlanok hatalmas száma miatt nagy a plakátok fontossága) nem támadták a rivális pártokat, hanem egyszerűen csak antifasiszta vagy általános forradalmi jelszavakat hangoztattak; a milicisták indulói nemkülönben. A kommunisták egészen más módszerekkel támadtak. Ezekkel később még bőven foglalkozom, itt csak röviden utalok rájuk.

A kommunisták és a P.O.U.M. közötti vita látszólag taktikai jellegű volt. A P.O.U.M. az azonnali forradalomért szállt síkra, a kommunisták nem. Eddig rendben volnánk; mindkét félnek bőven akadtak érvei. A kommunisták továbbá azt állították, hogy a P.O.U.M. propagandája megosztja és gyengíti a köztársasági erőket, és így a háború sikerét veszélyezteti. Végső soron ezzel nem éltettem ugyan egyet, de el kell ismerni, hogy nagyon jól védhető álláspont. Csakhogy a sajátos kommunista taktika mindent más fényben tüntetett fel. Kezdetben tapogatózva, később egyre hangosabban azt hangoztatta, hogy a P.O.U.M. nem pusztán téves álláspontot képvisel, hanem átgondolt terv alapján idéz elő szakadást a kormányerőkön belül. Kijelentették, hogy a P.O.U.M. nem egyéb Franco és Hitler zsoldjában álló álcázott fasiszta bandánál, és álforradalmi politikájával egyedül az a célja, hogy a fasiszták ügyét szolgálja. A P.O.U.M. „trockista" szervezet, és „Franco ötödik hadoszlopa". Más szóval egyszerűen az ellenség zsoldjában álló árulóknak titulálták a munkások százezreit, köztük a lövészárkokban fagyoskodó nyolc-tízezer katonát, és többszáz külföldit, aki csak hogy Spanyolországban a fasizmus ellen harcolhasson, nem egyszer feláldozta megélhetését és állampolgárságát. Ezt a mesét Spanyolország-szerte terjesztették plakátokon stb., és ezt szajkózta az egész világ kommunista és kommunistabarát sajtója. Fél tucat könyvet tudnék megtölteni ilyenfajta idézetekkel, ha rászánnám magam, hogy összegyűjtsem őket.

Így beszéltek hát rólunk; trockisták, fasiszták, árulók, gyilkosok, gyáva patkányok, besúgók stb. voltunk. Elismerem, nem volt kellemes érzés, különösen ha azokra gondoltam, akik felelősek érte. Egyáltalán nem kellemes látvány egy tizenöt éves spanyol fiú, akit hordágyon visznek el a fedezékből, és falfehér arccal les ki a takaró alól, hát még ha azokra az ügyes fickókra gondol közben az ember, akik Londonban és Párizsban azt bizonygatják firkálmányaikban, hogy ez a fiú titkos fasiszta ügynök. A háború egyik legborzasztóbb kísérőjelensége, hogy a hadipropaganda, az üvöltés, a hazugságtömeg és a gyűlölködés mind-mind olyan emberektől származik, akik nem harcolnak. Az arcvonalon jónéhány P.S.U.C.-milicistával meg ismerkedtem, a Nemzetközi Brigádok kommunistáival is találkoztam időnként, de ők sosem mondták, hogy trockista vagyok és áruló; az ilyesmit a hátországi újságírókig hagyták. Akik brosúrákat írtak ellenünk vagy rágalmaztak minket, mind az otthon biztonságában, netán a valenciai szerkesztőségekben maradtak, a golyóktól és a sártól többszáz kilométerre. Nemcsak a pártok kölcsönös rágalmai, hanem az egész háborús zagyvaságáradat, a

demagógia, a hősködés, az ellenség pocskondiázása, mind-mind olyan emberektől származik, akik nem harcoltak, és akik az esetek többségében inkább futnának száz kilométert, mint hogy harcolniok kelljen. Az egyik legszomorúbb tapasztalat, amit ebben a háborúban szereztem, az, hogy a baloldali sajtó ugyanolyan hazug és becstelen, mint a jobboldali.*

* Meg kell említenem, hogy a Manchester Guardian kivétel. Ehhez a könyvhöz nagyon sok angol lapot kellett átnéznem. A legnagyobb újságok közül egyedül a Manchester Guardian vívta ki elismerésemet tisztességes írásaival.

Ma is őszintén úgy érzem, hogy mi nem afféle szokásos imperialista háborút vívtunk; de aki csak a háborús propagandából tájékozódik, erre sohasem jönne rá. Éppenhogy megkezdődtek a harcok, a jobboldali és a baloldali lapok máris egymással versengve minősíthetetlen hangú gyalázkodásba fogtak. Valamennyien emlékszünk a Daily Mail szalagcímére: „A vörösök apácákat feszítenek keresztre"; a Daily Worker szerint pedig Franco idegenlégiója „gyilkosokból, leánykereskedőkből, morfinistákból és az európai társadalmaik egyéb söpredékéből áll". 1937 októberében a New Statesman azzal a mesével kábított minket, hogy a fasiszta barikádokat eleven gyerekek testéből építik (ennél alkalmatlanabb építőanyagot keresve sem találni), Mr. Arthur Bryant pedig kijelentette, hogy „a köztársasági Spanyolországban mindennapos dolog, hogy a konzervatív kereskedők lábát lefűrészelik". Akik az ilyen ostobaságokat összefirkálták, sose harcolnak; talán úgy gondolják, hogy az efféle írás pótolja a harcot. Minden háborúban így van; a katonák harcolnak, az újságírók mocskolódnak, és az igaz hazafiak rövid propagandakirándulásoktól eltekintve messze elkerülik a lövészárkokat. Már-már vigasztaló gondolat, hogy a repülőgép megváltoztatja a háború menetét. Ha majd eljön egy újabb háború, a történelemben eddig ismeretlen látvány tárul talán a szemünk elé: háborús uszító golyóütötte lyukkal a testében.

Ha az újságírók munkálkodását vesszük, ez a háború ugyanolyan szélhámosság volt, mint minden más háború. De van egy lényeges különbség: az újságírók rendesen az ellenség számára tartják fenn leggyilkosabb kirohanásaikat, márpedig ebben a háborúban a kommunisták és a P.O.U.M. egyre inkább egymást támadták, semmint a fasisztákat. Akkor azonban mindezt nem vettem valami komolyan. A pártok közötti torzsalkodást bosszantónak, sőt undorítónak tartottam ugyan, de csak afféle házi perpatvart láttam benne. Nem hittem, hogy bármit is megváltoztathat, de még azt sem, hogy valóban kibékíthetetlenek volnának a politikai nézetkülönbségek. Felfogtam, hogy a kommunisták és a liberálisok eltökélték magukat, hogy nem engedik a forradalmat továbbhaladni a maga útján; de azt nem, hogy képesek visszafordítani.

Jó okom volt rá. Mindvégig a fronton voltam, és a fronton nem változott a társadalmi és a politikai légkör. Január elején hagytam el Barcelonát és csak április végén kaptam eltávozást; és ez idő alatt - sőt egy ideig még ezután is - az anarchisták és a P.O.U.M. csapatainak kezén lévő keskeny sávban minden változatlan volt, legalábbis külsőleg. A forradalmi légkör megmaradt ugyanolyannak, amilyennek először megismertem. Tábornok és közlegény, paraszt és milicista egyenlőként bánt a másikkal; mindenki ugyanazt a zsoldot kapta, ugyanolyan ruhát viselt, ugyanazt az ételt ette, mindenki mindenkit tegezett, és elvtársozott; nem volt uralkodó osztály, és nem volt szolgaosztály, nem voltak koldusok, nem voltak prostituáltak, nem voltak ügyvédek, nem voltak papok, nem voltak talpnyalók, nem volt tisztelgés. Az egyenlőség levegőjét lélegeztem be, és együgyűségemben azt hittem, Spanyolországszerte így van. Nem ismertem fel, hogy többé-kevésbé véletlenül egy szigetre: a spanyol munkásosztály legforradalmibb csoportjába csöppentem.

Így azután, amikor politikailag jóval képzettebb elvtársaim azt mondták, hegy nem lehet pusztán katonai szempontból megítélni a háborút, és hogy forradalom és fasizmus között kell választani, hajlottam rá, hogy kinevessem őket. Egészében véve a kommunista álláspontot fogadtam el, ez pedig leegyszerűsítve így hangzott: „Mindaddig nem beszélhetünk a forradalomról, amíg nem nyerjük meg a háborút", és nem a P.O.U.M. álláspontját: „Előre kell lépnünk, mert különben meg fogunk hátrálni." Amikor később arra a következtetésre jutottam, hogy a P.O.U.M.-nak van igaza, vagy hogy legalábbis több az igazság az álláspontjában,

mint a kommunistákéban, akkor ez nem tisztán elméleti belátás volt. Papíron a kommunisták álláspontjában volt logika. Kár, hogy magatartásuk miatt nehéz volt hinni a jóhiszeműségükben. Az átlagos P.S.U.C. milicista elszántan hitt a gyakran ismételgetett jelszóban, hogy „Előbb a háború, csak aztán a forradalom", és őszintén gondolta, hogy ha majd megnyerjük a háborút, folytathatjuk a forradalmat. Ez a jelszó azonban porhintés volt. A kommunisták nem azon munkálkodtak, hogy a spanyol forradalmat kedvezőbb időkre halasszák, hanem hogy sose kerülhessen rá sor. Idővel, ahogy a munkásosztályt egyre jobban megfosztották hatalmától, és ahogy a legkülönfélébb pártállású forradalmárok egyre nagyobb számban kerültek börtönbe, kevés kétség maradt efelől. Minden lépést a katonai szükségszerűség nevében tettek meg, mert ez az ürügy magától adódott, de végeredményben a munkásokat kedvező helyzetükből olyan pozícióba szorították vissza, hogy a háború befejeződése után képtelenek legyenek megakadályozni a kapitalizmus visszaállítását. Félreértés ne essék, nem az egyszerű kommunistákról beszélek, legkevésbé azokról, akik hősi halált haltak Madrid alatt. De nem is ők irányították a pártpolitikát. Ami viszont a vezetőket illeti, hihetetlen, hogy ne nyitott szemmel tették volna, amit tettek.

De végső soron úgy gondoltam, a háborút még akkor is érdemes megnyerni, ha a forradalom elveszett végül aztán már kételkedni kezdtem abban, hogy vajon hosszú távon a győzelmet szolgálja-e a kommunista politika. A jelek szerint nagyon kevesen ismerték fel, hogy a háború különböző korszakaiban más-más politikára lehet szükség. Az első két hónapban valószínűleg az anarchisták mentették meg a helyzetet, de egy bizonyos ponton túl már képtelennek bizonyultak az ellenállás megszervezésére; októberben-decemberben alighanem a kommunisták mentették meg a helyzetet, de hogy a háborút miképp lehet megnyerni, az megint más lapra tartozik. Angliában a kommunisták háborús politikáját habozás nélkül elfogadták, mivel a sajtóban nemigen engedtek teret a bírálatnak, és mert három fő érve - a forradalmi káosz felszámolása, a termelés felgyorsítása, a hadsereg militarizálása - reálisnak és észszerűnek látszott. Érdemes azonban rámutatni a gyenge oldalára is.

Ha egyszer minden forradalmi törekvést meg akartak fékezni, és a háborút normális háborúvá akarták átalakítani, szükségképpen le kellett mondani számos stratégiai előnyről. Már írtam róla, hogyan voltunk felfegyverezve, vagy inkább, mennyire fegyvertelenek voltunk az aragóniai fronton. Nemigen lehet kétséges, hogy szándékosan tartották vissza a fegyvereket, nehogy túl sok kerüljön az anarchisták kezébe, akik netán később forradalmi célokra használnák őket fel; következésképpen elmaradt a nagy aragóniai támadás, amely Francót visszavetette volna Bilbaótól, sőt talán Madridtól is. De ez viszonylag kis ügy. Sokkal fontosabb már, hogy ha egyszer a háborút a „demokráciáért folyó harcra" szűkítették le, akkor lehetetlenné vált a külföldi munkásokhoz fordulni segítségért. Ha szembenézünk a tényekkel, el kell ismernünk, hogy a világ munkásosztálya idegenként szemlélte a spanyol háborút. Több tízezren eljöttek harcolni, de a milliók közönyösek maradtak. A háború első éve során állítólag az egész brit közvélemény adakozott a különböző „spanyol segélyekre" - összesen negyedmillió fontot valószínűleg feleannyit, mint amennyit egyetlen hétvégén mozira költenek. A demokratikus országok munkásai egyedül sztrájkokkal és bojkottal tudtak volna segítséget nyújtani spanyol társaiknak. Semmi ilyesmi nem történt. A munkáspárti és a kommunista vezetők mindenütt kijelentették, hogy ez elképzelhetetlen; és kétségtelenül igazuk is volt hiszen ők maguk harsogták, hogy a „vörös" Spanyolország nem is „vörös".

Márpedig 1914-1918 óta a „háború a demokráciáért" jelszónak baljós csengése volt. A kommunisták minden országban éveken át tanították a harcra elszánt munkásokat, hogy a „demokrácia" ugyanazt jelenti, mint a kapitalizmus, csak udvariasabban hangzik. Először azt hirdetni, hogy „A demokrácia csalás", azután pedig azt, hogy „Harcolj a demokráciáért!", nem jó taktika. Ha a kommunisták, a Szovjetunió hatalmas tekintélyével a hátuk mögött nem a „demokratikus Spanyolország", hanem a „forradalmi Spanyolország" nevében fordulnak a világ munkásaihoz, felhívásuk minden bizonnyal nem marad megválaszolatlanul.

De mindennél fontosabb, hogy nem-forradalmi politikával nehéz, sőt szinte lehetetlen volt csapást mérni Franco hátországára. 1937 nyarán Franco

ellenőrzése alatt élt a lakosság többsége, a gyarmatok népességét nem is számítva. Közben a hadseregek létszáma nagyjából megegyezett. Mindenki tudja, hogy ellenséges hátországgal nem lehet a hadsereget fenntartani, hacsak legalább ugyanolyan létszámú hadsereg nem őrzi a vasútvonalakat, az utakat mindenféle szabotázs ellen. Más szóval nyilvánvaló, hogy Franco hátországában nem volt igazi népmozgalom. Elképzelhetetlen, hogy ezeknek a területeknek a lakossága - legalábbis a városi munkások és a szegényebb parasztok - szerették, vagy akarták volna Francót, de a kormány vonzereje jobbratolódásával párhuzamosan csökkent. Megerősíti ezt Marokkó esete. Miért nem tört ki felkelés Marokkóban? Franco gyalázatos diktatúrát próbált rájuk kényszeríteni, és a mórok a népfrontkormánnyal szemben őt részesítették előnyben! Nyilvánvaló igazság, hogy azért nem történt még csak kísérlet sem a marokkói felkelés kirobbantására, mert az forradalmi jelleget adott volna a háborúnak. Mindenekelőtt arra lett volna szükség, hogy visszaadja Marokkó függetlenségét. Elképzelhetjük, mit szóltak volna hozzá a franciák! A háború legjobb stratégiai lehetőségét szalasztotta el a kormány abban a hiú reményben, hogy így kiengesztelheti a francia és a brit kapitalizmust. A kommunista politika minden törekvése arra irányult, hogy a háborút szokványos, nem-forradalmi háborúvá fokozza le, márpedig ebben a kormány rendkívüli hátránnyal indult. Az ilyen háborút ugyanis technikai eszközök, végső soron korlátlan fegyverellátás révén lehet megnyerni; a kormány fő fegyverszállítója, a Szovjetunió pedig földrajzi szempontból hátrányos helyzetben volt Olaszországhoz és Németországhoz képest. A POUM és az anarchisták jelszava: „A háború és a forradalom egymástól elválaszthatatlan", talán nem is olyan üres képmutatás, mint első pillantásra hinnők.

Felsoroltam mindazokat az okokat, amik miatt úgy gondolom, hogy a kommunisták forradalomellenes politikája hibás. De a háború kimenetelét - remélem - rosszul ítélem meg. Bárcsak ne lenne igazam! Azt szeretném, ha a köztársaság megnyerné a háborút, akármilyen úton-módon is. És persze annyi minden közbejöhet. Lehet, hogy Anglia kivásárolja Olaszországot az üzletből, lehet, hogy a háború pusztán katonai eszközökkel is megnyerhető. Nem tudhatjuk. Leírtam, mit gondolok a dologról, és majd elválik, miben volt igazam, miben tévedtem.

De 1937 februárjában egészen más fényben láttam a dolgokat. Bántott az aragóniai fronton uralkodó tétlenség, és bántott, hogy nem veszem ki a részem a harcokból. A barcelonai toborzóplakátra gondoltam, amely vádlón vonta felelősségre az arra haladókat: „Te mit tettél a demokráciáért?" És úgy éreztem, hogy csak egyet felelhetek: „Felvettem a fejadagomat". Amikor beléptem a milíciába, megfogadtam, hogy megölök egy fasisztát - hiszen ha mindannyian megölünk egyet, hamarosan nem marad belőlük - és lám, nem öltem meg senkit, nem is igen volt rá lehetőségem. És természetesen Madridba akartam menni. A hadseregben mindenki, politikai hitvallásától függetlenül mindig is Madridba akart menni. E végett valószínűleg a Nemzetközi Brigádba kellett volna átlépnem, mivel a P O.U.M.-nak nagyon kevés katonája volt Madridnál, és az anarchisták sem voltak már annyian, mint korábban.

Egyelőre természetesen nem hagyhattam el a frontot, de mindenkinek azt mondtam, hogy mihelyt elhagyjuk az első vonalat, ha csak lehet, belépek a Nemzetközi Brigádokba. Más szóval a kommunistákhoz szegődöm. Többen is megpróbáltak lebeszélni, de megakadályozni senki sem.

Meg kell mondanom, a P.O.U.M.-ban nagyon kevés hajlam volt az eretneküldözésre, talán túlságosan is kevés. Ha valaki nem volt fasisztabarát, soha sem büntették meg, amiért kitartott hibás politikai álláspontja mellett. A milíciában elég sokat bíráltam a P.O.U.M. „irányvonalát", de sosem lett bajom belőle. Senkit sem igyekeztek rávenni, hogy belépjen a pártba, bár azt hiszem, a milicisták többsége belépett. Én magam mindvégig pártonkívüli maradtam; bántam is később, amikor a P.O.U.M.-ot betiltották.

6.

És közben a mindennapi - pontosabban éjszakai - rutin, a megszokott feladat,

őrszolgálat, járőrözés, ásás; sár, eső, süvítő szél és néha hó. Már javában bent jártunk az áprilisban, mire az éjszakák érezhetően melegebbek lettek. Odafenn a fennsíkon a márciusi napok olyanok voltak, mint Angliában. Kéken ragyogott az ég és kegyetlenül fújt a szél. Az őszi árpa szárbaszökött, a cseresznyefákon megjelentek a karmazsinvörös rügyek (az arcvonal elhagyott gyümölcsösökön és zöldségföldeken át húzódott), és ha valaki végigkutatta az árokszéleket, ibolyára és vadjácintra bukkant: emez olyan volt, mint egy szegényesre sikeredett harangvirág. Közvetlenül az arcvonal mögött gyönyörű, zölden pezsgő patak csörgedezett: az első nem zavaros víz, ideérkezésem óta. Egy nap összeszorítottam a fogam, és belemásztam. Ez volt hat hét óta az első fürdőm. Rövid fürdőnek mondhatnók, mert a víz jórészt hólé volt, nem sokkal fagypont felett.

Közben semmi sem történt, sosem történt semmi sem. Az angolok azt mondogatták: nem háború ez, hanem nyavalyás pantomim. Csak elvétve lőttek ránk a fasiszták. Az egyetlen veszélyt az eltévedt golyók jelentették, de ezek aztán a kacskaringós arcvonal miatt bármerről érkezhettek. Ebben az időszakban minden sebesülés eltévedt golyóktól származott. Arthur Clinton kapott egy titokzatos golyót, ami összezúzta bal vállát és végleg megbénította sajnos, a karját. Ágyúval keveset lőttek, és hihetetlen rosszul. Az ágyúgolyó vijjogása és becsapódásának zaja inkább csak némi változatosságot vitt az életünkbe. A fasiszták sosem az állásainkat ágyúzták. Néhány száz méterre mögöttünk volt egy nagy gazdasági épületekből álló, La Granja nevű major, itt volt a frontszakasz főhadiszállása, konyhája és kantinja. A fasiszta tüzérek ezt próbálták meg szétlőni, de mivel öt-hat kilométerre voltak és sosem céloztak elég pontosan, legfeljebb az ablakokat törték be, vagy a falakat csipkézték ki. Csak akkor volt az ember veszélyben, ha a tüzelés kezdetekor épp az úton jött, mert a lövedékek ilyenkor mindkét oldalon egymás után csapódtak a mezőre. Szinte mindenki elsajátította ezt a titokzatos tudományt, hogy a vijjogás után megítélje, hova fog becsapódni a lövedék. A fasiszták ekkoriban mérhetetlenül silány lövedékeket használtak, 150 milliméteresek voltak, mégis mindössze körülbelül két méter széles és másfél méter mély krátert vájtak a földbe, ráadásul négyből egy, ha nem több, fel sem robbant. Romantikus mesék keringtek a fasiszta gyárakban folyó szabotázsról és arról, hogy a fel nem robbant lövedékekben puskapor helyett „Vörös Front" feliratú papírdarabokat találtak, de én egy ilyet sem láttam. Az igazság az, hogy bizony öregecske lövedékek voltak ezek; valaki egyszer megtalálta egy elsütőszerkezet réz fedőlapját, s el tudta olvasni rajta a dátumot; 1917 volt ráírva. A fasiszta ágyúk űrmérete ugyanolyan volt, mint a mieinké, a fel nem robbant lövedékeket gyakran kijavították, és visszalőtték. Állítólag volt olyan öreg lövedék, ami saját becenevet viselt és rendszeresen ide-oda repkedett anélkül, hogy felrobbant volna.

Éjszakánként néhány emberből álló járőröket küldtek ki, hogy a senki földjén lopóddzanak közel a fasiszta vonalakhoz, és az árokba lapulva füleljenek azokra a zajokra (kürtjelekre, motorberregésre, és így tovább), amikből megállapítható, mekkora a mozgás Huescában. A fasiszta csapatok szüntelenül jöttek-mentek, és az egységek létszámára valamelyest következtetni lehetett a hallgatózok jelentéseiből. Külön utasításunk volt rá, hogy figyeljük a harangszót. A fasiszták állítólag mindig misét tartanak bevetés előtt. A gyümölcsösökben és a szántóföldekben elhagyott vályogkunyhók álltak, és ha az ember elsötétítette az ablakukat, éjjel is veszélytelenül kutathatott bennük a gyufa fényénél. Néha kifejezetten értékes zsákmányra bukkantunk: fejszére vagy fasiszta kulacsra (jobb volt a miénknél és nagyon kelendő). Napközben is lehetett kutatni, de akkor négykézláb kellett keresztülmászni a földeken. Meglehetősen furcsa érzés volt ezeken a kihalt, termékeny földeken csúszni-mászni; minden még a betakarításra várt. Az elmúlt évi terméshez hozzá sem nyúltak. A metszetlen szőlőindák a földön kígyóztak, a letöretlen kukoricacsövek kemények voltak, akár a kő; a marharépa és a cukorrépa óriási fás doronggá dagadt. Hogyan szidhatták a parasztok mindkét hadsereget! Megesett, hogy csapatostul mentünk krumplit szedni a senki földjére. Körülbelül egy mérföldre tőlünk jobbra, ahol a vonalak közel csúsztak egymáshoz, volt egy burgonyaföld, amit nagy előszeretettel látogattunk mi is, a fasiszták is. Mi nappal, ők éjszaka, mivel a terepet a mi géppuskáink szórták be. Egyik éjjel nagy bosszúságunkra tömegestől kivonultak és az utolsó szemig fölszedték a krumplit. Távolabb felfedeztünk egy másik krumpliföldet, ott

azonban semmiféle fedezék nem volt, és ezért hason fekve kellett a krumplit kirángatni a földből: nagyon fárasztó feladat. Ha géppuskásaik észrevették az embert, a földre kellett lapulni, mint a patkánynak, amikor az ajtó alatt akar átcsúszni, miközben a golyók néhány méternyivel hátrébb verték a göröngyöket. De akkor úgy láttuk, megéri. A krumpli fogytán volt. Ha az ember összeszedett egy zsákra valót és leadta a konyhán, egy vizeskanna kávét kapott érte.

És még mindig nem történt semmi, még csak nem is látszott úgy, hogy történni fog valami. „Mikor támadunk? Miért nem támadunk?" - kérdezgették éjjel-nappal a spanyolok is, az angolok is. Ha meggondoljuk, mit jelent a harc, meglehetősen furcsa, hogy a katonák harcolni akarnak márpedig akarnak. Az állóháborúban három dologra vágyik a katona: ütközetre, több cigarettára és egyheti eltávozásra. Valamit javult a fegyverzetünk is. A korábbi ötven helyett mindenkinek százötven töltényе volt, és fokozatosan felszereltek minket szuronnyal, acélsisakkal és néhány kézigránáttal. Állandó hírek keringtek a küszöbönálló ütközetekről, de úgy gondolom, szándékos híresztelés volt azért, hogy tartsák a lelket a csapatokban. Minden különösebb katonai ismeret nélkül is látható volt, hogy Huescának ezen az oldalán legalábbis egy ideig nem kerül sor komolyabb akcióra. A stratégiai jelentőségű célpont, a Jacába vezető út a város túloldalán húzódott. Amikor később az anarchisták megtámadták a jacai utat, minekünk „tehermentesítő támadást" kellett intéznünk a fasiszták ellen, hogy kénytelenek legyenek a csapatokat átcsoportosítani a túloldalról.

Az egész - mintegy hathetes - idő alatt összesen egy akcióra került sor a frontszakaszunkon. Rohamcsapataink megtámadták a Manicomiót, a használaton kívül álló elmegyógyintézetet, amit a fasiszták erőddé alakítottak át. Néhány száz német menekült szolgált a P.O.U.M-ban. Külön zászlóaljba szerveződtek, a Batallón de Choquéba, és katonai szempontból egészen más szinten álltak, mint a milícia többi része. Sokkal inkább katonák voltak, mint bárki, akit Spanyolországban láttam, eltekintve a roham-gárdistáktól, és a Nemzetközi Brigád egyes alakulataitól. A támadást elfuserálták, ahogy ez már lenni szokott. Kíváncsi vagyok, hány olyan kormányhadművelet volt ebben a háborúban, amit nem fuseráltak el? A rohamcsapatok bevették a Manicomiót, de azt az alakulatot - már nem emlékszem, melyik milíciához tartozott -, amelynek meg kellett volna szállnia a szomszédos dombot, ahonnan a Manicomio tűz alatt tartható, elárulták. Parancsnokuk, egy kapitány, egyike a kétes hűségű hivatásos tiszteknek, akikhez úgy ragaszkodott a kormány - ijedtségében vagy árulásból, ki tudja, mindenesetre figyelmeztette a fasisztákat: akkor hajította el kézigránátját, amikor még kétszáz méternyire volt tőlük. Örömömre szolgál, hogy az emberei a helyszínen agyonlőtték. De ezek után meglepetésről szó sem lehetett, milicistákat heves tűz fogadta, leszorították őket a hegyről, és a rohamcsapatoknak hajnalban fel kellett adniuk a Manicomiót. A mentőautók egész éjjel rohangáltak a Sietamóba vezető úton, a szörnyű zökkenőktől egymás után haltak meg a súlyos sebesültek.

Ekkoriban mindannyian tetvesek voltunk; hideg volt meg, de ehhez már elég meleg. Alaposan ismerem az embereken tenyésző különféle élősdieket, és mondhatom mind között a tetű a legkellemetlenebb. Más rovarok, mint például a szúnyogok, több szenvedést okoznak, de legalább nem az ember a lakóhelyük. A ruhatetű kis tengeri rákra emlékeztet, és elsősorban a nadrágban lakozik. Kiirtásának egyedül ismert módja, ha az ember minden ruháját elégeti. Az ember nadrágszáraiban fehér, csillámló, apró rizsszemekhez hasonlatos petéket rak le, hamar kikel és elképesztő gyorsasággal szaporodik. Úgy gondolom, a pacifistáknak nagy szolgálatot tenne, ha brosúráikat tetvekről készült nagyított képekkel illusztrálnák. „Dicsőséges háború!" A háborúban minden katona tetves, ha elég meleg van. A Verdimnél, Waterloonál, Floddennél, Senlacnál, Termopülainál harcoló férfiak mindegyikének tetvek másztak a heréin. Fészkeik felgyújtásával és gyakori fürdéssel valahogy féken tudtuk tartani a szaporodásukat. A tetveken kívül a világon semmi nem tudott volna rávenni, hogy megmártózzak a jéghideg folyóban.

Mindenből egyre kevesebb lett - cipőből, ruhából, dohányból, szappanból, gyertyából, gyufából, olívaolajból. Egyenruhánk ronggyá foszlott, sok embernek nem volt cipője, csak spárgatalpú szandálja. Mindenütt elnyűtt cipők halmaiba botlott az ember. Egyszer fedezékünkben a tüzet két napon át cipőkkel tápláltuk:

nem is rossz tüzelő. Feleségem ekkor már Barcelonában volt, és teát, csokoládét, sőt még szivart is küldött, már amikor hozzájutott. A tea nagy jótétemény volt, bár nem volt sem tejünk, sem cukrunk. Angliából állandóan küldtek csomagokat egységünk tagjainak, de egy sem érkezett meg: vagy a posta nem volt hajlandó továbbítani, vagy a franciák kobozták el. Elég furcsa módon egyetlen cég volt, amelynek sikerült teát eljuttatnia feleségemhez, mégpedig egy emlékezete alkalommal egy csomag sütemény társaságában; ez pedig a brit hadsereg és haditengerészet! Becsülettel tette kötelességét, pedig minden bizonnyal jobban örült volna, ha a küldemény a barikád túlsó oldalára kerül. A dohány hiánya volt a legrosszabb. Először napi egy doboz cigarettát kaptunk, azután nyolc, később öt szálat. Végül volt tíz lidérces nap, amikor egyáltalán nem kaptunk dohányt. Első ízben láttam Spanyolországban azt, ami Londonban mindennapos - az emberek összeszedegették a csikkeket

Március vége felé kelés támadt a kezemen, fel kellett vágni, a karomat is felkötötték. Kórházba kellett mennem, de nem volt érdemes ilyen kis sérüléssel Sietamóba küldeniök, ezért csak Monfloritébe vittek, az úgynevezett kórházba, ami nem volt más, mint egyszerű elsősegélyhely. Tíz napot töltöttem ott, részben ágyban. A practicantes (kórházi ápolók) gyakorlatilag minden értékemet ellopták; a fényképezőgépemet és valamennyi fényképemet is. A fronton mindenki lop, ez a hiány szükségszerű következménye. De a kórházban még sokkal rosszabb a helyzet. Később a barcelonai kórházban egy amerikai, aki a Nemzetközi Brigádba akart belépni, és a hajót, amin utazott, megtorpedózta egy olasz tengeralattjáró, elmesélte, hogyan jutott ki a partra sebesülten, és hogyan szabadították meg karórájától a szanitécek, miközben a mentőautóba emelték.

Felkötött karral jó néhány boldog napot töltöttem el a vidéken barangolva. Monflorite a szokásos sárral tapasztott kőházakból összezsúfolt falu; tekervényes szűk sikátoraiban a teherautók holdkráternyi kátyúkat vájtak a talajba. A templom súlyosan megsérült, de katonai raktárnak még megtette. A közelben csak két nagyobb majorság volt, Torre Lorenzo és Torre Fábián, s csak két igazán nagy épület; nyilvánvalóan a hajdani földesurak lakhelye mind a kettő: pompájukat még hivalkodóbbá tette a parasztkunyhók nyomorúsága. A folyó mellett közel a frontvonalhoz, hatalmas malom állt a hozzá tartozó udvarházzal. Szégyen volt látni, hogy a hatalmas gépezet kihasználatlanul áll, és a facsúszdákat tűzifának aprítják fel. Később a frontról külön alakulatokat küldtek teherautóval, hogy aprítsák fel tüzelőnek az egész malmot. Az emberek úgy szedték föl a szobák padozatát, hogy bedobtak egy-egy kézigránátot. La Granja, a raktárunk és a konyhánk, egykor kolostor lehetett. Hatalmas udvarai és melléképületei legalább egyhektárnyi területet foglaltak el, és vagy negyven lónak volt bennük hely. Spanyolországnak ezen a részén az udvarházak építészeti szempontból nem érdekesek, de a fehérre meszelt tanyaházak boltíveikkel, fenséges tetőgerendáikkal nemes építmények, és alighanem évszázadok óta változatlan tervek alapján épültek. Időnként akaratlanul is rokonszenv ébredt az emberben a fasiszta volt tulajdonosok iránt, látván, hogyan bánik a milícia az elfoglalt épületekkel. La Granjában minden olyan szobát, amit nem használtak, latrinának tekintettek: szilánkokra zúzott bútorok romjai keveredtek bennük ürülékkel. A hozzá tartozó, golyók lyuggatta kis kápolna padlóját több hüvelyk vastagságban borította a gané. A nagy udvaron, ahol a szakácsok mérték a fejadagokat, rozsdásodó csajkákból, sárból, öszvértrágyából és rothadó élelmiszerekből undorító szemétdomb emelkedett. Állt ránk a régi katonadal szövege:

Patkányok, patkányok
Macskányi patkányok
Ezredünk raktárát
Csúnyán megszálltátok.

La Granjában a patkányok valóban akkorák voltak, mint a macskák, vagy csaknem akkorák. Ezek az irtózatosan elhízott állatok csak kacsázva tudtak járni a trágyában, és szemérmetlen módon csak akkor futottak el, ha rájuk lőtt az ember.

Végre igazán megérkezett a tavasz. Lágyabb lett az ég kékje, balzsamosabb a levegő. A békák zajosan párzottak az árkokban. A falu öszvéreinek itatóhelye

körül penny nagyságú, élénkzöld békákat találtam, de olyan élénkzöldeket, hogy mellettük a frissen sarjadt fű is szürke volt. A parasztlegények vödörrel a kezükben jártak csigát fogni; a zsákmányt aztán elevenen megsütötték bádoglemezen. Amint megjavult az idő, a parasztok hozzáfogtak a tavaszi szántáshoz. Jellemző a spanyol agrárforradalom kuszaságára, hogy mindvégig nem tudtam biztosan eldönteni, kollektivizálták-e a földet, vagy pedig egyszerűen felosztották maguk között a parasztok. Úgy képzelem, elvben kollektivizálták. mert a P.O.U.M és az anarchisták voltak az urak errefelé. Akárhogy is, a földbirtokosok elmentek, a földeket megművelték, és az emberek elégedettnek látszottak. Nem győztem csodálkozni, milyen barátságosak hozzánk. Az idősebbje között bizonyosan akadt, aki értelmetlennek látta a háborút, hiszen szemlátomást hiányt okozott mindenben, mindenkinek megnehezítette az életét, és a parasztok jobb időkben is utálják a beszállásolt katonát. Mégis barátságosak voltak. Feltételezésem szerint azért, mert bármennyire is elviselhetetlenek voltunk sok szempontból, mégiscsak a hajdani földesuraik ellen fogtunk fegyvert. A polgárháború furcsa dolog. Huesca nyolc kilométerre sem volt, odajártak vásárolni, mindegyiküknek élt ott rokona, és - mióta az eszüket tudták - hetente jártak be a városba csirkét és zöldséget árulni. Most pedig már nyolc hónapja szögesdrót és géppuskák áthatolhatatlan fala választotta el egymástól a falut és a várost. Néha azért megfeledkeztek az egészről. Egyszer szóba elegyedtem egy öregasszonnyal; kis fémlámpás volt a kezében, amiben a spanyolok olívaolajat szoktak égetni.

- Hol kapni ilyen lámpást? - kérdeztem.

- Huescában - vágta rá gondolkodás nélkül, majd mind a ketten elnevettük magunkat. A falusi lányok ragyogó eleven teremtések voltak, szénfekete a hajuk, táncos a járásuk, nyíltan és férfiasan viselkedtek; ez már valószínűleg a forradalom következménye.

A kopott kék inget, fekete kord térdnadrágot és széles karimájú szalmakalapot viselő parasztok a ritmikusan lengő fülű öszvérek mögött bandukolva szántották a földet. Szántásuk nem sokat ért, éppen csak megkarcolta a talajt, és amit húztak, mindennek volt nevezhető, csak barázdának nem. Mezőgazdasági szerszámaik elkeserítően avíttak voltak, egész felszerelésükön látszott, hogy a fém nagyon drága. A törött ekevasat például addig foltozták, amíg folt hátán folt nem lett. A gereblye és a villa fából készült. Az ásó teljesen ismeretlen volt, de miért is lett volna másként, ha egyszer az embereknek többnyire cipőink sem volt. Olyan esetlen kapafélékkel ástak, amilyeneket Indiában látni. A boronájuk alighanem a kőkorszak vége óta nem változott. Egymáshoz illesztett deszkadarabokból állt, körülbelül akkora volt, mint egy konyhaasztal- a deszkákat több száz helyen kifúrták, és minden egyes lyukba kovakődarabot dugtak, azt pedig előtte ugyanazzal a mozdulattal pattintották, mint tízezer évvel ezelőtt. Emlékszem, szinte megrémültem, amikor a senki földjén az egyik elhagyott kunyhóban először bukkantam ilyen szerszámra. Hosszú ideig tartott, mire rájöttem, hogy borona. Rosszul lettem a gondolattól, micsoda munka egy ilyen alkalmatosság elkészítése, és hogy mekkora lehet a nyomor, amely arra kényszeríti az embert, hogy acél helyett követ használjon. Azóta valamivel barátságosabb érzelmeket táplálok az iparosodás iránt. De volt a faluban két korszerű traktor is, minden bizonnyal valami nagybirtokos gazdaságából zsákmányolták őket.

Egyszer-kétszer elsétáltam a falutól vagy másfél kilométerre fekvő, fallal elkerített kis temetőbe. A fronton elesetteket rendszerint Sietamóba szállították; itt a falu halottai feküdtek. Mennyire más volt, mint az angol temetők! Itt semmi tiszteletet nem adtak a halottnak. Mindent bozót borított, mindenfelé elszórt emberi csontok. De ami igazán meglepett, a sírköveken sehol sem szerepelt vallásos felirat, pedig valamennyit a forradalom előtt állították. Azt hiszem, mindössze egyszer láttam a szokásos katolikus sírfeliratot: „Imádkozzunk az elhunyt lelkekért". A szövegek túlnyomó része világi volt, az eltávozott erényeit dicsérő mulatságos versikékkel. Csak minden negyedik-ötödik sírkövön volt apró kereszt vagy más halvány utalás a mennyországra; gyakran még ezt is eltüntették a szorgalmas ateisták vésői.

Meghökkentett, hogy Spanyolország e részén az emberekből nyilvánvalóan hiányzik a vallásos érzés - legalábbis a szó ortodox értelmében. Furcsa, hogy

spanyolországi tartózkodásom egész ideje alatt egyetlen embert sem láttam keresztet vetni, pedig azt gondolná az ember, hogy forradalom ide, forradalom oda, a mozdulat ösztönös.

A spanyol egyház bizonyosan visszatér (ahogy mondani szokás: az éjszaka és a jezsuiták mindig visszatérnek) de kétségtelen hogy a forradalom kitörésekor összeomlott és olyannyira szétzilálódott, hogy az Angliában is elképzelhetetlen lenne, pedig az anglikán egyház kifejezetten halódik. A spanyol nép, legalábbis a katalánok és az aragóniaiak, az egyházat egyszerűen szélhámosságnak tekintették. A keresztény hitet bizonyos mértékig az anarchizmus pótolta, mert az anarchisták nagy befolyásra tettek szert, s mozgalmuknak kétségkívül van némi vallásos színezete.

Aznap tértem vissza a kórházból, amikor arcvonalunkat egy kilométernyivel előbbre toltuk, a fasiszta vonalaktól kétszáz méternyire csordogáló kis patak partjára; így kiegyenesedett a frontvonal. Már hónapok óta meg kellett volna tennünk; most azért került rá sor, mert az anarchisták támadásba kezdtek a jacai úton, és előnyomulásunk tehermentesíti őket.

Hatvan-hetven órán át nem aludtunk, és ami emlékem maradt, elég homályos, vagy inkább egymást követő állóképekből tevődik össze. Fülelés a senki földjén; száz méternyire tőlem a Casa Fiancesa, a fasiszták megerődített tanyaépülete. Hét óra hasalás egy irtóztató mocsárban; az ember teste egyre mélyebbre merül a sástól bűzlő vízben, a dermesztő hideg, az égen mozdulatlanul függő csillagok, a békák fülsértő brekegése. Áprilisban jártunk már, mégis ez volt a leghidegebb éjszaka Spanyolországban, amire visszaemlékszem. Alig százméternyire mögöttem elszántan dolgoztak a társaim, de a békák kórusától eltekintve egy pisszenés sem hallatszott. Egész éjszaka egyetlen hangot hallottam. Az ásó egyszer nagyot puffant a homokzsákon: ismerős zaj. Bármennyire is furcsa, a spanyolok időnként ragyogó szervezőnek bizonyultak. Az egész hadmozdulatot csodálatosan megtervezték. A hét óra alatt hatszáz ember ezerkétszáz méternyi futóárkot és mellvédet épített a fasiszta vonaltól százötven-háromszáz méternyire, méghozzá olyan csendben, hogy a fasiszták semmit sem hallottak, és egész éjszaka összesen egy sebesülés esett. Másnap természetesen több. Minden embernek megvolt a személyre szóló munkafeladata, még a konyhásoknak is. Mire elkészültünk a munkával, nagy flaskókból konyakos borral kínáltak.

Aztán eljött a pirkadat, és a fasiszták döbbenten állapították meg, hogy ott vagyunk. A Casa Francesa fehér kocka alakú tömbje, bár kétszáz méternyire volt tőlünk, ott tornyosult fölöttünk és úgy éreztük, mintha a homokzsákokkal fedezett ablakokból a géppuskák csöve pontosan a lövészárkunkba irányult volna. Szájtátva bámultunk, és nem értettük, hogy a fasiszták miért nem látnak. De aztán veszett golyózápor tört ki, mindenki térdre vetette magát, és eszeveszett ásásba fogott: a lövészárkot mélyítette, és kis mélyedéseket vágott a falba búvóhelyül. A karom még mindig be volt kötve, nem tudtam hát ásni, és a nap legnagyobb részét egy detektívregény olvasásával töltöttem: Az eltűnt uzsorás - ez volt a címe. A történetre nem emlékszem, de arra nagyon is, hogy mit éreztem az olvasása közben. A fentről rám hulló nedves agyagra, arra, hogy minduntalan arrébb kellett tennem a lábam, mert a lövészárkot mélyítő embereknek útjában volt. Emlékszem a fejem felett félméternyire elsüvítő golyókra. Thomas Parkernek átlőtték a combját. Mint mondta, ezzel a kívántnál közelebb került egy vitézségi éremhez. A vonal teljes szélességében volt sebesülés bőven, de mindez semmi ahhoz képest, ami akkor esett volna, ha már az éjszaka, menet közben felfedeznek minket. Egy fasiszta dezertőr később elmondta, hogy öt őrszemet agyon is lőttek hanyagság miatt. Még most is lemészárolhattak volna bennünket, ha odahozatnak néhány aknavetőt. Kínos munka volt végigcipelni a sebesülteket a szűk és túlzsúfolt lövészárkon. Láttam egy szegény ördögöt vértől fekete térdnadrágban, aki leesett a hordágyról, és gyötrődve kapkodott levegő után. A sebesülteket nagyon messzire, legalább egy mérföldnyire kellett elvinni, mert ha volt is út, a mentőautók sosem jöttek közel. Ha közelebb jönnek, a fasiszták rájuk lőttek volna - teljes joggal egyébként, mivel a modern háborúban mindenki gátlástalanul hadianyag-szállításra használja a mentőautókat. És azután másnap éjjel, Torre Fábiánnál az elmaradt támadás előtti várakozás: az utolsó pillanatban rádión lefújták. A csűrben, ahol várakoztunk, a földet vékony réteg szalma alatt

összekeveredett emberi és állati csontok borították. Körös-körül hemzsegtek a patkányok. A mocskos dögök tömegével rajzottak elő mindenfelől. Ha van valami, amitől jobban undorodom, mint bármi mástól, hát a sötétben rámrohanó patkány az. Mindenesetre egyet sikerült egy jókora ütéssel telibe találnom: csak úgy repült.

És azután a várakozás ötven-hatvan méterre a fasiszta mellvéd előtt. Egy öntözőcsatornában kuporgó férfiak hosszú sora, a szuronyuk hegye kikandikál a csatorna pereme fölött, és a sötétben világít a szemük fehérje. Kopp és Benjámin mögöttünk guggol a rádióssal. A látóhatár nyugati szélén időnként ágyúlövések rózsaszínű fénye villant, majd néhány másodperc múlva hatalmas robaj következett. Azután a rádióvevő csipogása és a suttogva érkező parancs, hogy vonuljunk vissza, amíg nem késő. Vissza is vonultunk, de nem elég gyorsan. Tizenkét szerencsétlen gyereket (J.C.I-nek, a P.O.U.M. ifjúsági szervezetének tagjai voltak), alig negyvenméternyire a fasiszta mellvédtől ért a hajnal, és nem tudtak elmenekülni. Egész nap ott kellett feküdniük néhány fűcsomó fedezékében és valahányszor megmozdultak, a fasiszták tüzeltek rájuk. Mire az est leszállt, heten meghaltak, a többi ötnek sikerült visszalopóznia a sötétség leple alatt.

És azután sok-sok egymást követő reggelen a város túloldalán zajló anarchista támadások hangja. Mindig ugyanaz a zaj. Hirtelen, nem sokkal éjfél után, egyszerre húszasával robbantak az ágyúlövedékek, még több kilométeres távolságból is pokoli, szörnyű hang. Azután szűnni nem akaró összevont puska- és géppuskatűz: annak meg furcsamód a dobpergéshez hasonlít a hangja. Utána a tüzelés fokozatosan átterjedt a Huescát övező egész arcvonalra, és nekünk, álmosan botladozva, a mellvéd falához kellett lapulnunk, amíg a hevenyészett, és teljesen értelmetlen golyótűz el nem száll a fejünk felett. Nappal hol elhalkul, hol felerősödik az ágyútűz. Torre Fábián, a mi konyhánknak helyet adó major találatot kapott, és részben el is pusztult Meglehetősen furcsa dolog biztonságos távolból figyelni az ágyútüzet. Arra vágyik az ember, hogy a tüzér eltalálja a célpontját, még akkor is, ha a célpont a konyha, ahol őneki és társainak főznek. Aznap reggel jól lőttek a fasiszták; minden bizonnyal német tüzérek álltak a lövegek mögött. Szépen belőtték Torre Fábiánt. Egy lecsapódás mögötte, egy röviddel előtte, azután sivítás és bumm! Ripityára tört tetőgerendák emelkedtek a levegőbe, egy uralitlemez pedig megpöckölt kártyalapként szállt lefelé. A következő lövedék úgy vitte el az egyik ház sarkát, mintha egy óriás szelt volna le késével belőle. A szakácsok mégis időben tálalták a levest: emlékezetes fegyvertény volt.

Az idő múlásával a láthatatlan, de hallható ágyúk mindegyike egyre inkább személyes ismerősünkké vált. Volt két 75 milliméteres orosz lövegünk; alig valamivel mögöttünk álltak, és lövésük puffanása valahogy egy kövér golfjátékos képzetét ébresztette bennem. Akkor láttam - jobban mondva, hallottam - először orosz ágyút. A lövedékek rendkívül alacsony röppályán és igen nagy sebességgel szálltak, úgyhogy az ember szinte egy időben hallotta az ágyú dörrenését, a lövedék sivítását és a becsapódás robaját. Monflorite mögött állt néhány nehéz löveg, ezeket napjában csak egyszer-kétszer sütötték el, mély, tompa hangon szóltak, mint egy leláncolt szörny távoli csaholása. Az Aragon hegyen a középkori erődben volt egy jó fél évszázados óriáslöveg. Az erődből tűz alatt lehetett tartani a Huescába vezető utat, a kormánycsapatok az előző évben vették be rohammal (mint mondják, addig sohasem érte támadás). Az öreg ágyú hatalmas lövedékei olyan lassúsággal szálltak, hogy az ember úgy érezte, futva lépést tudna tartani velük. Az ágyú lövedékei szakasztott olyan hangot adtak, mint egy magányos, fütyörésző kerékpáros. Az aknavető kis fegyver, de a leggonoszabb a hangja. Lövedékei afféle szárnyas torpedók, az angol kocsmákban használatos célbadobós dárdára hasonlítanak, akkorák, mait egy félliteres palack. Pokoli fémes recsegéssel hagyják el a csövet, mintha egy pokolbeli üllőn óriási, törékeny fémgömböt zúzna szét az ördög pörölye.

Néha arra szálltak a repülőink, és ledobták bombájukat: a becsapódás még három kilométernyi távolságból is úgy visszhangzott, mintha a föld rengene. A fasiszta légelhárító ágyúk lövedékei festői felhőpamacsokká durrantak szét az égen, de olyat egyszer sem láttam, amely ezer méternél közelebb robbant volna egy repülőgéphez. A zuhanórepülésben géppuskázó repülőgép hangja egyébként

szárnycsattogásra emlékeztet.

A mi frontszakaszunkon sem sok történt. Kétszáz méterrel jobbra, ahol a fasiszták állásai magasabban feküdtek, orvlövészeik el-elkapták egy-egy elvtársunkat. Kétszáz méternyivel balra, a patakon át vezető hídnál afféle párbaj zajlott a fasiszta aknavetők és a hídon betonbarikádot építő embereink között. A süvítő ördögi kis lövedékek óriási robajjal csapódtak az aszfaltútba. Száz méterrel odébb tökéletes biztonságból szemlélhette az ember a mesebeli fák módjára hirtelen magasba szökkenő földoszlopokat és a közöttük gomolygó fekete füstöt. A híd körül szolgálatot teljesítő szegény ördögök egész nap a lövészárok falába vájt egyszemélyes kis lyukban kucorogtak. De kevesebb sebesült volt, mint várni lehetett, és a betonbarikád egyre nőtt. Fél méter vastag falán két géppuskának és egy kis tábori ágyúnak való lőrés tátongott. A betont öreg vaságydarabokkal erősítették meg, más vas nyilván nem akadt.

7.

Egy délután Benjámin szólt, hogy tizenöt önkéntesre van szüksége. Azt a támadást kellett az éjszaka végrehajtani, amit nemrég az utolsó pillanatban lefújtak. Beolajoztam tíz mexikói töltényemet, bekoszoltam a szuronyomat (ha csillog, elárulja az embert), elcsomagoltam egy darab kenyeret, vagy tíz centi piros kolbászt, és egy szivart: még feleségem küldte Barcelonából, azóta őrizgettem. Fejenként három kézigránátot osztottak. A spanyol kormánynak végül sikerült egészen rendes kézigránátot gyártania. A Mills bomba elvén alapult, de egy helyett két biztosítószeg volt rajta. A biztosítószegek kirántása után hét másodperccel robbant. A fő hátránya az volt, hogy az egyik biztosítószeg túl nehezen, a másik pedig túl könnyen mozgott, úgyhogy választani kellett; vagy a helyén hagyta az ember mindkettőt, és akkor nem tudta kirántani őket veszélyhelyzetben, vagy előre kihúzta a szorulósat, és akkor állandóan idegeskedhetett amiatt, hogy az egész felrobban a zsebében. Dobni viszont jól lehetett.

Valamivel éjfél előtt Benjámin elvezetett tizenötünket Torre Fábiánhoz. Amióta beesteledett, egyfolytában zuhogott az eső. Az öntözőárkok csordultig teltek, és valahányszor belelépett az ember valamelyikbe, derékig elmerült. A koromsötét tanyaudvaron sötét embertömeg várakozott a szakadó esőben, Kopp üdvözölt minket, először spanyolul, azután angolul, és elmagyarázta a támadás tervét. Az L alakú fasiszta vonal szögletében kellett elfoglalnunk egy mellvédet, hegynek fölfelé. Körülbelül harmincunknak - fele-fele részben spanyoloknak és angoloknak - Jorge Roca zászlóaljparancsnok (a milíciában egy zászlóalj körülbelül négyszáz emberből állt) és Benjámin vezetésével előre kellett kúsznia, és át kellett vágnia a fasiszta drótakadályokat. Azután Jorge jeladásként elhajít egy gránátot, majd gránátzáport zúdítunk a fasisztákra, kiverjük őket, és elfoglaljuk az állást, mielőtt még erősítés érkezne. Ezzel párhuzamosan hetven rohamosztagosunk megtámadja a szomszéd fasiszta „hadállást", kétszáz méternyire jobbra, melyet közlekedőárok köt össze emezzel. Nehogy a sötétben egymásra lőjünk, fehér karszalagot fogunk viselni. E pillanatban hírnök érkezett, és közölte, hogy nincs fehér karszalag. A sötétből panaszos hang hallatszott: Akkor nem viselhetnének a fasiszták fehér karszalagot?

Egy-két órát még várnunk kellett. Az öszvéristállót annyira tönkrelőtték, hogy világítás nélkül nem lehetett benne mozogni. A fél padlózatot feltépte egy becsapódott ágyúlövedék, és húsz láb mély gödröt vájt alatta a sziklába. Valaki talált egy csákányt, és kiemelt a padlóból egy széthasadozott deszkát. Néhány percen belül égett a tűz, és átázott ruháink gőzölögni kezdtek. Valaki elővett egy csomagkártyát. Elterjedt a hír - egyike a háborúban járványszerűen terjedő titokzatos híreknek - hogy konyakos forró kávét kapunk. Lemásztunk az összeomlás előtt álló lépcsőn, és keresni kezdtük a sötét udvaron, hol osztják a kávét. Fájdalom, kávé nem volt. Ehelyett összehívtak minket, libasorba állítottak, azután Jorge és Benjámin eltűnt a sötétben, mi többiek pedig utánuk.

Még mindig esett az eső, sötét volt, de a szél csendesedett. Elmondhatatlan,

micsoda sár volt. A répaföldeken át vezető ösvényeken göröngy, göröngy hátán, minden mérhetetlenül csúszós, mindenütt nagy pocsolyák. Mire odáig elértünk, ahol ki kellett lépnünk a mellvéd mögül, már mindenki többször elesett, és minden tele lett sárral. A mellvédnél kisebb csapat várt ránk, a tartalék, továbbá az orvos és néhány szanitéc. Átsiklottunk a mellvéd nyílásán, és belegázoltunk egy újabb öntözőcsatornába. Loccsanás, cuppanás. Újra derékig vízben, a csizmába felül beszivárog a nyálkás sár. Jorge kint várta, míg mindannyian átjutunk a fűre. Azután kétrét görnyedve, lassan előrelopakodott. Százötven méterre voltunk a fasiszták mellvédjétől. Egyetlen esélyünk, hogy nem csapunk zajt.

Én az élen haladtam Jorgéval és Benjáminnal. Kétrét görnyedve, de előrenézve lopóztunk a sötétségben, egyre lassuló léptekkel. Az eső az arcunkat paskolta. Hátrapillantva láttam a hozzám legközelebb haladó görnyedt alakokat: olyanok voltak, mint megannyi lassan araszoló óriás gomba. De ahányszor felemeltem a fejem, a közvetlenül mellettem lopakodó Benjámin dühösen a fülembe suttogta: - Hajtsd le a fejed! Hajtsd le a fejed! Mondhattam volna, hogy ne nyugtalankodjék. Tapasztalatból tudtam, hogy a sötét éjszakában húsz lépésről láthatatlan az ember. Sokkal fontosabb volt, hogy ne üssünk zajt. Ha meghallanak, halottak vagyunk. Csak bele kell géppuskázniuk a sötétbe, és nem lesz más választásunk, mint hogy megfutamodunk, vagy lemészárolnak.

Csakhogy a felázott talajon lehetetlenség volt csendesen mozogni. Beleragadt az ember lába a sárba, és minden lépésnél nagyot cuppant a latyak. És legnagyobb bajunkra elállt a szél, és az eső ellenére igen csendes volt az éjszaka. A legkisebb zaj is messzire elhallatszott. A vér is megfagyott az ereimben, amikor belerúgtam egy bádogedénybe; úgy éreztem, több kilométeres körzetben minden fasisztának meg kell hallania. De nem, semmi zaj, nem válaszolt sortűz, semmi mozgás a fasiszta vonalakon. Tovább lopóztunk, egyre lassúbb lépésekkel. Nem tudom elmondani, mennyire vágytam rá, hogy meg ne halljanak, amíg kézigránát-dobásnyira nem érünk. Ilyenkor nincs az emberben félelem, csak a reménytelen roppant vágyakozás, hogy végre átjusson a mezőn. Pontosan ugyanazt éreztem mint a cserkésző vadász; ugyanaz a gyötrő vágy, hogy elég közel jusson a zsákmányhoz, ugyanaz az álomszerű bizonyosság, hogy lehetetlen. És hogy megnőtt a távolság! Jól ismertem a terepet, tudtam, hogy a távolság nem több 150 méternél, mégis úgy éreztem, mintha megvolna egy kilométer is. Aki ilyen lassan csúszik-mászik, olyan testközelből látja a talaj változatosságát, mint a hangya: pompás sima fűcsomók itt, undorító sárgöröngyök ott, kikerülendő susogó magas nádszálak, csüggesztő kőhalmok: az ember úgy érzi, lehetetlen zajtalanul keresztüljutnia rajtuk.

Már olyan hosszú ideje lopakodtunk előre, hogy kezdtem gyanakodni. Csak nem tévedtünk el? De ekkor valamivel feketébb, párhuzamos vonalak rajzolódtak ki a sötétben. A külső szögesdrót; mert két szögesdrótvonaluk is volt a fasisztáknak. Jorge letérdelt, kotorászni kezdett a zsebében. Nála volt egyetlen drótvágónk. Csitt-csatt. Finom mozdulattal emelte fel a dróthálót. Megvártuk az utánunk jövőket. Úgy éreztük, ijesztő zajt csapnak. Ötven méterre lehettünk a fasiszta mellvédtől. Tovább előre, még jobban meggörnyedve. Lopakodva lépdeltünk olyan óvatosan, mint az egérlyukhoz közeledő macska; azután fülelés, majd újabb lépés. Egyszer felemeltem a fejem; Benjámin hangtalanul megragadta a nyakam és jó erősen lenyomta. Tudtam, hogy a belső drótakadály húszméternyire lehet a mellvédtől. Fel nem foghattam, hogyan juthatnánk el odáig anélkül, hogy meg ne hallanák. Már a lélegzésünk is elég hangos, hogy eláruljon. Valahogyan mégis eljutottunk a drótakadályig. Már látható volt a fasiszta mellvéd, egy fölénk magasodó, sötétlő földhalom. Jorge ismét lehajolt és kotorászni kezdett. Lehetetlenség volt csendben elvágni a drótot.

Ez volt hát a belső drótakadály. Négykézlábra ereszkedtünk, és gyorsan átmásztunk a lyukon. Ha most vonalba tudunk fejlődni, akkor nem lehet már baj. Jorge és Benjámin kúszva jobbra indult. De a mögöttük szanaszét hasaló embereknek libasorba kellett rendeződniük, hogy átjussanak a keskeny résen, és e pillanatban a fasiszta mellvéden fény villant, csattanás hallatszott. Az őrszem mégiscsak meghallott minket. Jorge féltérdre emelkedett, és úgy -lendítette előre a karját, mint egy tekéző. Bumm! A kézigránátja valahol a mellvéd mögött

robbant. Erre aztán sokkal hamarabb, mintsem az ember gondolhatta volna, tíz-tizenkét puska dördült el a fasiszta mellvéden. Szóval mégiscsak vártak minket. Egy-egy pillanatra minden egyes homokzsák pontosan látszott a felvillanó kísérteties fényben. Mögöttünk az emberek némelyike tűi messziről dobta el a gránátját, és nem mindegyik jutott el a mellvédig. Mintha minden egyes lőrés lángot okádott volna. Utálatos dolog, ha sötétben tüzelnek az emberre, mert úgy érzi, hogy minden torkolattűz egyenesen ráirányul. De a legszörnyűbb a kézigránátok robbanása volt. Az ember el sem tudja képzelni, milyen borzalmas, amíg közvetlenül mellette nem robban egy a sötétben. Nappal csak a robbanás hallatszik, éjszaka viszont ott a vakító vörös villanás is. Az első sortűzkor a földre vetettem magam. Oldalvást feküdtem a nyúlós sárban, és vadul rángattam a gránát biztosítószegét. Sehogy sem akart kijönni az átkozott. Végül rájöttem, hogy rossz irányba csavarom. Kirántottam a biztosítószeget, térdre emelkedtem, elhajítottam a gránátot, és újra hasra vágtam magam. A bomba tőlem jobbra hullott le a mellvéd előtt; az ijedtségtől eltévesztettem a célzást. Ebben a pillanatban gránát robbant előttem, de olyan közel, hogy éreztem a robbanás hevét. A földre lapultam; olyan erővel szorítottam az arcom a sárba, hogy belefájdult a nyakam, és azt hittem, megsebesültem. A nagy zajban hallottam, amint egy angol hang mögöttem halkan azt mondja: „Eltaláltak". A gránát sokakat megsebesített körülöttem, de engem egyetlen szilánk sem ért. Térdre emelkedtem és elhajítottam a második gránátomat. Már nem emlékszem, hova hullott.

A fasiszták lőttek, embereink mögöttem ugyancsak lőttek, és én ráébredtem, hogy kereszttűzbe kerültem. Hallottam a lövések robaját, és rájöttem, hogy valaki közvetlenül mögülem tüzel. Felemelkedtem, és rákiáltottam: „Ne lőj rám te hülye állat!" Ebben a pillanatban megláttam, hogy tizenöt méterrel jobbra Benjámin integet nekem. Odarohantam. A lőrések előtt kellett elrohannom, és futás közben bal kezemet arcom elé tartottam; ostoba gesztus - mintha kézzel meg lehetne állítani egy golyót! De féltem, hogy az arcomba fúródik. Benjámin térdelt, gonoszul vigyorgott és gondosan tüzelt automata pisztolyával a puskák torkolattüzére. Jorge már az első sortűz után sebesülten rogyott össze, nem láttuk sehol. Letérdeltem Benjamin mögé, kirántottam a biztosítószeget, és eldobtam a harmadik gránátomat. A mellvéd mögé hullott, a sarokba, pontosan a géppuskafészek mellé.

A fasiszta tüzelés hirtelen mintha alábbhagyott volna, Benjámin felugrott és elkiáltotta magát: „Előre! Roham!" Felrohantunk a rövid, meredek emelkedőn a mellvédig. Azt mondtam, „felrohantunk", de helyesebb volna azt mondanom: „vánszorogtunk". Az ember ugyanis nem tud gyorsan mozogni átázott ruhában, tetőtől talpig sárosan, egy nehéz szuronyos puska, valamint százötven töltény terhét cipelve. Biztos voltam benne, hogy a mellvédnél egy fasiszta vár rám. Ha lő, ilyen távolságból el kell hogy találjon, de valahogy eszembe se jutott, hogy rám lőhet, arra számítottam, hogy szuronnyal próbálkozik majd. Már előre érezni véltem, ahogy szuronyaink egymásnak feszülnek, és kíváncsi voltam, kinek a karja lesz erősebb. De aztán nem várt rám az a bizonyos fasiszta. Némi bizonytalan megkönnyebbüléssel fedeztem fel, hogy alacsony mellvéddel van dolgom, és hogy homokzsákokon egészen jól megvetheti az ember a lábát. Mert általában nehéz átmászni rajtuk. Minden darabokra tört odabenn, gerendák hevertek szanaszét, és urálit cserépdarabok mindenütt. Kézigránátjaink az összes kunyhót és fedezéket szétrombolták. És nem volt sehol egy lélek se. Azt gondoltam, valahol a föld alatt rejtőznek, és angolul elkiáltottam magam (ebben a pillanatban semmi nem jutott eszembe spanyolul): - Bújjatok elő! Adjátok meg magatokat! -Semmi válasz. Azután egy férfialak, egy árnyék a gyenge fényben keresztülbukdácsolt az egyik romba dőlt kunyhó tetején, és eliramodott balfelé. Utána eredtem, és minden eredmény nélkül döfködtem szuronyomat a sötétbe. Ahogy a kunyhó sarkához értem, megláttam egy embert - nem tudom, ugyanaz volt-e, aki az előbb. A másik fasiszta a hadálláshoz vezető árokba ugrott. Nagyon közel kellett lennem hozzá, mert világosan láttam. Hajadonfőtt volt, és semmi más nem volt rajta, csak a vállára vetett pokróc. Ha rálövök, biztosan meghal. De azt a parancsot kaptuk, hogy a mellvéd mögött már csak szuronyt használjunk, nehogy egymásra lőjünk, és különben sem jutott eszembe, hogy tüzeljek. Ehelyett egy húsz évvel korábbi emlék villant fel bennem; iskolai boksz-oktatóm eleven moziszerű pantomimja arról, hogy hogyan használta szuronyát egy törökkel szemben a Dardanellákon. Megragadtam a puskatus markolatát, és az emberem háta felé döftem. Nem értem el.

Újabb döfés: még mindig túl távol volt tőlem. Egy darabig még folytattuk; ő az árokban szaladt, én odafönt az árok peremén utána, és közben hiába döfködtem a lapockája felé, nem értem el. Utólag mulatságos emlék, bár azt hiszem, őneki már kevésbé.

Természetesen sokkal jobban ismerte nálamnál a terepet, és hamarosan el is tűnt a szemem elől. Amikor visszaértem, a hadállás tele volt kiáltozó emberekkel. A tüzelés csendesedett. A fasiszták keményen lőttek három oldalról is, de jóval messzibbről, mint addig. Egyelőre visszavertük őket. Emlékszem, látnoki hangon azt mondtam: „Fél óráig tudjuk tartani ezt az állást, nem tovább". Nem tudom, miért éppen fél órát mondtam. A mellvédtől jobbra számtalan zöld torkolattűz szikrázott a sötétben, de jó messze tőlünk, legalább száz-kétszáz méterre. Most az volt a feladatunk, hogy átkutassuk a hadállást, és mindent szedjünk össze, amit zsákmányolni érdemes. Benjámin, és többen mások már ott keresgéltek egy nagy kunyhó vagy fedezék romjai között a hadállás közepén. Benjámin izgatottan kászálódott ki a romos tetőn át, és egy lőszeres láda fülét lóbálta a kezében.
- Elvtársak! Lőszer! Rengeteg lőszer!
- Nem lőszer kell - mondta egy hang. - Puska kell
Igaza volt. Puskáink felét a használhatatlanságig eltömte a sár. Meg lehetett volna tisztítani őket, de a sötétben veszélyes kivenni a puska závárját; leteszi az ember valahová, azután soha meg nem találja. Volt egy kis elemlámpám, ezt is a feleségem vásárolta Barcelonában, de ezen kívül senkinél sem volt fényforrás. Az a néhány ember, akiknek használható volt a fegyvere, rendszertelenül meg-megeresztett egy lövést a távoli torkolattüzek irányába. Senki sem mert túl gyakran tüzelni; még a géppuskák is beragadhattak, ha átforrósodtak. Körülbelül hatan voltak a mellvéd mögött, köztünk egy-két sebesült is. Több angol és spanyol sebesült kívül feküdt. Patrick O'Hara, egy némi elsősegélynyújtási képzettséggel rendelkező belfasti ír, fel s alá mászkált egy csomag kötszerrel, bekötözte a sebesülteket, és természetesen a mieink mindig rálőttek, valahányszor visszatért a mellvédhez, hiába kiáltozta sértődötten, hogy „Poum!"

Hozzákezdtünk a hadállás átkutatásához. Több halott feküdt körülöttünk, de nem álltam oda megvizsgálni őket. Géppuskát kerestem. Egész idő alatt, miközben kint feküdtünk, az a kérdés motoszkált bennem, miért nem tüzel a géppuska. Bevilágítottam lámpámmal a géppuskafészekbe. Micsoda csalódás! A géppuska nem volt ott. Állványa, üres lőszeresdobozok és tartalék alkatrészek társaságában ott állt, de a géppuskát elvitték. Minden bizonnyal még első ijedségükben leszerelték. Kétségtelenül parancsra tették, de ez ostoba és gyáva dolog volt, mert ha a géppuska a helyén marad, mindannyiunkat lemészárolhattak volna. Dühösek voltunk. Hogy vágytunk rá, hogy géppuskát zsákmányoljunk!

Mindent felforgattunk, de semmi értékeset nem találtunk. Sok fasiszta kézigránát heveit a földön, meglehetősen rossz minőségűek voltak, egy madzag segítségével kellett kibiztosítani őket. Egy párat zsebre vágtam emlékül. Az igazi meglepetés a fasiszta fedezékek sivár nyomorúsága volt A tartalék ruháknak, a könyveknek, az élelmiszereknek, az apró személyes holmiknak, amiket az ember a mi fedezékeinkben látott, nyoma sem volt; ezeknek a szegény, zsoldot nem kapó sorkatonáknak a jelek szerint semmi saját holmijuk nem volt egy szál pokrócon, és néhány ázott kenyérdarabon kívül. A mellvéd legtávolabbi sarkában kis fedezék emelkedett ki félig a földből, ablaka is volt. Bevilágítottunk, és nyomban örömrivalgásban törtünk ki. Másfél méter magas, tizenöt centiméter átmérőjű, vászonba burkolt, henger alakú tárgy állt ki a szemközti falnál. Minden bizonnyal a géppuska csöve. Körberohantunk és berontottunk az ajtón. Kiderült hogy a vászonba burkolt tárgy nem géppuska, hanem olyasmi, ami rosszul felszerelt hadseregünkben még nagyobb becsben áll. Óriási távcső volt, legalább hatvanszoros-hetvenszeres nagyítású, összehajtható állvánnyal. Ilyen távcső a vonal innenső oldalán egyszerűen nem létezett, pedig mérhetetlenül nagy szükség volt rá. Győzelemittasan vittük ki, és nekitámasztottuk a mellvédnek, mondván, hogy majd később elvisszük.

Ebben a pillanatban valaki felkiáltott, hogy közelednek a fasiszták. A tüzelés hangja csakugyan felerősödött. De nyilvánvaló volt, hogy a fasiszták nem jobbról indítanak ellentámadást, mert akkor át kellene vágniuk a senki földjén, és a saját mellvédjüket kellene megrohamozniuk. Ha van eszük, csak hátulról

támadhatnak ránk. Körbementem a fedezék túloldalára. A hadállás nagyjából patkó alatti volt, a közepén fedezékekkel, úgy, hogy balról egy másik mellvéd fedezett minket. Erős tüzet zúdítottak ránk onnan, de nem sok kárt tett. A legveszélyesebb szakasz középen volt, mert ott nem védett semmi. Egy sorozat süvített el a fejünk felett. A szomszédos fasiszta hadállásból jött, ezek szerint mégsem foglalták el a rohamosztagosaink. És hirtelen fülsiketítő robaj támadt. Puskák tömegeinek dobpergésszerű ropogása, az a fajta zaj, amit korábban csak távolról ismertem; most első ízben kerültem a kellős közepébe. Azután a tüzelés természetesen több kilométeres hosszúságban az egész frontra kiterjedt. Douglas Thompson egyik karja megsebesült, és bénán csüngött. Nekitámaszkodott a mellvédnek, és félkézzel tüzelt. Valaki, akinek beszorult a puskája, mindig újratöltötte a fegyverét.

Négyen-öten voltunk ezen az oldalon. Nyilvánvaló volt, mit kell tennünk. El kell hordanunk a homokzsákokat a mellvéd elejéről, és barikádokat építeni belőlük a védtelen oldalon. Mégpedig gyorsan, mert egyelőre meg magasan tüzelt az ellenség, de bármelyik pillanatban lejjebb vehette az irányzékot. A torkolattüzekből ítélve száz-kétszáz ember állhatott velünk szemben. Elkezdtük szétszedni a homokzsákhalmot; odébb vittük a zsákokat húsz méterrel, és halomba raktuk.

Nagy homokzsákok voltak, egyenként legalább fél mázsát nyomtak, és minden erőnkre szükség volt, hogy megemeljük őket; azután el is szakadt, és mindent elborított, a nyakunkba és az ingujjunkba hullott a sáros föld. Emlékszem, milyen mélységesen elborzasztott a zűrzavar a sötétség, a rémisztő robaj, a csuszamlós sár, a szétrepedő zsákokkal vívott küzdelem. És egész idő alatt akadályozott a mozgásban a puskám, mégsem mertem letenni, mert féltem, hogy nyoma vész. Még oda is kiáltottam valakinek, akivel egy zsákot cipelve tántorogtunk ide-oda: „Ilyen a háború! Hát nem szar?!" Hirtelen magas alakok ugrottak be a mellvéd mögé. Ahogy közelebb jöttek, láttuk, hogy a rohamosztagosok egyenruháját viselik, és nagyon megörültünk nekik, mert azt hittük, hogy erősítést kapunk. De csak négyen voltak, három német és egy spanyol. Később megtudtuk, mi történt a rohamosztagosokkal. Nem ismerték a terepet, a sötétben eltévedtek, belegabalyodtak a fasiszta drótakadályokba, és sokukat lelőtték. Ők négyen szerencsésen elvesztették bajtársaik nyomát, és így megmenekültek. A németek egyetlen szót sem tudtak sem angolul, sem franciául, sem spanyolul. Nagy nehezen és hevesen gesztikulálva elmagyaráztuk nekik, mit csinálunk, és rávettük őket, segítsenek barikádot építeni.

A fasiszták most géppuskával kezdtek lőni. Alig száz-kétszáz méterről jól látszott a tüzet okádó erő; a golyók egyenletes jégropogás kíséretében húztak el felettünk. Rövid idő alatt elegendő homokzsákot hordtunk össze, hogy alacsony mellvédet építsünk, és tüzelőállást foglaljunk el mögötte. Én a többiek mögé térdeltem. Akna süvített el felettünk, a senki földjén csapódott be. Ez volt a másik veszélyforrás, de jó néhány percre lesz szükség, amíg bemérik a távolságot. Most, hogy befejeztük a szörnyű homokzsákokkal való birkózást, nem is volt olyan rossz a hangulat; a zaj, a sötétség, az egyre közeledő torkolattüzek, és a mieink válaszlövései. Még arra is jutott idő, hogy elgondolkozzunk kicsit. Emlékszem, azon tűnődtem, félek-e, és arra a következtetésre jutottam, hogy nem. Bezzeg odakinn, ahol valószínűleg jóval kisebb veszélyben voltam, félholtra váltam a rémülettől. Hirtelen újabb kiáltás, hogy közelednek a fasiszták. Ekkor már nem volt kétséges, hogy a puskák torkolattüze sokkal közelebb lobban. Az egyik alig húsz méternyire tőlem. Nyilvánvaló hogy a futóárokban nyomulnak felénk. Húsz méterről már meg lehet próbálkozni kézigránáttal; mi nyolcan vagy kilencen egy kupacban szorongtunk, egy jól irányzott gránát mindannyiunkat darabokra szaggathatott volna. Bob Smillie-nek csupa vér volt az arca egy kisebb sérüléstől. Feltérdelt, elhajított egy gránátot. A fedezék mögé bújtunk, és vártuk a robbanást. A gyutacs vörösen izzott a levegőben, de a szerkezet nem robbant fel. (Négyből legalább egy csütörtököt mondott.) Nem maradt más gránátom, csak az a pár darab, amit a fasiszták hagytak ott, de azokról nem tudtam biztosan, hogyan működnek. Odakiáltottam a többieknek, nem maradt-e valakinek gránátja. Douglas Moyle a zsebébe nyúlt, és odadobott egyet. Elhajítottam, és hasra vágtam magam. Olyan szerencsém volt, ami egy évben csak egyszer éri az embert: szinte pontosan oda

sikerült hajítanom a bombát, ahol a torkolattűz látszott. Nagy dörej, azután ördögi üvöltés és nyögések. Egyet biztosan elkaptunk; nem tudom, meghalt-e, de biztos, hogy súlyos sebet kapott. Szegény ördög, szegény nyomorult! Némi szomorúság töltött el, amikor hallottam a nyögdécselését. De ugyanakkor a puskák torkolattüzénél láttam, vagy látni véltem egy alakot a villanó puska mögött. Cél, tűz, még egy üvöltés. De gondolom, ez még a gránát következménye volt. Újabb gránátokat hajítottunk el. A következő puska torkolattüze jóval messzebbről, legalább száz méternyiről látszott. Tehát visszavertük őket, legalábbis egyelőre.

Mindenki káromkodni kezdett, és azon háborgott, hogy mi az ördögért nem küldenek erősítést. Egy golyószóró vagy húsz, használható puskával felszerelt ember egy zászlóalj ellenében is tartani tudná ezt a helyet. Egyszercsak Benjámin helyettese, Paddy Donovan mászott át a mellvéden: utasításokért küldtük hátra.
- Hé! Kifelé! Mindenki azonnal vonuljon vissza!
- Micsoda?
- Visszavonulás. Kifelé!
- Miért?
- Ez a parancs. Szélsebesen vissza az állásainkhoz.
Az emberek már másztak is át a mellvéden. Néhányan egy súlyos lőszeresládával küszködtek. Eszembe jutott a látcső, amit a hadállás másik oldalán, a mellvédnek támasztva hagytam. De ebben a pillanatban megláttam, hogy a négy rohamcsapatos, feltehetően valamiféle korábban kapott titokzatos parancsnak engedelmeskedve rohanvást megindult a futóárokban, vagyis a szomszédos fasiszta hadállás felé - ha elkapják őket, a biztos halálba. Eltűntek a sötétségben. Utánuk rohantam, és megpróbálva visszaemlékezni, hogy is van spanyolul a visszavonulás; végül azt kiáltottam: „Atrás! Atrás!" Biztosan nem volt rossz fordítás, mert a spanyol megértette, és visszahozta a többieket. Paddy a mellvédnél várt.
- Gyerünk, rohanjunk.
- De a távcső!
- P..-ba a távcsővel. Benjámin kint vár.
Kimásztunk. Paddy felemelte a szögesdrótot, amíg átbújtam. Amint kikerültünk a fasiszta mellvéd mögül, pokoli tűz zúdult ránk; úgy tűnt, hogy minden irányból lőnek. De nem is kétséges, hogy a golyók egy része a mi oldalunkról jött, mert az egész fronton mindenütt lőttek. Akármerre fordultunk, mindenünnen golyók fütyültek; a tüzelés úgy terelgetett minket a sötétben, akár egy birkanyájat. Nem könnyítette meg a dolgunkat, hogy a zsákmányolt lőszeresládát is magunkkal cipeltük, amiben 1750 lövedék volt, és vagy száz kilót nyomott. Ezen kívül egy másik ládában kézigránátokat és fasiszta puskákat cipeltünk. Néhány perc után, pedig a két mellvéd közötti távolság nem volt több kétszáz méternél, és nagyrészt ismertük is a terepet, teljesen eltévedtünk. Egyszer csak csuszamlós, sáros mezőn találtuk magunkat, s azon kívül, hogy mindkét oldalról jönnek a golyók, semmit sem tudtunk. Nem volt fenn a hold, de már világosodni kezdett. Arcvonalunk Huescától keletre húzódott; azt javasoltam tehát, húzzuk meg magunkat ott, ahol vagyunk, amíg a hajnal első fényei meg nem mutatják, merre van kelet és merre nyugat, de a többiek tiltakoztak. Tovább csúszkáltunk tehát, többször irányt változtattunk, és felváltva cipeltük a lőszeresládát. Végül megláttuk egy mellvéd körvonalait.

Hogy a miénk-e, vagy a fasisztáké, arról a leghalványabb fogalmunk sem volt. Benjámin keresztülkúszott egy magas gyommal benőtt sávon, majd körülbelül húsz méternyire a mellvédtől megpróbálta kideríteni, kié. „Poumé". hangzott a válasz. Talpra ugrottunk, megtaláltuk az utat a mellvéd mellett, újra átgázoltunk az öntözőcsatornán - ticcs-toccs! - és biztonságban voltunk.

Kopp néhány spanyol társaságában a mellvéden belül várt. Az orvos és a hordágyak eltűntek. Kiderült, hogy minden sebesültet visszahoztunk, kivéve Jorgét és az egyik angolt, egy Hiddlestone nevűt. Nekik nyomuk veszett. Kopp fel-alá járkált, és nagyon sápadt volt. Még tarkójának kövér hurkái is sápadtak voltak; tudomást sem vett az alacsony mellvéd felett suhanó, a feje mellett becsapódó golyókról. A legtöbben a mellvéd fedezékében guggoltunk. - Jorge! Cogno! - dünnyögte Kopp. - Jorge! - Aztán angolul: - Jorge! Szörnyű, ha Jorge odavész!

Jorge a jóbarátja és egyik legjobb tisztje volt. Hirtelen hozzánk fordult, és öt

önkéntest kért, két angolt és három spanyolt, hogy keressék meg az elveszett embereket. Moyle és én jelentkeztünk három spanyollal együtt.

Ahogy kiértünk, a spanyolok morogni kezdtek, hogy veszedelmesen világos van már. Igazuk volt; halványkékre váltott az ég. Izgatott hangok lármáztak a fasiszta sánc felől. Nyilván újra elfoglalták a sáncot, csak a korábbinál sokkal nagyobb erőkkel. Hatvan-hetven méterre lehettünk a mellvédtől, amikor alighanem megláttak vagy meghallottak, mert erős tüzet nyitottak ránk. Hasra vetettük magunkat. Egyikük kézigránátot hajított ki a mellvéd mögül - a pánik biztos jele. A fűben hasalva vártunk az alkalomra, hogy továbbmehessünk, amikor azt hallottuk vagy véltük hallani - nincs kétségem afelől, hogy képzelődtünk, de a dolog akkor éppen elég valóságosnak tűnt-, hogy a fasiszták hangja egyre közelebbről hallatszik. Elhagyták a mellvédet, és a nyomunkba szegődtek. - Futás! - kiáltottam Moyle-nak, és talpra ugrottam. És hogy futottam! Az éjszaka még úgy gondoltam, hogy az ember nem képes rohanni, amikor tetőtől talpig csurom víz, és a puska és a töltények súlya is visszahúzza; most megtanultam, hogy az ember mindig tud futni, ha azt gondolja, hogy ötven vagy száz fegyveres van a nyomában. De ha én gyorsan rohantam, a többiek még nálamnál is gyorsabbak voltak. Menekülés közben valami meteorzápor-szerűség zúgott el mellettem. A három spanyol. Csak a mellvédjüknél értem utol őket. Az az igazság, hogy az idegeink felmondták a szolgálatot. Tudtam azonban, hogy a félhomályban öt ember világosan látható ugyan, de egy ember láthatatlan. Ezért aztán nyomban visszafordultam. Elértem a külső drótakadályt, és igyekeztem a lehető legalaposabban átkutatni a terepet: nem ment könnyen hason fekve. Nyomát sem leltem sem Jorgénak, sem Hiddlestone-nak, visszakúsztam tehát. Később megtudtuk, hogy Jorgét is, Hiddlestone-t is rég az elsősegélynyújtó helyre vitték. Jorge könnyebben sebesült a vállán. Hiddlestone súlyos sebeket kapott - egy golyó telibe találta és több helyen eltörte a bal karját; ahogy aztán tehetetlenül feküdt a földön, a közelében robbant egy gránát, és több helyen megsebesítette. Örömmel mondhatom, felépült. Később mesélte el, hogy már elég nagy távolságot tett meg háton fekve, amikor egy sebesült spanyolra akadt, és valahogy besegítették egymást a sáncaik mögé.

Világosodott. A vonal mentén több mérföldes körzetben vaktában lövöldöztek mindenfelé, s ez az értelmetlen fegyverropogás olyan volt, mint a vihar után tovább hulló eső kopogása. Ma is emlékszem, mennyire vigasztalanul sivár volt minden: az ingoványos sártenger, a kornyadozó nyárfák, a lövészárkokban csordogáló sárga víz, a kimerült arcú, borotválatlan, sáros, fülük tövéig kormos emberek. Amikor visszaértem fedezékembe, a három ember, akivel osztoztam rajta, mélyen aludt már. Teljes felszerelésben dőltek le, és álmukban sáros fegyvereiket szorongatták. Minden csupa víz volt a fedezéken belül és kívül egyaránt. Hosszú keresgélés után sikerült annyi száraz fadarabot összeszednem, hogy egy kis tüzet csiholjak. Azután rágyújtottam a szivarra, amit oly régóta őrizgettem. Elég meglepő, hogy nem sérült meg az éjszaka. Mint később értesültünk róla - már ahogy lenni szokott -, akciónk sikeres volt. A rajtaütésnek csupán az volt a célja, hogy a fasiszták csapatokat csoportosítsanak át Huesca másik oldaláról, mert odaát az anarchisták újabb támadást indítottak. Megítélésem szerint a fasiszták száz-kétszáz embert vetettek be az ellentámadásba, de egy dezertőr később azt mondta, hatszázat. Azt hiszem, hazudott: a dezertőrök, nyilvánvaló okokból, gyakran hízelegnek. Hanem a távcsőért kár volt. Ha eszembe jut, hogy odaveszett az a gyönyörű darab, még ma is elfog a bosszúság.

8.

A nappalok egyre forróbbak lettek, és még éjszaka is meglehetősen meleg volt. Mellvédünkkel szemben, egy golyótépett fán vastag fürtökben nőtt a cseresznye. A folyóban fürdeni nem szenvedés volt már, hanem lassan szinte kellemes. Csészealj nagyságú, rózsaszín vadrózsák nyíltak Torre Fábián udvarán, az ágyúgolyók túrta tölcsérek partján. A vonal mögött vadrózsakoszorút viselő parasztokkal találkoztunk. Esténként zöld hálókkal fürjet fogni jártak. Az ember kiterítette a hálót a fűszálak hegyére, lefeküdt, és a nőstény fürj hangját utánozta. A

hallótávolságon belül lévő fürjek mind a hang irányába rohantak, és amikor a háló alá kerültek, az ember egy odahajított kővel megijesztette őket, mire a levegőbe emelkedtek, és belegabalyodtak a hálóba. Ezzel a módszerrel nyilvánvalóan csak hím fürjeket lehetett fogni, ezt pedig tisztességtelennek találtam.

Újabban egy andalúz szakaszt helyeztek mellénk. Nem tudom pontosan, hogyan kerültek oda. A bevett magyarázat szerint úgy megfutamodtak Malagánál, hogy elfelejtettek megállni Valenciánál; de ez a magyarázat természetesen a katalánoktól származott, ők pedig lenézték a félvadaknak tartott andalúziaiakat. Tény, hogy az andalúziaiak rendkívül tudatlanok voltak. Csak néhányan tudtak közülük olvasni, és a jelek szerint még azt sem tudták, amit aztán mindenki tud Spanyolországban: hogy melyik politikai párthoz tartoznak. Úgy gondolták, hogy anarchisták, de nem voltak biztosak benne; az is lehet - mondták -, hogy kommunisták. Szélcserzett parasztemberek voltak, pásztorok vagy olívatermelők. A dél-spanyolországi nap mély barázdákat égetett arcukra. Nagyon kapóra jöttek nekünk, mivel rendkívül ügyesen sodortak cigarettát a csontkeményre száradt spanyol dohányból, ami olyan száraz volt, hogy még ha sikerült is cigarettát sodorni belőle, a dohány azonnal kihullt, és ott maradt az üres hüvely, az andalúziaiak azonban csodálatos cigarettát tudtak sodorni, és sajátos technikával gyömöszölték szorosra a dohányt a cigaretta két végén.

Két angol ágynak dőlt a napszúrástól. Ebből az időszakból a déli nap forróságára emlékszem, arra, hogy az emberek amúgy is leégett meztelen vállukon homokzsákokat cipeltek; a szó szerint darabokra szakadt, tetves ruhákra és csizmákra; arra, hogy mennyit küszködtünk a fejadagjainkat szállító öszvérekkel: a puskatusra fülük botját sem mozdították, de ha a levegőben elsüvített egy srapnel, hanyatt-homlok menekültek volna. Emlékszem még az egyre élénkebb szúnyogokra, és a mindenkit halálra zaklató patkányokra: még a bőrszíjat és a tölténytáskát is felfalták. Semmi sem történt egy-egy orvlövész okozta véletlen sebesüléstől, szórványos tüzérségi tűztől, és néhány Huesca elleni légitámadástól eltekintve. Most, hogy a fákat lomb borította, mesterlövész-állásokat építettünk a vonalat szegélyező nyárfákon. Huesca túloldalán kifulladóban voltak a támadások. Az anarchisták súlyos veszteségeket szenvedtek, mégsem sikerült teljesen elvágniuk a jacai utat. Az út minkét oldalán elég közel vetették meg a lábukat ahhoz, hogy géppuskatűz alatt tarthassák a terepet, és lehetetlenné tegyék az áthaladást; de állásaik között egy kilométer széles rés volt, és a fasiszták úgynevezett mélyutat építettek, afféle hatalmas lövészárkot, s ezen néhány teherautó áthaladhatott. A dezertőrök beszámoltak arról, hogy Huesca bővében van a lőszernek, az élelem viszont nagyon kevés. De nyilvánvaló volt, hogy a város nem esik el. Valószínűleg lehetetlenség lett volna bevenni azzal a rosszul felfegyverzett tizenötezer emberrel. Később, júniusban, a kormány csapatokat dobott át a madridi frontról, és körülbelül harmincezer főnyi erőt összpontosított Huescánál továbbá komoly légierőt, de a város még akkor sem
esett el.

Amikor eltávozást kaptunk, már száztizenöt napot töltöttem az arcvonalon, és akkor ezt az időt életem leghaszontalanabbul eltöltött korszakának tekintettem. Azért lépem be a milíciába, hogy harcoljak a fasizmus ellen, mégis alig harcoltam, passzív tárgy voltam, nem tettem semmit, hogy megszolgáljam a fejadagomat, legfeljebb a hidegtől és az álmatlanságtól szenvedtem, minden bizonnyal ez a legtöbb katona sorsa a legtöbb háborúban. Most azonban, hogy némi távolságból szemlélem a történteket, végül is nem sajnálom. Ma is azt mondom persze, hogy bárcsak egy kicsit nagyobb hasznára lehettem volna a spanyol kormánynak, személyes szempontokból - saját fejlődésem szempontjából - viszont az az első három-négy hónap sokkal kevésbé volt felesleges, mint akkoriban gondoltam. Olyan interregnum volt, amelyet azelőtt soha nem éltem meg, és minden valószínűség szerint a jövőben sem fogok; és olyan dolgokat tanultam meg ekkor, amiket más módon sosem tanulhattam volna meg.

Az a lényeg, hogy egész idő alatt teljes elszigeteltségben éltem, mivel a fronton az ember szinte semmiféle kapcsolatban nem áll a külvilággal; még ami Barcelonában történt, arról is csak nagyon halvány képet alkothattunk magunknak.

Szóval kizárólag forradalmárokkal érintkeztem, ha ez nem is egészen pontos meghatározás, ilyen volt a milíciarendszer, és lényegében ilyen is maradt egészen 1937 júniusáig. A szakszervezeteken alapuló munkásmíliciák általában azonos politikai beállítottságú emberekből álltak., s így egy helyre összpontosították a legforradalmibb érzésű állampolgárokat Többé-kevésbé a véletlen folytán az egyetlen olyan nagyobb nyugat-európai közösségbe csöppentem, ahol a politikai öntudat és a kapitalizmus elutasítása megszokottabb, bevettebb dolog volt mint az ellenkezője. Odafenn Aragóniában az embert tízezernyi olyan - főleg, bár nem kizárólag - munkásember vette körül, akik valamennyien ugyanazon a szinten éltek, és akik számára törvény volt az egyenlőség. Elméletben teljes volt az egyenlőség, és ettől a gyakorlat sem állt távol. Bizonyos értelemben joggal elmondható, hogy belekóstoltunk a szocializmusba, s ezen azt kell érteni, hogy a szocializmus szellemi légköre hatott át mindent. A civilizált élet megszokott érzelmei - a sznobizmus, a pénzhajhászás, a főnöktől való felelem stb. - egyszerűen megszűntek. A társadalom szokásos osztálytagolódása olyan mértékben tűnt el, hogy az Anglia pénzzel fertőzött légkörében szinte elképzelhetetlen. Csak a parasztok voltak és mi, és senki nem volt másnak ura. Természetesen ez az állapot nem maradhatott fenn sokáig. Átmeneti és helyi epizódja volt csupán az egész földet átfogó gigantikus játszmának. De elég ideig fennállt ahhoz, hogy hasson mindazokra, akik megtapasztalták. Bármennyit káromkodott is az ember akkoriban, később felismerte, hogy valami nagyon furcsával és értékessel került kapcsolatba. Olyan közösségben élt, ahol a remény sokkal megszokottabb dolog, mint a beletörődés vagy a cinizmus, ahol az „elvtárs" főnév valódi összetartozást jelent, nem pedig üres szócséplést. Az ember az egyenlőség levegőjét lélegezte be. Tudom én, manapság divat tagadni, hogy a szocializmusnak bármi köze volna az egyenlőséghez. A világ minden országában szorgalmasan „bizonygatják" a pártok bértollnokai és a simulékony professzorok, hogy a szocializmus nem több, mint tervgazdálkodó államkapitalizmus, melyben továbbra is a szerzés-vágy marad a legfontosabb. De szerencsére létezik a szocializmusnak ettől merőben eltérő felfogása is. Van valami, ami az átlagembert a szocializmushoz vonzza, olyannyira, hogy vásárra viszi érte a bőrét, ez a valami pedig a szocializmus „misztikuma": az egyenlőség eszméje. Az emberek óriási többségének a szocializmus vagy az osztály nélküli társadalmat jelenti, vagy semmit. És ezért volt érdekes az a néhány hónap, amit a milíciában töltöttem. A spanyol milíciák, amíg léteztek, egyfajta osztály nélküli mikrotársadalmat hoztak létre. Ebben a közösségben nem voltak haszonlesők, mindenből hiány volt, de sem kiváltságok, sem talpnyalók nem léteztek. Az ember, ha csak hozzávetőlegesen is, képet kaphatott arról, milyen lehetne a szocializmus első korszaka. És mindez nemhogy kiábrándítóan hatott volna rám, hanem kifejezetten vonzott. Végeredményben sokkal valóságosabb lett bennem a vágy, hogy lássam a megvalósult szocializmust. Részben nyilván azért, mert szerencsémre spanyolok közé kerültem, ők pedig velük született tisztességük és ösztönös anarchizmusuk révén még a szocializmus első szakaszát is elviselhetővé tudnák tenni, ha lehetőségük nyílna rá.

Természetesen akkor egyáltalán nem voltam tudatában, milyen változások mennek végbe bennem. A körülöttem levőkhöz hasonlóan én is csak azt érzékeltem, hogy unatkozunk, hogy meleg van, hogy hideg van, hogy minden mocskos, ellepnek a tetvek, szűkölködünk, és néha veszélyben forog az életünk. Ma már egészen más kép él bennem. Ez az akkor olyan értelmetlennek és eseménytelennek tűnő időszak ma rendkívül fontos számomra. Annyira különbözik életem többi részétől, hogy már most olyan csodaszerűnek látom, ahogy rendesen csak a régmúlt él az ember emlékezetében. Ott a helyszínen dühítőnek látszottak a dolgok, utólag mégis nagyon jólesik visszaemlékezni rájuk. Jó lenne, ha vissza tudnám adni annak az időnek az atmoszféráját. Remélem, valamelyest sikerült is a könyv előző fejezeteiben. Mindez elválaszthatatlanul egybeforrt tudatomban a tél hidegével, a spanyol arcokkal, a milicisták rongyos egyenruhájával, a géppuskák kelepelésével, a vizelet és a rothadó kenyér bűzével, a piszkos csajkákból villámsebesen kikanalazott zöldbab ónos ízével.

Az egész időszak rendkívül elevenen él bennem. Képzeletben újra és újra átélek egy-egy apró élményt, amiről azt hinné az ember, nem is érdemes megjegyezni. Újra a Monté Pocerón vagyok a fedezékben, az ágyként szolgáló természetes mészkőpadon; az ifjú Ramon a lapockáim közé préseli az orrát és horkol.

Botladozom az ürülékkel borított lövészárokban, köröttem hideg gőzként kavarog a köd. A hegyoldalon egyensúlyozok és vadrozmaringot tépek ki a földből. Magasan a fejem felett eltévedt golyók fütyülnek.

Kopp, Bob Edwards és három spanyol társaságában a Monté Oscuro nyugati lankáin rejtőzöm a törpefenyők között. Jobbra, a csupasz, szürke hegyoldalon hangya nagyságú fasiszták másznak fölfelé hosszú sorban. Szemben velünk egészen közelről kürtszó harsan a fasiszta állásokban. Kopp elkapja a pillantásomat és kisfiúsan fityiszt mutat.

La Granja, mocskos udvar, embertömeg vesz körül, mindenki a pörkölttel teli üst körül tülekedik a csajkájával. A kövér és elkínzott szakács a merőkanállal tartja távol az embereket. A közeli asztalnál egy szakállas ember, hatalmas automata pisztollyal a derékszíjában, öt darabra vágja a cipókat. Mögöttem a londoni cockneyban énekel valaki (Bill Chambers az: sokat veszekedtünk, aztán később megölték Huescánál):

Patkányok, patkányok
Macskányi patkányok...

Ágyúlövedék süvít el felettünk. Tizenöt éves fiúk vetik magukat hasra. A szakács az üst mögé rejtőzik. Mindenki szégyenkezve tápászkodik fel, amikor a lövedék száz méterrel odébb felrobban. Az őrséget ellenőrzöm a sötétben magasodó nyárfák alatt. Kívül a teli árokban patkányok tocsognak, de olyan hangosan, mintha vidrák volnának. Ahogy feldereng hátunk mögött a sárga hajnal, a köpenyébe burkolózó andalúziai őrszem énekelni kezd. A senki földjén túlról, száz vagy kétszáz méternyiről idehallatszik a fasiszta őrszem éneke is.

Április 25-én, a szokott számtalan „manana" után egy újonnan jött szakasz leváltott, mi pedig átadtuk puskánkat, összecsomagoltuk a hátizsákunkat, és visszatértünk Monfloritéba. Nem bántam, hogy otthagyjuk a frontot. A tetvek olyan gyorsasággal szaporodtak nadrágomban, hogy nem győztem őket irtani, az utolsó hónapban nem volt már zoknim, a csizmám pedig menet közben minduntalan le akart esni a lábamról. Forró fürdőre vágytam, tiszta ruhára és ágynemű között töltött éjszakára, de olyan szenvedélyesen, ahogy a rendes, civilizált életben, semmire sem tud vágyni az ember. Aludtunk néhány órát egy monfloritei istállóban, kora hajnalban felugrottunk egy teherautóra, elértük az ötórás vonatot Barbastróban, és miután szerencsésen elkaptunk egy gyorsvonatot Leridában, 26-án délután már Barcelonában voltunk. Ezután jött csőstül a baj.

9.

A felső-burmai Mandalayból vasút vezet Maymyoba, a Shan—fennsík szélén fekvő fontos hegyi üdülőhelyre. Aki megteszi ezt az utat, meglehetősen furcsa élményben lesz része. Az ember egy keleti város tipikus légköréből, a perzselő napfényből, a poros pálmaligetekből, a hal-, fűszer— és fokhagymaillatokból, a tropikus gyümölcsök halmai közül, a fekete arcú emberek tolongásából indul útnak, és ezt a légkört a vasúti kocsiba is magával viszi. Gondolatban még Mandalayban van az ember, amikor a vonat megáll Maymyóban, ezerháromszáz méterrel a tenger szintje felett. A kocsiból kilépve aztán egészen más világba csöppen. Olyan hideg és édes levegőt lélegez be, mintha Angliában volna. Körös—körül zöldellő fű, páfrány, fenyőfák és epreskosarakat kínáló rózsaszín arcú, hegyvidéki asszonyok.

A fronton töltött három és fél hónap után ilyen volt visszatérni Barcelonába. A légkör ugyanilyen hirtelenül és megdöbbentően változott meg. A vonaton, Barcelona felé menet még a front légköre hatott át mindent; ugyanaz a mocsok, zaj, kényelmetlenség, nyomorúság, rongyos ruhák, bajtársiasság és egyenlőség. A vonat már akkor is tele volt milicistákkal, amikor elhagyta Barbastrót, de minden állomáson egyre több és több paraszt rohanta meg; zöldségesbatyukkal, fejjel lefelé lógó, rémült baromfiakkal jelentek meg, a padlót elborító, vonagló

zsákokkal (később kiderült, hogy egy-egy ólnyi eleven nyúl van benne, végül mindennek tetejébe egy kisebb juhnyáj is érkezett; egyszerűen beterelték a juhokat a kupéba, minden maradék helyet betöltöttek velük. A milicisták forradalmi dalokat harsogtak, énekük elnyomta a kerekek kattogását, kézcsókot hintve, vagy vörös-fekete kendőiket lobogtatva üdvözöltek minden csinos lányt, aki feltűnt a vasútvonal mellett. Borral és piszkos aragóniai ánizslikőrrel teli palackok jártak kézről kézre; A spanyol kecskebőr-kulaccsal az ember a vasúti kocsi túlsó végében álló barátja szájába is beletalál, ha elég ügyes, ami sok vesződségtől kíméli meg. Nem messze tőlem egy tizenöt éves feketeszemű, lenyűgöző, kétségkívül teljesen légből kapott — történeteket mesélt a fronton véghezvitt hőstetteiről, két öreg cserzett arcú parasztnak; ezek szájtátva hallgatták. A parasztok kibontották batyuikat és ragadós sötétvörös borral kínáltak minket. Mindenki boldog volt, olyan boldog, hogy nem is fontos érzékeltetni. De amikor vonatunk keresztülrobogott Sabadellen és befutott Barcelonába, nem kevésbé idegen, és a mi fajtánkkal szemben nem kevésbé ellenséges világban találtuk magunkat, mint ha Párizsba vagy Londonba érkeztünk volna.

Mindenki, aki néhány hónap különbséggel kétszer is ellátogatott Barcelonába a háború idején, felfigyelt rá, hogy a városban rendkívüli változások mennek végbe. És bármilyen furcsa, akár augusztusban és januárban, akár pedig decemberben és áprilisban járt ott valaki, ugyanarról számolt be: megszűnt a forradalmi légkör. Kétségtelen, hogy aki augusztusban járt ott, amikor az utcakövekről még fel sem száradt a vér, és a milícia egységei elegáns szállodákban voltak elszállásolva, az decemberben burzsoá városnak találta Barcelonát. Nekem viszont, aki akkor érkeztem Angliából, minden képzeletet felülmúló mértékben munkásváros volt. Most viszont nyoma sem volt a forradalmi hullámnak. Az élet visszatért a régi mederbe. A háború egy kicsit megtépázta ugyan a várost, de semmi sem utalt rá, hogy a munkások volnának benne hatalmon. A tömeg változása volt a legmegdöbbentőbb. A milicista egyenruha és a kék kezeslábas szinte teljesen eltűnt; mindenki a spanyol szabók specialitásának számító elegáns nyári öltönyt viselte. Jóltáplált férfiak, elegáns asszonyok és csillogó autók mindenfelé. (Állítólag még mindig nem voltak magánautók; de aki „számított", mégiscsak autón járt.) Az új Néphadsereg tisztjei-amikor elhagytam Barcelonát, még csak mutatóba akadt egy-kettő - valósággal elárasztották a várost. A Néphadseregben már minden tíz emberre jutott egy tiszt. A tisztek közül sokan a milíciában szolgáltak és technikai kiképzésre visszahívták őket a frontról, de többségük fiatal ember volt, aki inkább tisztiiskolába járt, semmint hogy a milíciában kelljen harcolnia. Kapcsolatuk embereikkel nem volt éppen ugyanolyan, mint egy burzsoá hadseregben, de határozott társadalmi különbség volt közöttük, ami már a zsoldban és az egyenruhában is megmutatkozott. A közlegények durva anyagból készült barna kezeslábast viseltek, a tisztek övvel összefogott elegáns khaki egyenruhát, olyasfélét, mint az angol tiszti egyenruha, csak még annál is szűkebb volt derékban. Talán ha minden huszadik járhatta meg a frontot, de mindegyikük automata pisztolyt hordott a derékszíján - mi a fronton semmi pénzért nem tudtunk pisztolyt szerezni. Ahogy végigmentünk az utcán, észrevettem, hogy az embereket meghökkenti ápolatlan külsőnk. Természetesen mint mindenki, aki eltöltött néhány hónapot a fronton, mi is riasztó látványt nyújtottunk. Tudtam, hogy én is úgy festek, mint a madárijesztő. Bőrzubbonyom cafatokban lógott rajtam, gyapjúsapkám elveszítette eredeti formáját, és folyton a szemembe csúszott, nem sok kellett ahhoz, hogy csizmámból csak a foszladozó felsőrész maradjon. Mindannyian ilyen állapotban voltunk, ráadásul mocskosak és borotválatlanok is, úgyhogy nem meglepő, hogy az emberek megdöbbennek. Mégis elszomorodtam egy kicsit, és megértettem, hogy furcsa dolgok történtek a városban az utolsó három hónap alatt.

A következő néhány nap számtalan olyan jelet fedeztem fel, ami arra utalt, hogy első benyomásom nem csalt. Mélyreható változásokon ment keresztül a város. Ezek közül kettő kulcsfontosságú volt. Az egyik, hogy az emberek - a polgári lakosság - jórészt elveszítették érdeklődésüket a háború iránt; a másik, hogy a társadalom ismét gazdagokra és szegényekre, felső és alsó osztályokra kezdett tagozódni, ahogy már szokás.

A háború iránti általános közöny meglepő és meglehetősen ellenszenves volt.

Megrémisztette mindazokat, akik Madridból vagy akár Valenciából érkeztek Barcelonába. Részben annak volt a következménye, hogy Barcelona távol volt a tényleges harcok színterétől; ugyanezt vettem észre egy hónappal később Tarragonában, ahol az elegáns tengerparti város normális élete szinte zavartalanul folyt tovább. De jellemző volt az is, hogy a spanyol önkéntesek száma januártól kezdve csökkent. Februárban Katalónián a Néphadsereg iránti lelkesedés hulláma söpört végig, de ez alig vezetett az önkéntesek számának növekedéséhez. A háború még csak hat hónapja tartott, és a spanyol kormánynak máris be kellett vezetnie a hadkötelezettséget. Külháborúban természetes a hadkötelezettség, de polgárháborúban annál visszásabb. Nem kétséges, hogy azért lett rá mégis szükség, mert az emberek csalatkoztak forradalmi reményeikben. A milíciákat megalakító szakszervezetek elsősorban azért tudták a háború első néhány hetében Zaragozáig visszaszorítani a fasisztákat, mert hittek benne, hogy a munkáshatalomért harcolnak; de egyre világosabbá vált, hogy a munkáshatalom ügye veszett ügy, és az egyszerű emberek, különösen a városi proletárok, akik a hadsereg zömét alkotják polgárháborúban és külháborúban egyaránt, nem hibáztathatok, amiért elfásultak. Senki sem akarta, hogy elvesszen a háború, de a többséget elsősorban az érdekelte, mikor lesz már vége. Akármerre járt az ember, ezt tapasztalta. Mindenütt ugyanazzal a közönyt kifejező kérdéssel találkozott: „Szörnyű ez a háború. Mikor lesz már vége?" A politikailag tudatos embereket sokkal inkább foglalkoztatta az anarchisták és a kommunisták közötti testvérharc, mint a Franco elleni háború. Az emberek tömegeinek pedig az élelmiszerhiány volt a legfontosabb. A „frontot" olyan misztikusan távoli helynek tekintették, ahová a fiatalemberek eltűnnek, aztán vagy soha nem térnek vissza, vagy három-négy hónap múlva, nagy pénzzel a zsebükben. (A milicisták általában visszamenőleg kapták meg zsoldjukat, szabadságra menet) A sebesültekkel, még ha mankón is ugráltak, senki sem törődött különösebben. Már nem volt divat belépni a milíciába. A közízlést oly pontosan tükröző üzletek világosan mutatták a változást. Amikor először jártam Barcelonában, a boltok, bár szegényesek és kopottak voltak, a milicisták felszerelésére szakosodtak. Minden kirakat tele volt sapkákkal, cipzáras zubbonyokkal, Sam Browne derékszíjakkal, vadászkésekkel, kulacsokkal, pisztolytáskákkal. A jóval elegánsabb kirakatokban a háború most háttérbe szorult. Később, mielőtt visszamentem volna a frontra, vettem magamnak egy katonazsákot és felfedeztem, hogy a fronton szükséges dolgokat rendkívül nehéz beszerezni.

Időközben módszeres propaganda folyt a pártmilíciák ellen és a néphadsereg mellett. E téren meglehetősen furcsa volt a helyzet. Február óta elméletileg az egész fegyveres erőt beolvasztották a néphadseregbe, és a milíciákat legalábbis papíron, a néphadsereg elvei szerint szervezték újjá különböző összegű zsolddal, rangokkal stb. A hadosztályokat „vegyes brigádokból" állították össze. Vagyis elvileg részben a néphadsereg csapataiból, részben a milíciákból. Valójában névleges volt a változás. A P.O.U.M. csapatai például korábban a Lenin Hadosztály nevet viselték, most 29. hadosztálynak keresztelték át őket. Júniusig a néphadseregnek csak nagyon kevés csapata jutott el az aragóniai frontra, következésképp a milíciák meg tudták őrizni független szervezetüket és sajátos jellegüket. Közben a kormány emberei minden falra sokszorosított szöveget ragasztottak: „Néphadseregre van szükségünk." A rádió, valamint a kommunista sajtó szüntelenül, és időnként rosszindulatúan gúnyolta a milíciákat hogy kiképzetlenek, fegyelmezetlenek stb. A néphadseregnek mindig „hősies" jelző jutott. E propaganda már-már azt sugallta, hogy van valami szégyenletes abban, ha az ember önként megy a frontra harcolni, annál dicséretesebb azonban, ha vár, amíg besorozzák. Egyelőre azonban a milíciák tartották a frontot, a néphadsereg pedig a hátországban gyakorlatozott, de ezt a lehető legkevésbé volt szabad reklámozni. A frontra visszatérő milicista egységeket már nem vonultatták végig az utcákon dobszóval és lobogó zászlók alatt. Hajnali öt órakor csempészték ki őket vonaton vagy teherautón. Ekkortájt került ki a frontra a néphadsereg első néhány egysége, ezek, a korábbiakhoz hasonlóan ünnepélyesen vonultak végig az utcákon; de a háború iránti érdeklődés általános csökkenése miatt már az ő útjukat is viszonylag csekély lelkesedés kísérte. Mármost a milícia egységei papíron a néphadsereghez tartoztak, és ezt ügyesen fel is használta a sajtópropaganda. Minden sikert automatikusan a néphadseregnek tulajdonítottak, és minden kudarcért a milíciát okolták. Még az is megtörtént. hogy ugyanazokat a csapatokat egyik minőségükben megdicsérték, a másikban elmarasztalták.

Ezen kívül maga a társadalmi légkör is nagyot fordult. Olyan meghökkentően nagyot, hogy el se hinné az ember, ha nem a két szemével látta volna. Amikor először jártam Barcelonában, azt gondoltam, hogy ebben a városban lényegében nincs különbség osztályok és rétegek között. Minden erre utalt. Az elegáns ruha szembeszökő rendellenességnek számított, borravalót senki sem adott és senki sem fogadott el; a pincérek, a virágáruslányok, a cipőtisztítók az ember szemébe néztek, és elvtársnak szólították. Nem fogtam fel, hogy mindezt a reménykedés, illetve a tettetés diktálja. A munkások hittek a forradalomban, pedig éppen csak megkezdődött, megszilárdulni nem tudott; a polgárok viszont félelmükben átmenetileg munkásnak álcázták magukat. A forradalom első hónapjaiban bizonyosan ezrével akadtak, akik csak azért húztak magukra kezeslábast, azért kiáltoztak forradalmi jelszavakat, hogy a bőrüket mentsék. Azóta a dolgok kezdtek visszatérni a rendes kerékvágásba. Az elegáns éttermekben és szállodákban hemzsegtek a drága ételeket habzsoló gazdagok, miközben a munkásfizetések messze elmaradtak a gyorsan növekvő élelmiszerárak mögött. Nemcsak általános drágaság volt, hanem hol ebből, hol abból hiány is. Természetesen ez is sokkal inkább a szegényeket sújtotta, mint a gazdagokat. Az éttermek és a szállodák szemlátomást könnyen megszereztek mindent, amit csak akartak, a munkásnegyedekben viszont több száz méteres sorok vártak kenyérre, olívaolajra és egyéb közszükségleti cikkekre. Korábban szembeszökő volt, hogy Barcelonában nincs koldus. Most ismét volt bőven. Az ínyencfalatokat árusító boltok előtt a Ramblas tetején, mezítlábas gyerekek csoportosultak, és harsány hangon ostromolták .a vásárlókat egy falat ennivalóért. A „forradalmi" beszédfordulatok kimentek a divatból. Az idegenek már nem tegezték és nem elvtársazták egymást; ismét polgárjogot nyert a senor és az usted megszólítás. A „Buenos dias" kezdte kiszorítani a „salud"-ot. A pincérek ismét keményített fehér ingmellben pompáztak, az üzletvezetők pedig a régi alázattal hajlongtak. Feleségemmel bementünk a Ramblason egy harisnyaboltba, hogy néhány pár zoknit vegyünk. A boltos úgy hajlongott, úgy dörzsölte a kezét, ahogy manapság már Angliában sem szokás, bár húsz-harminc évvel ezelőtt kétségkívül az volt. Mindenféle rejtett és közvetett úton-módon visszatért a borravalózás is. Parancsot adtak a munkásőrjáratok feloszlatására, és visszatért az utcákra a háború előtti rendőrség. Ennek egyik eredménye az volt, hogy nyomban újra megnyíltak a varieték és az első osztályú bordélyházak.*
* A munkásjárőrök állítólag a bordélyházak hetvenöt százalékát záratták be. - Orwell későbbi jegyzete: „Nincs bizonyítékunk a prostitúció tetemes csökkenésére. Az az érzésem, hogy az anarchisták nem bezárták. hanem „kollektivizálták" a bordélyházakat. De a prostitúció ellen nagyon is agitáltak. Az is tény, hogy az elegáns bordélyok és a meztelen revük a háború első hónapjaiban be voltak zárva, a háború második évére viszont kinyitottak."

A dohányhiány csak apró, de jellemző példa arra, hogy minden a vagyonos osztályok szája íze szerint alakult. A dohányhiány olyan nyomasztó volt, hogy aprított édesgyökérrel töltött cigarettát árusítottak az utcán. Próbaképpen én is elszívtam egyet (Sokan elszívtak egyet) A Kanári-szigeteken, Spanyolország egyetlen dohánytermő vidékén Franco volt az úr, következésképp a köztársasági raktárakban csak annyi dohány volt, amennyi még a háború előtti időkből maradt. Ez a készlet viszont olyannyira fogyatkozásnak indult, hogy a dohányboltokat már csak hetente egyszer nyitották ki; többórás sorbanállás után, némi szerencsével akár egy-két deka dohányhoz is hozzájuthatott az ember. Elvben a kormány megtiltotta a dohány behozatalát, nehogy leapadjanak a fegyver és más létfontosságú cikkek vásárlására tartalékolt aranykészletek. Valójában a feketepiacon állandóan hozzá lehetett jutni a legdrágább fajta, csempészett külföldi cigarettához, a Lucky Strike-hoz és hasonlókhoz. Sokan meg is gazdagodtak rajta. Az ember nyíltan vásárolhatott csempészett cigarettát az elegáns szállodákban, és alig kevésbé nyíltan az utcán, csak éppen egy doboznak tíz peseta volt az ára (éppen egy milicista napi zsoldja). A csempészésből a gazdagok húztak hasznot, ezért a hatóság szemet hunyt felette. Akinek pénze volt, bármiből bármennyihez hozzájuthatott, talán a kenyér kivételével; a kenyeret szigorúan csak jegyre adták. Néhány hónapja, amikor még a munkásosztály volt hatalmon, legalábbis a látszat szerint, lehetetlen lett volna a gazdagságnak és a nyomornak ez a rikító ellentéte. De nem volna tisztességes mindezt csupán a politikai hatalomváltás számlájára írni. Részben abból következett, hogy Barcelonában biztonságos volt az élet, egy-két légitámadástól

eltekintve, semmi nem utalt arra, hogy háború van. Aki Madridban járt, mind azt mondja, hogy ott egész más volt a helyzet Madridban a közös veszély miatt a legkülönfélébb emberek között is létrejött egyfajta összetartozás. Undorító dolog a fürjet lakmározó kövér ember látványa, ha közben kenyeret koldulnak a gyerekek az utcán, de a jelenség nem gyakori, ha a városba behallatszik az ágyúdörgés.

Egy-két nappal az utcai harcok után végigmentem az egyik divatos utcán, és egy édességbolt elé vetődtem; kirakata tömve volt meghökkentően drága, osztályon felüli süteménnyel és bonbonnal. Ez az üzlet akár a Bond Streeten, vagy a Rue de la Paix-n is lehetett volna. Emlékszem, mennyire elborzasztott és felháborított, hogy egy éhező, háború gyötörte országban még mindig ilyen dolgokra lehet pénzt pazarolni. De Isten ments, hogy jobbnak próbáljak feltűnni, a többieknél. Több hónapnyi nélkülözés után mohó vágy fogott el a finom ételek és borok, a koktélok, az amerikai cigaretta stb. iránt, és be kell vallanom, hogy minden fényűzést megengedtem magamnak, amire csak pénzem volt. Az első héten, még az utcai harcok előtt, számos, egymásnak ellentmondó dolgot műveltem. Először is, mint mondtam, igyekeztem a lehető legkényelmesebb életet élni. Másodszor is a mértéktelen evéstől-ivástól egész héten gyöngélkedtem. Ha nem éreztem jól magam, fél napot az ágyban töltöttem, majd fölkeltem és újból degeszre tömtem magam, ami újból megfeküdte a gyomromat. Ugyanakkor titkos tárgyalások útján revolverhez akartam jutni. Nagyon szerettem volna egy revolvert - a lövészárok-háborúban sokkal több hasznát veszi az ember, mint a puskának, de fölöttébb nehéz volt hozzájutni. A rendőrséget és a néphadsereg tisztjeit ellátta pisztollyal a kormány, de a milíciát már nem; csak törvénytelenül, az anarchisták titkos raktáraiból lehetett revolvert szerezni. Rengeteg hűhó és kellemetlenség után egy anarchista barátom végül szerzett egy vacak 26 milliméteres automata törpepisztolyt; öt méternél messzebbre nem lehetett vele lőni, de a semminél ez is több volt. Ezenközben puhatolózni kezdtem annak érdekében, hogy a P.O.U.M. milíciából átlépjek valamilyen más egységbe, és így a madridi frontra kerülhessek.

Hosszú idő óta mondogattam fűnek-fának, hogy ott akarom hagyni a P.O.U.M.-ot. Ha tisztán személyes vonzalmaimra hagyatkozom, az anarchistákhoz csatlakoztam volna. Ha az ember belépett a C.N.T.-be, megnyílt előtte az út a F.A.I. milíciájába is, de úgy értesültem, hogy a F.A.I. valószínűleg inkább Teruelbe küldene, mint Madridba. Ha Madridba akarok menni - mondták -, a Nemzetközi Brigádba kell belépnem, ahhoz pedig egy kommunista párttag ajánlására van szükség. Fel is kutattam egy kommunista barátomat, aki a spanyol egészségügyi segélyszolgálatnál dolgozott, és elmagyaráztam neki, mit akarok. Szemlátomást nagyon is be akart szervezni, és arra kért, ha tudok, még hozzak egy-két I.L.P.-S angolt. Ha jobb egészségben vagyok, valószínűleg ott helyben a tenyerébe csapok. Ma már nehéz volna megmondani, mi minden alakul akkor másként. Lehet, hogy még a barcelonai harcok kezdete előtt Albacetébe küldtek volna, és ha egyszer nem látom közelről az eseményeket, talán hitelesnek fogadtam volna el a hivatalos magyarázatot. Másfelől viszont ha kommunista parancsnokok alatt Barcelonában maradok a harcok idején, közben továbbra is úgy érzem, személyes hűséggel tartozom P.O.U.M.-beli társaimnak, tehát lehetetlen helyzetbe kerültem volna. Csakhogy jár még nekem egy hét szabadság, és mindenáron meg akartam gyógyulni, mielőtt visszatérek a frontra. Ezenkívül - az ilyenfajta apróság gyakran meghatározza az ember sorsát - meg kellett várnom, amíg elkészül az új csizmám. (Az egész spanyol hadsereg nem tudott akkora csizmát előteremteni, ami felment volna a lábamra.) Azt mondtam kommunista barátomnak, hogy majd később beszéljük meg a részleteket. Addig is pihenni akartam. Még az is eszembe jutott, hogy a feleségemmel két vagy három napot a tengerparton töltök. Micsoda ötlet! A politikai légkörből rá kellett volna jönnöm, hogy nem olyan idők járnak.

Mert a városi élet felszíne alatt, a luxus és a növekvő nyomor, a virágtartókkal és sokszínű zászlókkal teli utcák látszólagos vidámsága, a propagandaplakátok és a tömeg nyüzsgése mögött félreérthetetlenül ott érződött az iszonyú politikai rivalizálás és gyűlölködés. A legkülönfélébb pártállású embereknek egyaránt rossz volt az előérzete: „Nagy baj lesz itt hamarosan!". Egyszerű és áttekinthető volt, miben áll a veszély. Egyesek előre akarják vinni a forradalmat, mások meg akarják fékezni. Végső soron az anarchisták és a

kommunisták ellentétéről volt szó. Politikai szempontból Katalóniában minden hatalom a P.S.U.C. és liberális szövetségesei kezében volt. De a C.N.T. erejét nem lehetett irányítani. Nem voltak olyan fegyverei, mint vetélytársainak, nem tudta olyan pontosan, mit akar, de erős volt, mert sokan követték, és mert kulcsfontosságú üzemeket tartott a kezében. Ez volt tehát a szemben álló erők hadrendje, s ebben a helyzetben elkerülhetetlen volt az összecsapás. A P.S.U.C. ellenőrzése alatt álló Generalité elsősorban azzal erősíti meg a helyzeti ha lefegyverzi a C.N.T.-hez tartozó munkásokat. Mint korábban rámutattam, a pártmilíciák feloszlatása végső soron ezt a célt szolgálta. Egyúttal felélesztették, sőt alaposan megerősítették és felfegyverezték a háború előtti rendőrséget, a Guardia Civilt. Mindez egyetlen dolgot jelenthetett. A Guardia Civil mint az ismert európai típusú csendőrség, közel egy évszázadon át a birtokos osztályok testőrségének szerepét játszotta. Közben megjelent egy határozat arról, hogy minden magánkézben lévő fegyvert be kell szolgáltatni. Ennek a parancsnak természetesen nem engedelmeskedtek; világos volt, hogy az anarchistáktól csak erőszakkal lehet elvenni a fegyvert. Közben a lap-cenzúra miatt bizonytalan és ellentmondásos, de egyre ismétlődő hírek terjengtek arról, hogy Katalónia-szerte kisebb összecsapások folynak. A rendőrség itt is, ott is fegyveres támadásokat intézett az anarchisták támaszpontjai ellen. A francia határ mentén fekvő Puigcerdában egy csapat carabinerót küldtek, hogy foglalja el az anarchista ellenőrzés alatt álló vámházat, és meg is öltek egy ismert anarchistát, Antonio Martint.*
* Orwell későbbi jegyzete: „Állítólag hiteltelen információ."

Hasonló incidensek voltak Figuerasban, és azt hiszem, Tarragonában is. Barcelonában verekedések voltak a munkásnegyedekben. A C.N.T. és U.G .T.-tagok egy ideje már öldösték egymást; és a gyilkosságokat követő hatalmas, néha provokatív temetések célja egyértelműen a politikai gyűlölet felkorbácsolása volt. Nem sokkal korábban egy C.N .T.-tagot öltek meg, és a C.N.T. százezreket mozgósított a temetésre. Április végén, nem sokkal azután, hogy visszaérkeztem Barcelonába, az U.G.T. egyik ismert aktivistáját, Roldant ölték meg és feltehetőleg C.N.T.-tag volt a gyilkos. A kormány rendeletileg bezáratta az összes üzletet és hatalmas temetési menetet szervezett jórészt a néphadsereg egységeiből. Két órán át tartott, amíg elvonultak. Szállodai szobám ablakából minden lelkesedés nélkül néztem a menetet. Nyilván való volt, hogy az úgynevezett temetés nem egyéb erőfitogtatásnál; még néhány ilyen eset, és kitör a vérengzés. Aznap éjszaka feleségemmel lövöldözésre ébredtünk. Száz-kétszáz méterrel odébb, a Plaza de Catalunán dördültek el a lövések. Másnap megtudtuk, hogy egy C.N.T.-tagot öltek meg, és feltehetőleg U.G.T.-s volt a tettes. Persze nem lehetetlen, hogy mindezeket a gyilkosságokat provokátorok követték el. Hogy a külföldi kapitalista sajtó kinek az oldalán állt, arról csak annyit, hogy Roldan meggyilkolása széles nyilvánosságot kapott, a válaszképpen elkövetett gyilkosságot azonban gondosan elhallgatták.

Közeledett május elseje, és szóba jött, hogy a C.N.T. és U.G.T. nagy közös felvonulást rendezzen. A követőiknél jóval mérsékeltebb C.N.T.-vezetők már régóta azon munkálkodtak, hogy megbékélés jöjjön létre köztük és az U.G.T. között; voltaképpen azt szerették volna, hogy a két szövetségből egyetlen nagy szakszervezeti koalíció jöjjön létre. Arról volt tehát szó, hogy a C.N.T. és az U.G.T. együtt vonul fel, és így demonstrálja szolidaritását. De az utolsó pillanatban lefújták a tüntetést. Világos volt ugyanis, hogy csak zavargásokra vezethetne. így május elsején semmi sem történt. Meglehetősen furcsa eset. Barcelona, az úgynevezett forradalmi város volt valószínűleg az egyetlen nem fasiszta város Európában, ahol nem ünnepelték meg ezt a napot. De be kell vallanom, megkönnyebbültem. Az I.L.P.-seknek a P.O.U.M.-mal kellett volna felvonulniuk, és mindenki számított rá, hogy nem ússzuk meg baj nélkül. Azt márpedig semmiképp se szerettem volna, értelmetlen utcai harcokba keveredni. Magasztos jelszavakkal teleírt vörös zászlók mögött vonulni az utcán, csak hogy aztán valamelyik emeleti ablakból egy vadidegen géppisztolyos szitává lőjön - nem így képzelem az értelmes halált.

10.

Május harmadikán, dél körül egy barátom, ahogy áthaladt a szálloda hallján, csak úgy mellesleg odaszólt: - Azt hallom, valami zűr van a telefonközpontnál. - Valahogy fel se figyeltem.

Délután kettő és három között lefelé igyekeztem a Ramblason, és félúton járhattam, amikor lövéseket hallottam a hátam mögül. Visszafordultam, és azt láttam, hogy néhány fiatal fiú óvakodik felfelé a Ramblasról északra nyíló egyik mellékutcában. Puska volt náluk, és az anarchisták piros-fekete kendőjét viselték. Nyilvánvalóan tűzharcot vívtak, és a másik fél az utca fölé magasodó nyolcszögű toronyból - azt hiszem, templomtoronyból - tüzelt „Megkezdődött" - gondoltam. De nem éreztem meglepetést: napok óta mindenki arról beszélt, hogy bármelyik pillanatban megkezdődhet. Eszembe jutott, hogy azonnal vissza kell mennem a szállodába, megnézni, nem esett-e baja a feleségemnek. De az anarchisták lezárták az útkereszteződést, integetve és kiáltozva figyelmeztették a járókelőket, hogy ne keresztezzék a fővonalat. Több lövés dördült. A toronyból kilőtt golyók keresztülzúgtak az utcán, és pánikba esett emberek sokasága rohant lefelé a Ramblason, hogy minél távolabb kerüljön a lövöldözéstől. Az utcában mindenütt csattanások hallatszottak: a boltosok lehúzták boltjuk vasredőnyét. Láttam a néphadsereg két tisztjét, óvatosan hátráltak fától fáig, és le nem vették a kezüket a revolverről. Előttem a tömeg a Ramblas közepén lévő metróállomás felé rohant fedezéket keresve. Azonnal eldöntöttem, hogy nem követem őket. A végén még órákra odalent rekednék.

Ebben a pillanatban odaszaladt hozzám egy amerikai orvos, akivel együtt szolgáltam a fronton, és izgatottan karon ragadott.
- Gyere, le kell mennünk a Hotel Falcónba!
(A Hotel Falcón nevű penzióféleségben - amely a P.O.U.M. tulajdona volt - elsősorban szabadságon lévő milicistákat szállásoltak el.) - A P.O.U.M.-fiúk ott gyülekeznek. Kezdődik a csetepaté, össze kell tartanunk!
- De mi az ördög történik? - kérdeztem.
Az orvos karomnál fogva vonszolt maga után. Túlságosan izgatott volt ahhoz, hogy világos magyarázatot adjon. Hajói értettem, épp a Plaza de Catalunán járt, amikor teherautókon megérkezett a Guardia Civil*, és a csendőrök megrohamozták a telefonközpontot.
* Orwell későbbi jegyzete: Mindvégig Rohamgárdát kellett volna mondanom. De a spanyolok mindkettőt - utálkozva - „la Guardiá"-nak emlegették.

Odabenn túlnyomórészt G.N.T.-munkások dolgoztak. Aztán anarchisták érkeztek a helyszínre, és féktelen csetepaté kezdődött. Mint a szavából kivettem, azért robbant ki a „balhé", mert a kormány követelte, hogy adják át neki a telefonközpontot, de persze hiába.

Ahogy lefelé mentünk az utcán, szemből egy teherautó húzott el mellettünk. Tömve volt puskát szorongató anarchistákkal. A vezetőfülke tetejére szerelt könnyű géppuska mögött egy siheder feküdt egy halom matrac tetején. Mire leértünk a Ramblas aljára, és bejutottunk a Hotel Falcónba, már nagy tömeg gyűlt össze az előcsarnokban; a zűrzavarban senki sem tudta, mit is kell tennünk, és az épületet őrző rohamosztagosok kivételével senkinek sem volt fegyvere. Csaknem átellenben volt a P.O.U.M. városi bizottsága, átmentem hát, s abban a szobában, ahol máskor a milicisták zsoldját osztották, újabb tömeget találtam. Egy magas, sápadt, elég jóképű, harminc éves forma civilruhás férfi megpróbált rendet teremteni, és töltényhevedereket, valamint tölténytáskákat osztogatott a sarokban álló halomból. Puskának egyelőre nyomát sem láttam A doktor eltűnt - azt hiszem, már akadtak sebesültek, és szükség volt rá -, megérkezett viszont egy másik angol. Egyszer csak egy magas férfi néhány ember segítségével puskákat kezdett kihordani a belső irodából, és kiosztotta őket a jelenlévők között. A másik angolra és rám - mint afféle külföldiekre - gyanakodva néztek, és először nem akartak puskát adni. Azután jött egy milicista, akivel a fronton találkoztam, rám ismert, és mégiscsak adtak egy-egy puskát és néhány tölténytárat, ha nem is éppen jó szívvel.

Tüzelés hallatszott a távolból, és az utca teljesen kiürült. Mindenki azt mondta, lehetetlenség feljutni a Ramblason; a Guardia Civil csendőrei elfoglalták a kulcsfontosságú épületeket, és mindenkire lőttek, akit csak megláttak. Azért megkockáztattam volna, hogy visszamenjek a szállodába, de általános vélekedés, hogy bármelyik pillanatban megtámadhatják a városi bizottságot, és jobb, ha ott maradunk. A ház minden zugában, a lépcsőkön, a járdán kisebb csoportok verődtek össze, és izgatottan tárgyalták az eseményeket. Biztosat senki sem tudott. Csak annyit tudtam meg, hogy a csendőrök megtámadták a telefonközpontot, és hatalmukba kerítették azokat a stratégiai pontokat, ahonnan sakkban lehet tartani a munkások fellegvárait. Azt beszélték, hogy a Guardia Civil le akar számolni a C.N.T.-vel és általában a munkássággal. Feltűnő volt, hogy ekkor még senki sem vádolta a kormányt. A barcelonai szegények valahogy úgy tekintették a Guardia Civilt, mint az írek 1920-ban a fekete-sárgákat, és úgy láttam, mindenki magától értetődőnek tartja, hogy a csendőrök a saját szakállukra léptek akcióba. Amikor meghallottam, hányadán állunk, egy csapásra megkönnyebbültem. Hiszen világos a helyzet! Az egyik oldalon a C.N.T. áll, a másikon a rendőrség. Nem rajongok különösebben az idealizált „proletárért", amilyenek a kommunista polgárok a „munkást" elképzelik, de ha olyan hús-vér munkásokkal van dolgom, akik ősi ellenségükkel, a rendőrséggel állnak harcban, nem sokat kell tanakodnom, melyik oldalon a helyem.

Hosszú idő telt el, és a környéken a jelek szerint semmi sem történt. Eszembe se jutott, hogy felhívjam a szállodát, és megtudjam, nem esett-e baja a feleségemnek; biztos voltam benne, hogy a telefonközpont nem működik. Pedig mint kiderült, csak két órán át nem kapcsolták a hívásokat. Azt hiszem, körülbelül háromszáz ember volt az épületben. Többségükben a legszegényebbek, a rakpart mögötti sikátorok lakói közül; sok nő is, nem egy csecsemővel a karján, aztán egy rakás toprongyos siheder. Úgy gondolom, jórészt fogalmuk sem volt róla, mi történik, egyszerűen a lövöldözés elől menekültek a P.O.U.M. épületeibe. Volt még néhány szabadságolt milicista, és akadt egypár külföldi is. Amennyire fel tudtam mérni, összesen vagy hatvan puskánk lehetett. Az emeleti irodát állandóan valóságos tömeg ostromolta puskáért, de közölték, hogy egyetlen darab sem maradt. A milicista fiúk az egész ügyet valamiféle viccnek tekintették, és addig ólálkodtak, amíg ki nem hízelegtek, vagy el nem csentek valakitől egy puskát. Egyikük ravasz csellel hamarosan rátette a kezét az enyémre is, aztán nyomban kámforrá vált. Újra fegyvertelen voltam tehát, eltekintve aprócska automata pisztolyomtól, de ahhoz is csak egy pár töltényem volt.

Sötétedett, éhes voltam, márpedig a Falcónban a jelek szerint semmi élelmiszer nem volt. Ketten ellopakodtunk a barátom közeli szállodájába, hogy együnk valamit. Az utca sötét és csendes volt, egyetlen lélek sem járt odakint, az összes kirakatot vasredőnyök fedték, de barikád még egy sem épült. Jó nagy hercehurca árán végül beengedtek a bezárt és eltorlaszolt szállodába. Amikor visszaértem, hallottam, hogy a telefonközpont működik, és felmentem az emeleti irodába, hogy felhívjam a feleségem. Jellemző módon az épületben nem volt telefonkönyv, én pedig nem tudtam a Continental szálló számát. Vagy egy órai keresgélés után valamelyik szobában végre találtam egy útikönyvet, s abban ráakadtam a számra. A feleségemet nem sikerült elérnem, de sikerült megtalálnom John McNairt, az I.L P. barcelonai képviselőjét. Őtőle megtudtam, hogy minden rendben van, senki sem sérült meg. Érdeklődött, hogy boldogulunk odaát a városi bizottságban, és azt válaszoltam, hogy nem volna semmi baj, ha lenne cigarettánk. Tréfának szántam, de McNair fél óra múlva megjelent két doboz Lucky Strike-kal. Képes volt kimerészkedni a vaksötét utcára. Kétszer is anarchista járőrökbe ütközött; revolvert szegeztek rá, és igazoltatták. Sosem felejtem el ezt a kis hőstettet. A cigarettának nagyon örültünk.

A legtöbb ablakban fegyveres őröket helyeztek el, a bejáratnál pedig egy rohamosztagosokból álló csoport megállította, és kikérdezte az arrajárókat; nem volt sok. Egy anarchista járőrautó hajtott el az épület mellett, mindenünnen fegyvercsövek álltak ki belőle. A sofőr mellett egy gyönyörű, fekete hajú, tizennyolc év körüli lány géppisztolyt dédelgetett a térdén. Hosszú időt töltöttem az épület felderítésével: olyan tágas és olyan zegzugos volt, hogy képtelen voltam kiismerni magam benne. Minden tele volt a már megszokott

seméttel: összetört bútorokkal és papírfoszlányokkal; úgy látszik, ez már a forradalmak szükségszerű terméke. Mindenfelé alvó emberek hevertek; az egyik folyosón egy törött heverőn két külvárosi asszony hortyogott békésen. Az épület varietészínház volt, mielőtt a P.O.U.M. birtokba vette volna. Több helyiségben még mindig ott állt a színpad; az egyikben elegáns zongora trónolt. Végül megtaláltam, amit kerestem: a fegyverraktárt. Nem tudhattam, mire kell számítanom, és mindenáron fegyvert akartam szerezni. Oly sokszor hallottam, hogy Barcelonában az egymással vetélkedő pártok, a P.S.U.C., a P.O.U.M. és a C.N.T.-F.A.I. hatalmas fegyverkészleteket halmoztak fel, nem tudtam hát elhinni, hogy a P.O.U.M. két legfontosabb épületében mindössze az az ötven vagy hatvan puska legyen, amit láttam. A fegyverraktárként szolgáló szobát nem őrizte senki, és az ajtaja elég rozoga volt. A másik angollal nem volt nehéz feltörnünk. Kiderült, hogy semmi kétség: nincs több fegyver. Mindössze kéttucatnyi régi típusú kiskaliberű puskát és néhány vadászpuskát találtunk, de egyikhez sem volt töltény. Felmentem az irodába, és megkérdeztem, nincs-e pisztolyba való lőszer. Nem volt. Néhány láda gránát volt csupán; az egyik anarchista járőrkocsi ajándéka. Egy párat eltettem az egyik tölténytáskámba. Nagyon kezdetleges szerkezetek voltak, a tetejükön lévő foszforfejet kellett megdörzsölni, hogy működésbe lépjenek, de arra is számítani lehetett, hogy csak úgy maguktól felrobbannak.

Mindenfelé alvó emberek hevertek a padlón. Az egyik szobában vigasztalhatatlanul sírt egy csecsemő. Májusban jártunk már, de éjszakára lehűlt a levegő. Az egyik színpadon még megmaradt a függöny, levágtam hát belőle egy darabot a késemmel, beletekertem magam, és aludtam néhány órát. Emlékszem, nem volt könnyű az álmom, mert nyomasztott a gondolat, hogy elég egy hirtelen mozdulat, és azok a nyomorult gránátok a levegőbe repítenek. Hajnali háromkor felrázott a magas, jóképű férfi - a jelek szerint ő volt a parancsnok -, adott egy puskát, és odaállított őrködni az egyik ablakhoz. Közölte, hogy Salast, a telefonközpont elleni támadásért felelős rendőrfőnököt letartóztatták. (Mint később megtudtuk, csak leváltották. Ennek ellenére a hírek megerősítették azt az általános vélekedést, hogy a Guardia Civil parancs nélkül lépett akcióba.) Ahogy megvirradt, az emberek nekiláttak, hogy barikádot emeljenek a városi bizottság és a Hotel Falcon előtt. A barcelonai utcákat macskakő borítja, könnyű belőle falat építeni, alatta pedig homokzsákokhoz kiváló sóderféleség található. A barikádépítés különösen gyönyörű látvány volt; sokért nem adtam volna, ha lefényképezhetem. A spanyolok ha egyszer nagy nehezen rászánják magukat valamire, hihetetlen lelkesedésre képesek: férfiak, nők, és egészen kis gyerekek hosszú sora esett neki a macskaköveknek, hurcolta innen-onnan összeszedett talicskákon, és tántorgott a homokzsákok súlya alatt. A városi bizottság bejáratánál egy német zsidó lány állt bokáig érő milicista térdnadrágban, és mosolyogva nézelődött. Egy-két óra múlva már mindkét barikád fejmagasságig ért, a lőréseknél fegyveresek őrködtek, az egyik mögött pedig tüzet gyújtottak és rántottát sütöttek az emberek.

Újra elvették a puskámat, úgy láttam, semmi haszna, ha ott maradok. A másik angollal elhatároztuk, hogy visszamegyünk a Hotel Continentalba. Valahol a távolban nagyon lövöldöztek, de úgy látszott, a Ramblas csendes. Felfelé menet benéztünk a vásárcsarnokba. Egy-két stand kinyitott, és azt a párat a Ramblastól délre eső munkásnegyedek lakói tömeges ostrom alá vették. Éppen hogy odaértünk, amikor kívülről szapora puskaropogás hallatszott, a tetőn több üvegtábla szilánkokra tört, és a tömeg rohanni kezdett a kijáratok felé. Néhány bódé még mindig nem zárt be; sikerült egy-egy csésze kávét szereznünk, és egy darab kecskesajtot, amit begyömöszöltem a gránátjaim mellé. Néhány nappal később de jól is jött!

Az utcasarkon, ahol előző nap az első lövöldöző anarchistákat láttam, most barikád állt. E mögül egy férfi átkiáltott az utca túloldalára, hogy vigyázzak. A toronyszerű templomból a csendőrök válogatás nélkül lőttek mindenkire, aki arra járt. Vártam egy kicsit, azután átrohantam a nyílt téren; el is zúgott mellettem egy golyó: kínosan közel. A P.O.U.M. székházáról ismét csak rám kiáltottak az utca túloldaláról a bejáratnál álló rohamosztagosok; nem értettem, mire figyelmeztetnek. A fáktól és egy újságoskioszktól (Spanyolországban az ilyen utcákon középen széles sétány húzódik) nem láttam, mire mutogatnak. Tovább

mentem, egészen a Continentalig, hogy megnézzem, nincs-e valami baj; megmostam az arcom, azután visszamentem utasításért a P.O.U.M. székházához (körülbelül száz métert kellett megtennem ugyanebben az utcában.) Ekkor már mindenfelé valóságos csatára emlékeztetett a puskadörgés és géppuska-kelepelés. Alighogy sikerült ráakadnom Koppra és megkérdeznem, mi a teendő, iszonyú dörrenések hallatszottak lentről. Akkora volt a robaj, hogy azt hittem, ágyúval lőnek. Valójában csak néhány kézigránát volt. Ez viszont a szokásosnál kétszer nagyobbat szól, amikor kőépületben robban.

Kopp kipillantott az ablakon, botját a háta mögé kapta és azt mondta: - Nézzünk körül! - A tőle megszokott nemtörődömséggel csoszogott a lépcsőn, én utána. A bejáratnál egy csoport rohamosztagos kézigránátokat gurított kifelé az úttestre, mintha tekézne. A bombák mintegy húsz méternyire robbantak, rémisztő, fülsiketítő robajjal, melybe puskaropogás vegyült. Az utca közepén, az újságkioszk mögül egy fej kandikált ki, (egy amerikai milicistáé, jól ismertem) olyan volt, esküszöm, mint egy kókuszdió a piacon. Csak ezután fogtam fel, mi is történik. Közvetlenül a P.O.U.M. épülete mellett volt egy kávéház, az emeletén szállodával; Café Mokának hívták. Az előző nap a Guardia Civil húsz vagy harminc fegyverese tért be ide. Amikor elkezdődött a lövöldözés, hatalmukba kerítették az épületet, és elbarikádozták magukat. Feltehetően azért kellett megszállniuk a kávéházat, hogy aztán majd könnyebb legyen elfoglalni a P.O.U.M. épületét. Kora reggel megpróbáltak kitörni, tűzharc lett belőle, egy rohamosztagos súlyosan megsebesült, egy csendőr pedig meghalt. A csendőrök visszavonultak a kávéházba, de amikor meglátták az utcán lefelé haladó amerikait, tüzet nyitottak rá, pedig fegyvertelen volt. Az amerikai a kioszk mögött keresett fedezéket, és a rohamosztagosok kézigránátokkal próbálták visszaszorítani a csendőröket a kávéházba.

Kopp egy szempillantás alatt felmérte a helyzetet, és visszarángatott egy vörös hajú rohamosztagost, aki éppen akkor tépte volna ki fogával a gránát biztosítószegét. Kiáltva elrendelte, hogy mindenki húzódjon vissza a bejárattól, és több nyelven elmondta, hogy kerülnünk kell a vérontást. Azután kilépett a járdára, hogy csendőrök is lássák, tüntetően előhúzta pisztolyát, és a földre fektette. Két spanyol milicista tiszt követte a példáját, majd hárman lassan odamentek a bejárathoz, ahol a csendőrök tömörültek. Én semmi pénzért meg nem tettem volna. Fegyvertelenül! Hisz a csendőrök magukon kívül voltak a félelemtől, és töltött fegyvert szorongattak a kezükben. Egy ingujjra vetkőzött, félelemtől hamuszürke arcú csendőr kijött az ajtón, hogy tárgyaljon Kopp-pal. Izgatottan mutogatott két, fel nem robbant gránátra. Kopp visszajött, és szól, hogy robbantsuk fel a gránátokat, mert az utca közepén minden járókelőre veszélyt jelentenek. Az egyik rohamcsapatos rálőtt az egyik gránátra, sikerült is felrobbantania. Azután a másikra is rálőtt, de nem találta el. Elkértem tőle a puskáját, letérdeltem, és megcéloztam a második gránátot. Én is elhibáztam, bármilyen kínos. Több lövést aztán nem is adtam le a májusi harcok alatt. A járdát a Café Moka cégtáblájának üvegtörmeléke borította, az előtte álló két kocsit - az egyik Kopp hivatali autója volt - szitává lőtték, és a robbanásoktól kitört a szélvédőjük.

Kopp felvitt az emeletre, és elmagyarázta a helyzetet. Támadás esetén meg kell védenünk a P.O.U.M. épületeit, de a P.O.U.M. vezetői azt az utasítást adták, hogy védekezésre rendezkedjünk be, és ha csak lehet, ne nyissunk tüzet. Közvetlenül szemben egy Poliorama nevű mozi állt, felette múzeum, a tetőn pedig egy messze a többi ház fölé magasodó kis kétkupolás csillagvizsgáló. A kupolákból az egész utcát szemmel lehet tartani, és néhány puskával innen minden támadást meg tudunk akadályozni a P.O.U.M. épületei ellen. A mozi alkalmazottai C.N.T.-tagok, szabadon ki-be járhatunk tehát. Ami a Café Mokaban lévő csendőröket illeti, nem sok vizet zavarnak; nem akarnak harcolni, és más vágyuk sincs, mint hogy békén hagyják őket Kopp megismételte, hogy nem szabad lőnünk, hacsak tüzet nem nyitnak ránk, vagy támadást nem intéznek épületeink ellen. Ha jól értettem - bár ezt nem mondta senki a P.O.U.M. vezetőit dühítette, hogy belekényszerültek ebbe az ügybe, de úgy érezték, hogy ki kell állniuk a C.N.T. mellett

A csillagvizsgálóban már el is foglalta helyét az őrség. A következő három napot

és éjszakát a Poliorama tetején töltöttem, csak rövid időre szöktem át néha a szállodába, hogy egyek valamit. Nem voltam veszélyben, nem is szenvedtem, legfeljebb az éhségtől meg az unalomtól, mégis ez volt életem egyik legelviselhetetlenebb időszaka. Nem sok undorítóbb, kiábrándítóbb és idegölőbb dolgot tudok elképzelni, mint ez a néhány pokoli nap.

Csak ültem a tetőn, és el-elcsodálkoztam, milyen ostobaság az egész. A csillagvizsgáló kis ablakán keresztül az ember mérföldekre ellátott. Karcsú épületek, üvegkupolák, csillogó zöld cserepekkel és vörösréz lemezekkel fedett, fantasztikusan fodrozódó tetők látványa tárult elém; keleten pedig a halványkéken csillogó tenger! Ekkor pillantottam meg először a tengert mióta Spanyolországba érkeztem. És az egész hatalmas, milliós város hirtelen kényszerű tehetetlenségbe dermedt mint egy lidércálomban, amelyben vannak zajok, de mozgás nincs. A napsütötte utcák kihaltak. Nem történt semmi, csak a golyók záporoztak a barikádokról és homokzsákok védte ablakokból. Egyetlen jármű sem mozgott az utcákon; végig a Ramblason itt is, ott is villamosok álltak, ahogy a vezető hagyta őket, amikor leugrott róluk a harcok kezdetén. Közben egy percre sem szűnt az ezernyi kőépület között visszhangzó pokoli zaj; végeérhetetlenül csattogott, mint valami trópusi felhőszakadás. A ropogás, zakatolás néha alábbhagyott valamelyest, máskor fülsiketítő dörejjé fokozódott, mindenesetre napközben egy percre sem maradt abba, és amint megvirradt, azonnal újrakezdődött.

Először nagyon nehéz volt kideríteni, mi az ördög történik, ki lő kire, és ki lesz a győztes. Az utcai harcokban jártas és a helyi terepviszonyokat ismerő barcelonai nép ösztönösen tudta, hogy melyik politikai párt melyik utcákat, melyik épületeket tartja birtokában. A külföldi reménytelenül hátrányos helyzetben volt. A csillagvizsgáló ablakából annyit tudtam felfogni, hogy a Ramblas, a város egyik főutcája, afféle választóvonal. A Ramblastól jobbra fekvő munkásnegyedek szilárdan az anarchisták kezén voltak; balra áttekinthetetlen harcok folytak a kacskaringós mellékutcákban, de ezt az oldalt többé-kevésbé a P.S.U.C. és a Guardia Civil tartotta ellenőrzése alatt. A Ramblas mifelénk eső végén, a Plaza de Cataluna körül teljesen kideríthetetlen lett volna a helyzet, ha nem tűzik ki minden épületre valamelyik párt zászlaját. A legfeltűnőbb tereptárgy a Plaza de Cataluna házai közül kiemelkedő Hotel Colón volt, a P.S.U.C. székháza. A homlokzatot díszítő hatalmas „Hotel Colón" felirat mögött a második „o"-nál egy ablakban géppuskát állítottak fel, azzal az egész teret be tudták lőni. Tőlünk jobbra, mintegy száz méterrel odébb a Ramblason, a J.S.U., a P.S.U.C. ifjúsági szervezete (az angliai Ifjúkommunista Szövetség megfelelője) fészkelte be magát egy nagy áruházba: homokzsákokkal telerakott oldalablakai éppen a csillagvizsgálónkra néztek. Bevonták vörös zászlójukat, és a katalán nemzeti lobogót tették ki. A telefonközpontnak, az egész kalamajka kiindulópontjának a homlokzatán egymás mellett lengett a katalán és az anarchista zászló. Valamilyen időleges megállapodásra juthattak, a központ megszakítás nélkül működött, és az épületből nem lőttek.

Mifelénk szokatlanul békés volt a helyzet. A csendőrök a Café Mokában lehúzták a vasredőnyt, és a kávéház berendezéséből barikádot építettek. Később mintegy féltucatnyian feljöttek a tetőre, és velünk átellenben is építettek egy barikádot matracokból, a tetejére pedig kitűzték a katalán nemzeti zászlót. De nyilvánvaló volt, hogy nem akarnak harcolni. Kopp egyértelmű megállapodásra jutott velük: ha ők nem lőnek, mi sem. Már-már barátságos viszonyba került a csendőrökkel, többször is meglátogatta őket a Café Mokában. Természetesen kifosztották a kávéház italkészletét, és Koppot is megajándékozták tizenöt üveg sörrel. Viszonzásképpen kaptak tőle egy puskát, mert előző nap valahogyan elhagytak egyet. Azért mégiscsak furcsa érzés volt ott ülni a tetőn. Néha csak untatott az egész, ügyet sem vetettem a pokoli zajra és órákon át olvastam egy csomag Penguin zsebkönyvet, még szerencse, hogy néhány napja megvettem őket. Máskor nagyon is tudatában voltam annak, hogy ötven méterrel odébb fegyverek szegeződnek rám. Egy kicsit olyan volt, mintha visszakerültem volna a lövészárokba. Nemegyszer azon kaptam magam, hogy csendőrökről szólva „fasisztákat" emlegetek. Általában hatan voltunk odafenn. A csillagvizsgáló mindkét tornyába egy-egy őrt állítottunk, a többiek lent, a bádogtetőn üldögéltek, pedig ott egy kőperemtől eltekintve nem volt fedezék. Tisztában

voltam vele, hogy a csendőrök telefonon bármelyik pillanatban utasítást kaphatnak, hogy nyissanak tüzet. Megígérték, hogy figyelmeztetnek minket, mielőtt lőni kezdenének, de nem lehettünk benne biztosak, hogy tartják a szavukat. Mégis mindössze egyszer látszott úgy, hogy itt a baj. Odaát az egyik csendőr térdre ereszkedett, és lövöldözni kezdett a barikád mögül. Éppen a csillagvizsgálóban álltam őrt. Ráfogtam a puskámat, és átkiáltottam neki:
- Hé! Ne lőj!
- Mi?
- Ne lőj, mert visszalövünk!
- Nem, nem! Nem rátok lőttem. Nézd: oda!
Puskájával az alattunk nyíló mellékutcára mutatott. És tényleg, odalenn egy kék kezeslábast viselő fiú lapult a sarkon puskával a kezében. Nyilván rálőtt a tetőn lévő csendőrökre.
- Őrá lőttem! Ő kezdte! - Azt hiszem, igazat beszélt. -Nem akarunk rátok lőni! Mi is munkások vagyunk! - Azzal antifasiszta köszöntésre emelte a kezét, én viszonoztam, és átkiáltottam neki:
- Sörötök van még?
- Nem. Elfogyott.
Még aznap a J.S.U. székházából egy férfi szemlátomást minden ok nélkül hirtelen felkapta a puskáját és rám lőtt, amikor kihajoltam az ablakon. Talán egyszerűen csábító célpont voltam. Nem lőttem vissza. Alig száz méterre voltunk egymástól, a golyó mégis annyira célt tévesztett, hogy a csillagvizsgáló tetőzetét sem találta el. Mint rendesen, ezúttal is a spanyol céllövészet alacsony színvonalának köszönhettem az életemet. Később többször is rám lőttek abból az épületből. A pokoli fegyverropogás nem akart abbamaradni. De amennyire a saját szememmel és fülemmel meg tudtam ítélni, mindkét fél csak védekezett. Az emberek nem mozdultak ki az épületekből és a barikádjaik mögül, csak egy helyből lövöldöztek át a másik oldalra. Körülbelül nyolcszáz méterre tőlünk egy mellékutcában a C.N.T. és az U.G.T. egy-egy központi épülete szinte átellenben volt egymással: arrafelé iszonyú volt a csatazaj. A harcokat követő nap végigmentem azon az utcán: a kirakatüvegek olyanok voltak, mint a szita. (Barcelonában a boltosok papírcsíkokkal ragasztották tele a kirakatüvegeket, hogy ne törjenek szilánkokra egyetlen lövéstől.) A puskaropogást és a géppuskák kelepelését időnként kézigránátrobbanások tarkították. Nagyobb időközökben, összesen talán egy tucatszor, hatalmas robbanások hallatszottak, akkor nem tudtam mire vélni őket; a hangjuk után repülőbombának hitte volna az ember, de repülőgépnek nyoma sem volt. Később azt hallottam - nem is lehetetlen hogy provokátorok robbantgattak időnként, hadd fokozódjon a hangzavar és a pánik. Tüzérségi tűz viszont nem volt. Nagyon figyeltem, nem hallok-e ágyúszót, mert ha a tüzérség közbelép, akkor komolyra fordul a dolog (az utcai harcokban az ágyú a döntő tényező). Később vad meséket tálaltak fel az újságírók arról, hogy tüzérségi ütegek lövöldöztek a városban, de senki sem tudott mutatni egyetlen olyan épületet sem, amelyet tüzérségi találat én volna. Az ágyúlövések hangját egyébként semmi mással nem lehet összetéveszteni.

Szinte az első pillanattól kevés volt az élelmiszer. Nagy nehézségek árán, a sötétség leple alatt (a csendőrök orvlövészeket helyeztek el a Ramblas mentén) a Hotel Falcónból hordták az élelmet a P.O.U.M. végrehajtó bizottságának épületében lévő tizenöt-húsz milicistának, de nemigen jutott mindenkinek, és ahányan csak tudtunk, a Hotel Continentalba jártunk enni. A Continentalt a többi szállodával ellentétben nem a C.N.T. vagy az U.G.T., hanem a Generalite „kollektivizálta", és így semleges területnek számított. Alighogy megkezdődtek a harcok, a szállodát zsúfolásig megtöltötték a legfurcsább szerzetek. Külföldi újságírók, a legkülönfélébb pártállású gyanús alakok, egy amerikai pilóta, aki a kormány szolgálatában állt különböző kommunista ügynökök, köztük egy kövér, baljós külsejű orosz, derékszíján revolver és csinos kis gránát, őt a GPU ügynökének tartották, és a háta mögött Charlie Channak csúfolták. Fasiszta szimpatizánsnak látszó jómódú spanyol családok, a Nemzetközi Brigád két-három sebesült harcosa, és egy csoport francia teherautó-sofőr, akik narancsrakományukkal együtt a harcok miatt rekedtek Barcelonában; végül a néphadsereg jó néhány tisztje. A néphadsereg semleges maradt a harcok alatt, bár néhány katonája kiszökött a laktanyából, és részt vett a küzdelemben; kedden magam is láttam párat a P.O.U.M. barikádján. Kezdetben mielőtt állandósult volna az élelmiszerhiány és a sajtóban elkezdődött volna az uszítás, az emberek

hajlamosak voltak az egész ügyet afféle tréfának tekinteni. Az ilyesmi - mondogatták - minden évben megesik Barcelonában. Jó barátunk, egy Giorgio Tioli nevű olasz újságíró egy ízben úgy tért vissza, hogy a nadrágja csupa vér volt. Kiment körülnézni, és egy sebesültet kötözött éppen a járdán, amikor valaki viccből odadobott neki egy kézigránátot - még szerencse, hogy nem sebesült meg súlyosabban. Emlékszem, megjegyezte, hogy a barcelonai utcaköveket meg kellene számozni, és mindjárt könnyebb volna összerakni és szétszedni a barikádokat. Emlékszem a Nemzetközi Brigád két tagjára is: szállodai szobámban ültek, amikor kimerülten, éhesen és mocskosan visszaérkeztem egy éjszakai őrszolgálat után. Egészen egyszerűen semlegesek voltak. A párthűség - gondolom - megkövetelte volna, hogy igyekezzenek a maguk oldalára állítani, vagy megkötözzenek és elvegyék a zsebemből kidudorodó kézigránátokat; ehelyett mélyen együttéreztek velem, amiért szabadságomat őrszolgálatban kell töltenem egy háztetőn. Az emberek általában így vélekedtek: „Csak az anarchisták és a rendőrség közötti csetepaté az egész - semmi jelentősége!" Ahhoz képest elég nagyszabású harcok folytak, és elég sok volt a sebesült, de azt hiszem, a vélemény még mindig közelebb jár az igazsághoz, mint a hivatalos változat, amely előre megtervezett felkelésnek állította be az ügyet.

Körülbelül szerdán (május ötödikén) változtak meg érzékelhetően a dolgok. A lehúzott redőnyű utcák kísérteties látványt nyújtottak. Legfeljebb néhány - ilyen vagy olyan megfontolásból - otthonról kivert ember lopakodott az utcán, fehér kendőt lengetve; a Ramblas közepén, egy golyóktól védett ponton pedig néhányan újságot árultak. Kedden a Solidarid Obrera, az anarchista újság a telefonközpont elleni támadást „szörnyű provokációnak" minősítette (vagy valami ilyesminek), de szerdára egészen más hangot ütött meg: mindenkit arra kért, menjen vissza dolgozni. Az anarchista vezetők is ezt mondták a rádióban. A La Batallának, a P.O.U.M. lapjának szerkesztőségét nem védte senki, és a telefonközpont elleni támadással nagyjából egy időben el is foglalta a Guardia Civil, de a lapot valahol másutt mégis kinyomtatták, és néhány példány az utcára került: mindenkit arra biztatott, hogy maradjon a barikádon. Az emberek haboztak, el sem tudták képzelni, mi lesz ebből az átkozott dologból. Kétlem, hogy bárki is otthagyta volna a barikádokat, de mindenkinek elege volt az értelmetlen harcból, mert világos, hogy nem vezethet semmire: senki sem akarta, hogy szabályos polgárháborúvá dagadjon, mert akkor elveszítjük a Franco elleni háborút. A legkülönfélébb pártállású emberek egyaránt ettől tartottak. Amennyire a szóbeszédből ki lehetett venni, a C.N.T. tagsága kezdettől fogva mindössze két dolgot akart: visszaszerezni a telefonközpontot, és lefegyverezni a gyűlölt Guardia Civilt. Elég lett volna, ha a Generalité megígéri, hogy teljesíti ezt a két követelést, és véget vet az élelmiszer-spekulációnak, akkor alighanem két órán belül eltűntek volna a barikádok. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a Generalité nem adja be a derekát. Csúnya hírek keltek szárnyra. Azt beszélték, hogy a valenciai kormány hatezer embert küld Barcelona ellen, továbbá az anarchisták és a P.O.U.M. ötezer katonája otthagyta az aragóniai frontot, hogy szembeszálljon velük. Csak az első hír volt igaz. A csillagvizsgáló tornyából a kikötő felé tartó hadihajók szürke körvonalai látszottak. Douglas Moyle, aki a tengerészeinél szolgált, azt mondta, szakasztott olyanok, mint a brit rombolók. Mint kiderült csakugyan brit rombolók voltak, de ezt csak jóval később tudtuk meg.

Aznap este azt hallottuk, hogy a Plaza de Espanán négyszáz csendőr megadta magát, és átadta fegyvereit az anarchistáknak; olyasmit is rebesgettek, hogy a külvárosokat (főleg a munkásnegyedeket) a C.N.T. tartja ellenőrzés alatt. Már-már úgy látszott, győzünk. De még este Kopp értem küldött, és komoran közölte, hogy legfrissebb értesülései szerint hamarosan a kormány törvényen kívül helyezi a P.O.U.M.-ot és statáriumot hirdet ellene. Megdöbbentett a hír. Ekkor sejtettem csak meg, hogyan fogják később beállítani a történteket. Halványan előre láttam, hogy ha a harcok véget érnek, mindenért a leggyengébb pártot, a P.O.U.M.-ot teszik majd felelőssé, mert ő a legalkalmasabb bűnbaknak. Közben semlegességünknek is vége szakadt. Ha a kormány háborút hirdet ellenünk, nincs más választásunk, mint hogy megvédjük magunkat. Márpedig biztosak lehetünk benne, hogy a szomszédban lévő csendőrök parancsot kapnak a pártszékház elfoglalására.

Egyetlen esélyünk volt, hogy megelőzzük őket. Kopp telefonutasításra várt: ha a P.O.U.M.-ot csakugyan törvényen kívül helyezik, nyomban fel kell készülnünk, hogy elfoglaljuk a Café Mokát.

Emlékszem a hosszú, lidérces estére, amit az épület megerősítésével töltöttünk. A bejáratnál lehúztuk az acélredőnyt, és kőhasábokból barikádot építettünk mögötte; a köveket valamilyen belső átalakításhoz hordták oda. Számbavettük fegyvereinket. A Plioramában lévő hattal együtt huszonegy puskánk volt, abból is egy rossz; körülbelül ötven golyó minden puskához, és néhány tucat gránát; ezenkívül semmi, néhány pisztolytól eltekintve. Egy tucatnyi ember jelentkezett önként a Café Moka elleni támadásra, főleg németek. Természetesen a tetőn át kellett támadnunk a hajnali órákban és meglepetésszerűen; ők többen voltak, mi viszont elszántabbak.

Nem volt kétséges, hogy bevesszük a kávéházat, bár biztos nem emberáldozat nélkül. Néhány tábla csokoládétól eltekintve élelem nem volt az épületben, és elterjedt a hír, hogy elzárják a vizet. (Senki sem tudta, hogy kik: talán a vízműveket ellenőrzése alatt tartó kormány, de az is lehet, hogy a C.N.T. - senki sem tudta.) Hosszú időt töltöttünk azzal, hogy színültig töltsünk vízzel minden mosdókagylót, minden fellelhető vödröt, és végül azt a tizenöt, immár üres sörösüveget is, amit a csendőrök adtak Koppnak.

Borzalmas lelkiállapotban voltam, és halálosan kimerített a hatvanórányi, szinte állandó ébrenlét. Már jócskán benne jártunk az éjszakában. A földszinti barikád mögött a padlón mindenütt alvó emberek hevertek. Az emeleten volt egy kis szoba, benne heverő: orvosi segélyhelynek szántuk, bár mondanom sem kell, csakhamar kiderült, hogy nincs az épületben se jód, se kötszer. A feleségem átjött a szállodából, hátha ápolónőre van szükség. Lefeküdtem a heverőre, mert úgy éreztem, fél órát pihennem kell a Moka elleni támadás előtt, melyben valószínűleg úgyis elesek. Emlékszem, elviselhetetlenül kényelmetlen volt, a derékszíjamra csatolt pisztoly nyomta a derekamat. Aztán már csak arra emlékszem, hogy hirtelen felriadok: s a feleségem ott áll mellettem. Fényes nappal volt már, a kormány nem hirdetett statáriumot a P.O.U.M. ellen, a vizet sem zárták el, és a szórványos utcai lövöldözéstől eltekintve minden a legnagyobb rendben volt. Feleségem azt mondta, nem volt szíve felkelteni, és hogy karosszékben aludt az egyik utcai szobában.

Délután afféle fegyverszünet köszöntött be. A tüzelés elhalt, és az utcák egyszeriben benépesültek. Néhány üzlettulajdonos felhúzta a redőnyt, és a piac zsúfolásig megtelt élelemért tülekedő emberekkel, bár a standokon szinte semmi áru nem volt. Feltűnt azonban, hogy a villamosok továbbra sem közlekednek. A csendőrök még mindig a barikádjuk mögött voltak a Café Mokában; egyik oldalon sem ürítették ki a megerődített épületeket. Mindenki lázasan lótott-futott, megpróbált élelmet szerezni. És mindenfelől ugyanazokat az aggodalmas kérdéseket hallotta az ember: „Mit gondolsz, vége? Mit gondolsz, újrakezdődik?" A harcokat ekkor egyfajta természeti csapásnak tekintettük; olyasminek, amilyen egy hurrikán vagy egy földrengés, ami mindenkit egyaránt érint, és amit senkinek sem áll hatalmában megállítani. Aztán néhány órás szünet után - bár inkább néhány percnek tűnt - hirtelen megindult a puskaropogás, akár a júniusi felhőszakadás, és mindenki rohanni kezdett; a vasredőnyöket lehúzták, az utcák varázslatos gyorsasággal kiürültek, a barikádok megteltek emberekkel: újra kezdődött tehát. Még nagyobb csömörrel és dühvel tértem vissza a tetőre, hogy elfoglaljam őrhelyemet. Amikor az ember ehhez hasonló eseményekben vesz részt, mégiscsak történelmet csinál - ha csak kis mértékben is - és joggal érezhetné magát történelmi személyiségnek. Mégsem érez semmi ilyesmit, mert ilyenkor az apró testi dolgok minden egyebet háttérbe szorítanak. A harcok idején sosem „elemeztem" a helyzetet olyan gördülékenyen, mint a többszáz mérföldnyire lévő újságírók. Elsősorban nem az járt a fejemben, hogy mi a rossz és mi a jó ebben a nyomorúságos, önpusztító marakodásban, hanem egyszerűen az, hogy milyen kényelmetlen tetőn üldögélni, ahol egyre kegyetlenebbül mardos az éhség: hiszen hétfő óta egyikünk sem lakott jól.

Állandóan arra gondoltam, hogy alighogy véget ér ez az ügy, máris mehetek vissza a frontra. Dühítő volt. Száztizenöt napot töltöttem a tűzvonalban, egy kis

pihenésre és kényelemre éhesen érkeztem vissza Barcelonába; s lám, egy tetőn kell vesztegetnem az időt: szemben a hozzám hasonlóan unatkozó csendőrök egyelőre rendszeresen átintegetnek és biztosítanak róla, hogy ők is „munkások" (más szóval, szeretnék, ha nem lőnék rájuk), de kétségkívül tüzet nyitnak, ha parancsot kapnak rá. Lehet, hogy ez a történelem, de én bizony nem tudtam megkedvelni. Inkább olyan volt, mint egy kellemetlen időszak a fronton, amikor kevés az ember, és rendellenesen hosszú időt kell őrszolgálatban tölteni; olyankor az ember nemhogy hősnek érezné magát, hanem unatkozik, leragad a szeme az álmosságtól, és hidegen hagyja az egész.

A szálloda vegyes összetételű vendégserege az orrát sem merte kidugni az utcára, odabent pedig a szörnyű gyanakvás légköre uralkodott el. Sokakat hatalmába kerített a kémmánia, és titkolózva suttogták mindenkiről, hogy kommunista, trockista, anarchista, és mit tudom én még milyen kém. A kövér orosz sorban félrevonta az összes külföldi menekültet, és megmagyarázta nekik, hogy az egész ügy anarchista összeesküvés. Némi érdeklődéssel figyeltem, mert először láttam olyan embert, akinek hivatása a hazudozás - ha az újságírókat nem számítjuk. Volt valami visszataszító abban, ahogy a lehúzott redőnyök mögött, a fegyverropogás közepette továbbra is zajlott az elegáns szállodai élet paródiája. Az épület utcai oldalán lévő éttermet kiürítették, miután az egyik ablakon át behatoló golyó egy oszlopba fúródott.

Ezután a vendégek a hátsó traktus egyik sötét szobájában szorongtak, ahol nem volt elég asztal. A pincérek létszáma megcsappant - sokuk C.N.T.-tag volt és csatlakozott az általános sztrájkhoz - egyelőre mellőzték a keményített fehér ingmellet, de az ételt még mindig szertartásosan szolgálták fel. Csakhogy gyakorlatilag nem volt mit enni. Csütörtökön este a vacsora főfogása egy szardínia volt fejenként. A szálloda napok óta nem kapott kenyeret, a bor is olyannyira fogytán volt, hogy egyre régebbi évjáratú - és egyre drágább - borokat ittunk. Az élelmiszerhiány a harcok befejeződése után is több napig tartott még. Három napon át a feleségemmel egy-egy darabka kecskesajtot ettünk kenyér és innivaló nélkül. Egyedül narancs volt bőségesen. A francia teherautósofőrök behordták narancsrakományukat a szállodába. Kemény fiúknak látszottak; néhány csiricsáré spanyol lány és egy feketeinges szállítómunkás társaságában mutatkoztak. Máskor az apró termetű, sznob szállodaigazgató alaposan megszégyenítette volna őket, sót nyomban ajtót mutatott volna nekik, de az adott helyzetben rendkívül népszerűek voltak, mert velünk ellentétben valahonnan szereztek kenyeret; mindenki igyekezett is kunyerálni tőlük egy-egy falatot.

Az utolsó éjszakát a tetőn töltöttem, és másnap valóban úgy nézett ki, hogy a harcok véget érnek. Aznap - pénteken - már alig volt lövöldözés. A jelek szerint senki sem tudta biztosan, útban vannak-e a valenciai csapatok; estére azonban megérkeztek. A kormány a rádióban félig megnyugtató, félig fenyegető hangon arra kért mindenkit, hogy térjen haza, és közölte, hogy egy bizonyos időpont után letartóztatják, aki fegyvert visel. A kormány közleményét senki sem vette különösebben komolyan; de az emberek mindenütt kezdtek eltünedezni a barikádokról. Nincs kétségem, főleg az élelmiszerhiány miatt. Mindenfelől ugyanazt lehetett hallani: „Nincs mit ennünk, vissza kell mennünk dolgozni." A csendőrök viszont biztosak lehettek benne, hogy amíg egy szem élelem marad a városban, ők megkapják a fejadagukat, ki tudtak tehát tartani őrhelyükön. Délutánra az utcák majdnem hétköznapi képet mutattak, bár az elhagyott barikádok még álltak; a Ramblast ellepték az emberek, szinte valamennyi üzlet kinyitott, és - ez volt a legmegnyugtatóbb jel - az oly hosszú ideig dermedten álló villamosszerelvények is nagy rándulással elindultak. A csendőrök még mindig megszállva tartották a Café Mokát, és nem bontották le barikádjukat, de némelyikük székeket hozott ki és térdére fektetett puskával kiült a járdára. Arra menet odakacsintottam egyiküknek, és barátságtalannak nem nevezhető vigyorgás volt a válasz; természetesen megismert. A telefonközpont homlokzatáról bevonták az anarchista zászlót, és csak a katalán zászlót lengette a szél. Ez azt jelentette, hogy a munkásokat végleg legyőzték. Megértettem - bár, politikai tájékozatlanságom miatt egyáltalán nem olyan világosan, mint kellett volna -, ha majd a kormány biztonságban érzi magát, jön a megtorlás. De ekkor még nem érdekelt a dolognak ez a része. Nem éreztem egyebet a mély megkönnyebbülésnél,

hogy abbamaradt az ördögi fegyverropogás, vásárolhatok valami ételt, és egy kis pihenésben és békében lesz részem, mielőtt visszamegyek a frontra.

Késő este lehetett, amikor a Valenciából érkezett csapatok megjelentek az utcán. Rohamgárdisták voltak; olyasféle alakulat, mint a carabinerók és a Guardia Civil (vagyis elsősorban rendőri feladatokat látott el) és a köztársaság válogatott katonái alkották. Mintha a földből nőttek volna ki, hirtelen tízesével lepték el a várost. Szürke vagy kék egyenruhát viseltek, hosszú puskájuk messze a válluk fölé nyúlt, és minden csoportnak géppisztolya is volt. Minekünk hátra volt még egy kényes feladatunk. A csillagvizsgálóban ott maradt hat puskánk, és mindenáron vissza kellett vinnünk őket a P.O.U.M. épületébe. Csupán az utcán kellett átjutnunk velük. Az épület engedélyezett fegyverzetéhez tartoztak, csakhogy, ha kivisszük őket az utcára, ellenszegülünk a kormány parancsának, és ha rajtakapnak, bizony letartóztatnak, sőt ami még rosszabb, elkobozzák a fegyvereket. Mivel összesen huszonegy puska volt az épületben, nem hagyhattuk veszni azt a hatot. Hosszasan tanakodtunk, mi volna a legjobb megoldás, végül egy vörös hajú spanyol fiúval kettesben nekiláttunk a csempészmunkának. A rohamgárdista őrjáratokat könnyű volt kijátszani, de a Mokában tanyázó csendőröktől már tartanunk kellett, mert tudtak a csillagvizsgálóban hagyott puskákról, és lebuktathatnak, ha meglátják, hogy átcipeljük őket. Levetettük a kabátunkat, egy-egy puskát akasztottunk bal vállunkra, a puskatust a hónunk alá szorítottuk, a csövet pedig nadrágunk szárába dugtuk. Szerencsétlenségünkre hosszúcsövű Mauser volt mind. Még a magamfajta langalétát is zavarja a járásban, ha hosszúcsövű Mausert dug a nadrágszárába. Keserves feladat volt merev ballábbal leereszkedni a csillagvizsgáló csigalépcsőjén. Az utcán aztán rájöttünk, hogy csak rendkívül lassan szabad lépkednünk, olyan lassan, hogy ne kelljen behajlítanunk a térdünket. Láttam, hogy a mozi előtt ácsorgó tömeg nagy érdeklődéssel figyel, amint egy teknősbéka lassúságával araszolok. Gyakran eltűnődöm, vajon mit gondolhattak, mi a bajom. Talán hadirokkantnak néztek. Végül azonban az összes puskát sikerült baj nélkül átcsempésznünk.

Másnap mindenütt rohamgárdistákat látott az ember: úgy sétáltak a városban, mint a hódító sereg katonái. Nem férhet kétség hozzá, a kormány egyszerűen az erejét fitogtatta, hogy megfélemlítse a lakosságot. Tudta, hogy ellenállásra nem kell számítania; ha akár a legkisebb mértékben számít újabb zavargásokra, a laktanyákban tartotta volna a rohamgárdistákat, nem küldte volna ki őket szétszórt kis egységekben az utcára. Pazar katonák voltak, a legmutatósabbak, akiket Spanyolországban láttam. És bár bizonyos értelemben az „ellenségeink" voltak, nem tehetek róla, imponált a megjelenésük. Azért mégiscsak elképesztett, ahogy fel-alá masíroztak. Az aragóniai fronton kopott, rosszul felfegyverzett milicistákhoz szokott a szemem, és nem tudtam, hogy a köztársaságnak ilyen katonái is vannak. Nemcsak azért, mert egytől egyig válogatott legények voltak; a fegyvereik leptek meg igazán. Valamennyiüknek vadonatúj puskája volt, úgynevezett „orosz karabély". Ezek a Szovjetunióból érkeztek Spanyolországba, de azt hiszem amerikai gyártmányúak voltak. Egyet sikerült szemügyre vennem. Távolról sem volt tökéletes, de a fronton használatos szörnyű, öreg mordályokkal össze sem lehetett hasonlítani. Minden tizedik rohamgárdistára jutott egy géppisztoly, és valamennyiüknek volt automata pisztolya; a fronton körülbelül ötven emberünkre jutott egy géppuska, pisztolyt pedig csak törvénytelenül lehetett szerezni. Valójában, bár addig nem vettem észre, egyszerűen ez volt a dolgok rendje. A kifejezetten hátországi feladatokra szánt Guardia Civil és a Carabinerók fegyverzete és ruházata is sokkal jobb volt, mint a miénk. Az a gyanúm, hogy minden háborúban ez a helyzet - mindig ilyen ellentét van a hátország csillogó-villogó rendőrsége és a vonalakban harcoló ütött-kopott katonák között. A rohamgárdisták az első egy-két nap után egészen jól kijöttek a lakossággal. Az első napon néhány helyen meggyűlt egymással a bajuk, mert a rohamgárdisták - feltehetően utasításra - kihívóan léptek fel. Csoportosan felszálltak a villamosra, átkutatták az utasokat, és ha valakinél C.N.T.-tagkönyvet találtak, elvették, összetépték és rátapostak. Emiatt összetűzéseik támadtak néhány fegyveres anarchistával, és egy-két ember meghalt. A rohamgárdisták azonban felhagytak a fennhéjázó viselkedéssel, így csakhamar barátságosabb lett a légkör. Feltűnő volt, hogy a legtöbb egy-két napon belül lányismerősre tett szert.

A barcelonai harcok ürügyén a valenciai kormány valóra válthatta régi szándékát, és még szorosabb ellenőrzése alá vonta Katalóniát. Elhatározták, hogy a munkásmilíciákat feloszlatják, és beolvasztják a Néphadseregbe. Barcelonában mindenfelé kitűzték a spanyol köztársasági zászlót - azt hiszem, ekkor találkoztam vele először; pontosabban egyszer egy fasiszta lövészárok felett is láttam. A munkáskerületekben lebontották a barikádokat, de csak részben, mert sokkal könnyebb felépíteni egy barikádot, mint visszarakni a köveket. A P.S.U.C. épületei előtt megmaradhattak a barikádok. Jó néhány egészen június végéig állt. A Guardia Civil továbbra is megszállva tartotta a stratégiailag fontos pontokat. Óriási mennyiségű fegyvert gyűjtöttek be a C.N.T. fellegváraiból, de biztos vagyok benne, hogy nem mindet sikerült elkobozni. A La Batalla még megjelent, de egyre szigorúbban cenzúrázták, míg végül a címlapja szinte teljesen üresen maradt. A P.S.U.C. lapjai, melyeket kímélt a cenzúra, uszító cikkekben követelték a P.O.U.M. betiltását. A P.O.U.M.-ot álcázott fasiszta szervezetnek minősítették, és városszerte terjesztettek egy karikatúrát, amelyben a P.O.U.M.-ot jelképező alak félretolja sarlós-kalapácsos álarcát, és előtűnik visszataszító, megszállott, horogkeresztes igazi arca. Nyilvánvalóan eldőlt már, mi lesz a barcelonai harcok történetének hivatalos változata: a fasiszta „ötödik hadoszlop" lázadásának fogják beállítani, irányításáért pedig a P.O.U.M.-ot teszik felelőssé.

A szállodában a gyanakvás és ellenségeskedés szörnyű légköre a harcok befejeződtével csak rosszabbodott. A röpködő vádaskodások hallatán lehetetlen volt semlegesnek maradni. A posta ismét működött, újra érkeztek a külföldi kommunista lapok, és nemcsak hevesen elfogult hangon, hanem - természetesen - a tényeknek is vadul fittyet hányva számoltak be a harcokról. Sok olyan kommunista, aki tanúja volt az eseményeknek, bizonyára elképedt az efféle beszámolók láttán, de természetesen nem határolhatta el magát pártjától. Kommunista barátunk ismét felkeresett, és megkérdezte, nem akarok-e belépni a Nemzetközi Brigádba.

Eléggé meglepődtem. - Az újságaitok szerint fasiszta vagyok - mondtam. - Gyanús lennék, hisz a P.O.U.M.-ból jövök.
- Á, nem számít. Hiszen csak a parancsot teljesítetted.

Meg kellett mondanom neki, hogy ez után az ügy után kommunista irányítás alatt álló egységbe nem volnék képes belépni. Előbb-utóbb netán a spanyol munkásosztály ellen vetnének be. Nem tudni, mikor robbannak ki újra hasonló összecsapások, márpedig, ha ilyen helyzetben kellene fegyvert fognom, a munkásosztály oldalán harcolnék, nem ellene. Meg kell adni, nagyon tisztességesen fogadta a magyarázatot. De ettől kezdve megváltozott a légkör. Elmúlt az az idő, amikor „egyetértettünk abban, hogy nem értünk egyet", de azért zavartalanul iddogálunk együtt, ha állítólag politikai ellenfelek vagyunk is. Csúnya szóváltások követték egymást a szálloda társalgójában. És közben zsúfolásig megteltek a börtönök. Á harcok befejeztével az anarchisták természetesen szabadon engedték foglyaikat; nem úgy a Guardia Civil. Többségüket tárgyalás nélkül bebörtönözték, és gyakran hónapokon át fogva tartották. Ahogy már lenni szokott, teljesen ártatlan embereket tartóztattak le rendőri baklövésből. Korábban már említettem, hogy Douglas Thompson április elején megsebesült. Azután szem elől vesztettük, ahogy sok más sebesültet is, mert kórházból kórházba szállították őket.
Ő a tarragonai kórházba került, és körülbelül akkoriban küldték vissza Barcelonába, amikor a harcok kezdődtek. Kedd reggel találkoztam vele az utcán; elképesztette a mindenfelől hallatszó fegyverropogás. Ugyanazt kérdezte, mint mindenki más:
- Mi az ördög történik itt?
Elmagyaráztam neki, amennyire tudtam.
- Na, én ebben nem veszek részt - vágta rá Thompson. - Még nem gyógyult meg a karom. Visszamegyek a szállodámba, és ott maradok.

Vissza is ment, de balszerencséjére (mennyire fontos az utcai harcokban a jó terepismeret!) a szállodája éppen egy olyan negyedben volt, amely a csendőrök ellenőrzése alatt állt. Razziát tartottak. Thompsont letartóztatták, börtönbe vetették, és nyolc napig tartották egy olyan zsúfolt cellában, hogy nem lehetett

lefeküdni benne. Számos hasonló eset történt. Sok, kétes politikai múltú külföldi volt szökésben, a rendőrség a nyomukban, és állandóan attól kellett tartaniuk, hogy valaki feladja őket. A legrosszabb helyzetben az olaszok és a németek voltak, mert nekik nem volt útlevelük, és általában hazai titkosrendőrségük is kereste őket. Letartóztatás esetén számíthattak rá, hogy kitoloncolják őket Franciaországba, onnan Olaszországba, illetve Németországba. Otthon pedig Isten tudja, miféle szörnyűségek vártak rájuk. Egy-két külföldi nő nagy sebesen úgy rendezte helyzetét, hogy „férjhez ment" egy spanyolhoz. Egy német lány, akinek semmiféle papírja sem volt, úgy csapta be a rendőrséget, hogy néhány napig egy férfi szeretőjének szerepét játszotta. Milyen szégyen és elkeseredés ült ki a szegény lány arcára, mikor véletlenül belébotlottam, ahogy éppen kijött a férfi hálószobájából! Természetesen nem volt a szeretője, de biztosan azt hitte, hogy azt hiszem. Az embernek végig az a gyűlöletes érzése volt, hogy valaki, akit addig jóbarátjának hitt, egyszercsak feljelenti a titkosrendőrségen. A nyomasztó és hosszan tartó harcok, a zaj, a hiányos táplálkozás, az álmatlanság, a feszültséggel vegyes unalom a háztetőn és közben a tűnődés, hogy vajon a következő pillanatban lelőnek-e vagy én leszek kénytelen valakit lelőni - mindez együtt a végsőkig csigázta az idegeimet. Már odáig jutottam, hogy ahányszor csak becsaptak egy ajtót, a pisztolyomhoz kaptam. Szombat reggel lövöldözés hallatszott az utcáról, és mindenki azt kiáltozta: „Megint kezdődik!" Kirohantam, és kiderült, hogy néhány rohamgárdista egy veszett kutyát lőtt agyon. Aki akkoriban vagy a következő hónapokban Barcelonában járt, sosem felejti el azt a borzalmas légkört; a félelmet, a gyanakvást, a gyűlöletet, a cenzúrázott újságokat, a zsúfolt börtönöket, az élelmiszerért sorban álló tömeget, és a páváskodó fegyvereseket.

Megpróbáltam valamelyest érzékeltetni, milyen érzés volt a barcelonai harcok kellős közepébe csöppenni, de azt hiszem édeskeveset sikerült visszaadnom azoknak a napoknak a furcsa légköréből. Ma is élénken él az emlékezetemben például az a néhány eset, amikor futólag olyan emberekkel találkoztam, akiknek semmi közük nem volt a harcokhoz, akik az egészet értelmetlen csetepaténak tartották. Emlékszem egy divatosan öltözött nőre, a Ramblason bevásárlószatyorral a karján egy uszkárt sétáltatott, miközben egy-két utcával odébb dörögtek a fegyverek. Elképzelhető, hogy süket volt. Emlékszem egy férfira, aki mindkét kezében fehér zsebkendőt lobogtatva rohant át a kihalt Plaza de Catalunán. Meg egy feketébe öltözött sokaságra: legalább egy órán keresztül újra és újra megpróbáltak átjutni a Plaza de Catalunán, de mindig sikertelenül. Valahányszor előmerészkedtek a sarok mögül, a Hotel Colón P.S.U.C.-s géppuskásai tüzet nyitottak rájuk és visszakergették őket; nem tudom, miért, hiszen nyilvánvalóan fegyvertelenek voltak. Később arra gondoltam, alighanem temetési menet lehetett. Azután emlékszem a Poliorama feletti múzeum apró termetű gondnokára, aki szemlátomást afféle társasági eseménynek tekintette az egész ügyet. Hogy örült az angol látogatóknak! Az angolok olyan simpáticók! - mondta. Reméli, tette hozzá, hogy mindannyian benézünk majd hozzá, ha vége a zavargásoknak. Meg is látogattam. Emlékszem egy másik emberkére is: egy kapualjban keresett védelmet, fejével elégedetten a Plaza de Cataluna fegyverropogástól hangos pokla felé intett, és, mint aki azt mondja, milyen szép napunk van, így szólt: - „Ismét itt van hát július tizenkilencedike!" Emlékszem a cipészekre, aki a csizmámat készítették. Először a lövöldözés kezdete előtt jártam náluk, aztán a harcok után, de közben a május ötödiki rövid fegyverszünet idején is benéztem hozzájuk. Drága üzlet volt, az ott dolgozók az U.G.T.-hoz tartoztak, sőt talán a P.S.U.C.-nak is tagjai voltak; mindenesetre politikailag a másik oldalon álltak, és tudták rólam, hogy a P.O.U.M.-nál szolgálok- Mégis teljesen közömbösen viselkedtek: „Ugye, milyen kár ezért az egészért? Ha tudná, mennyit árt az üzletnek. Milyen kár, hogy nem akar vége lenni. Hát nincs elég lövöldözés a fronton?"

Barcelonában rengetegen voltak, valószínűleg a többség azok közé tartozott, akik a legcsekélyebb érdeklődés nélkül szemlélték az egész ügyet, legalábbis nem tanúsítottak több érdeklődést iránta, mint amekkorát egy légitámadás váltott volna ki belőlük.

Ebben a fejezetben csak személyes élményeimet írtam le. A következőben, amennyire tőlem telik, nagyobb jelentőségű kérdéseket kell megvizsgálnom: mi

történt, és mi lett az eredménye, kinek volt igaza, kinek nem, és ki a felelős az egészért, ha egyáltalán van felelős. Akkora politikai tőkét kovácsoltak a barcelonai harcokból, hogy fontos volna kiegyensúlyozott képet alkotni róluk. Rengeteget írtak már össze azokról a napokról - több könyvet megtöltene -, de azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, a kilenctized része nem igaz. A korabeli újságcikkek túlnyomó többségét az eseményektől távol írták, s nemcsak hogy nem felelnek meg a tényeknek, hanem szándékosan félrevezetőek is. Szokás szerint a dolgoknak csak az egyik oldalát mutatták be a nagyközönségnek. Mint mindenki, aki akkor Barcelonában volt, én is csak azt láttam, ami a közvetlen közelemben történt, de éppen eleget láttam és hallottam, hogy meg tudjak cáfolni számos széles körben terjesztett hazugságot. Ezúttal is arra kérem az olvasót, hogy ha nem érdeklik a politikai viták, ha nem akar megbirkózni a seregnyi párt és frakció szédítő névkavalkádjával (a rövidítések már-már egy kínai háború tábornokainak nevére emlékeztetnek), ugorja át ezt a részt. Iszonyú dolog belebonyolódni a pártok közötti viták részleteibe; úgy érzi az ember, mintha egy pöcegödörben vájkálna. De mégiscsak meg kell próbálni kideríteni az igazságot, már amennyire lehetséges. Ez a távoli városban lezajlott nyomorúságos perpatvar sokkal nagyobb jelentőségű, mint első pillantásra gondolnánk.

11.

A barcelonai harcokról lehetetlen teljesen pontos és elfogulatlan beszámolót készíteni, mindig is lehetetlen marad, mert nincsenek meg hozzá a szükséges dokumentumok. A jövő történészei a vádaskodások tömegén és a pártpropagandán kívül semmi egyébre nem támaszkodhatnak. Magam is kevés adattal rendelkezem azon kívül, amit a saját szememmel láttam vagy szavahihetőnek érzett szemtanúktól hallottam. A kirívó hazugságok némelyikét azonban meg tudom cáfolni, és segíthetek abban, hogy az ügy tágabb összefüggései világossá váljanak.

Mindenekelőtt mi is történt valójában?

Katalóniában jó ideje feszült volt a helyzet. Az előző fejezetekben már szó esett a kommunisták és anarchisták közötti küzdelemről. 1937 májusára az ellentétek odáig fajultak, hogy elkerülhetetlenül valamilyen erőszakos összecsapásba kellett torkollniuk. Az összeütközés közvetlen oka az a kormányrendelet volt, amely előírta az összes magánkézben lévő fegyver beszolgáltatását. Egyúttal elhatározták, hogy jól felfegyverzett, „politikamentes" rendőrséget hoznak létre, és ebből kirekesztik a szakszervezeti tagokat. Hogy mindez mit jelent, afelől senkinek sem volt kétsége: afelől sem, mi lesz a következő lépés: ki fogják venni a C.N.T. kezéből a kulcsfontosságú üzemeket. Ezen kívül a munkások meglehetős nehezteléssel vették tudomásul, hogy nő a gazdagok és a szegények közötti ellentét, és egyre többen érezték úgy, hogy a forradalmai elszabotálják. Sokaknak kellemes meglepetés volt, hogy május elsején nem törtek ki zavargások. Május harmadikán a kormány elhatározta, hogy birtokba veszi a telefonközpontot. A központ a háború kezdetétől a C.N.T.-hez tartozó munkások ellenőrzése alatt állt, ám a kormány szerint az alkalmazottak nem működtették megfelelően, és lehallgatták a hivatalos beszélgetéseket. Salas, a rendőrfőnök (vagy parancsra, vagy hatáskörét túllépve) három teherautónyi csendőrt küldött a helyszínre azzal az utasítással, hogy foglalják el az épületet, miközben a környező utcákat civil ruhás fegyveres rendőrök tisztították meg.

Körülbelül ugyanebben az időpontban a Guardia Civil más stratégiai pontokon fekvő épületeket is elfoglalt. Bármi volt is a kormány szándéka, általános vélemény szerint döntése jeladás volt a Guardia Civilnek, s a kommunistákat és szocialistákat tömörítő P.S.U.C.-nak a C.N.T. elleni általános támadásra. Városszerte híre ment, hogy megtámadták a munkásépületeket. Fegyveres anarchisták jelentek meg az utcákon, leállt a munka, és nyomban kitört a harc. Az éjszaka és másnap reggel városszerte barikádok épültek, és május hatodikán reggelig szakadatlanul tartón a lövöldözés. A harc azonban mind a két oldalon nagyrészt védekező jellegű volt. Ostrom alá vettek ugyan néhány épületet, de

amennyire tudom, egyet sem rohamoztak meg, és tüzérséget sem vetettek be. A C.N.T.-F.A.I. és a P.O.U.M. a munkásnegyedeket tartotta ellenőrzése alatt, a fegyveres rendőrség és a P.S.U.C. a városközpontot és a hivatalos negyedeket. A május hatodikai tűzszünet rövid életűnek bizonyult, valószínűleg azért, mert a csendőrök elhamarkodottan le akarták fegyverezni a C.N.T.-s munkásokat. Másnap reggel aztán a munkások maguktól kezdték elhagyni a barikádokat. Körülbelül május ötödikén éjszakáig azonban a C.N.T. volt jobb helyzetben, sok csendőr meg is adta magát. De nem volt elfogadott vezetés, és nem volt egyértelmű terv - sőt amennyire meg lehet ítélni, semmiféle terv nem volt - csak valamilyen homályos elszántság, hogy szembe kell szállni a Guardia Civillel. A C.N.T. hivatalos vezetése az U.G.T. vezetőivel versengve könyörgött, hogy mindenki térjen vissza a munkahelyére; és ami a legfontosabb, egyre kevesebb volt az élelem. Ilyen körülmények között senki sem volt annyira magabiztos, hogy folytassa a harcot. Május hetedike délutánjára az élet szinte visszatért a rendes kerékvágásba. Este Valenciából hajón hatezer rohamgárdista érkezett és átvette az ellenőrzést a város felett. A kormány elrendelte, hogy a reguláris csapatok birtokában lévőn kívül minden fegyvert be kell szolgáltatni, és a következő néhány napon sok fegyvert el is koboztak. A harcokról kiadott hivatalos jelentés szerint négyszáz ember meghalt és körülbelül ezren sebesültek meg. A négyszáz halott túlzásnak tűnik, de egyéb bizonyítékok híján el kell fogadnunk.

A harcok utóhatásait nyilvánvalóan lehetetlenség pontosan meghatározni. Nincs bizonyíték rá, hogy hatottak volna a háború alakulására, de minden bizonnyal kihatottak volna rá, ha néhány nappal tovább tartanak. De ürügyül szolgáltak arra, hogy Katalóniát Valencia közvetlen ellenőrzése alá vonják, siettessék a milíciák feloszlatását, a P.O.U.M. betiltását és minden bizonnyal közrejátszottak az események a Caballero kormány megbuktatásában is. De biztosra vehetjük, hogy mindez egyébként sem váratott volna magára sokáig. Az igazi kérdés az, hogy az utcára vonuló C.N.T.-munkások nyertek, vagy vesztettek a fegyveres ellenszegüléssel. Puszta feltevés csupán, de az a véleményem, hogy többet nyertek, mint amennyit vesztettek. A barcelonai telefonközpont elfoglalása csak egyetlen epizódja volt egy hosszú folyamatnak. Különböző manőverekkel már az előző évben elkezdték kiszedni a közvetlen hatalmat a szakszervezetek kezéből; a munkásellenőrzés visszaszorulóban, a központi irányítás egyre erősödőben volt, ennek pedig államkapitalizmusra vagy esetleg a magánkapitalizmus visszaállítására kellett vezetnie. Az ellenállás valószínűleg lelassította ezt a folyamatot. A háború kitörése után egy évvel a katalán munkások hatalmuk nagyobb részét már elveszítették, de helyzetük viszonylag még mindig kedvező volt. Sokkal kevésbé lett volna az, ha tudtul adják, hogy nincs az a kihívás, ami előtt meg ne hunyászkodnának. Néha jobb vállalni a vereséget, mint kitérni a harc elől.

Lássuk most mi volt a célja, ha volt egyáltalán, az egész forrongásnak? Csakugyan afféle puccskísérlet, forradalmi felkelés lett volna a cél? Egyáltalán, előre átgondolt megmozdulás volt-e?

Véleményem szerint csak abban az értelemben volt előre átgondolt, hogy mindenki számított rá. Semmi nem utal arra, hogy bármelyik félnek előre kidolgozott tervei lettek volna. Az anarchisták fellépése szinte biztosan spontán volt, mert elsősorban a közkatonák vettek részt benne. Az emberek az utcára tódultak; politikai vezetőik vagy vonakodva, vagy egyáltalán nem követték őket. Forradalmi hangot csak két szervezet ütött meg: a Durutti Barátai (a F.A.I. egyik szélsőséges csoportja) és a P.O.U.M. De ők is az események után kullogtak. A Durutti Barátainak forradalmi röpirata csak május ötödikén került az utcára, nem lehetett tehát kiváltó ok, mert a harcok már két nappal korábban kitörtek. A C.N.T. hivatalos vezetői kezdettől fogva elhatárolták magukat az egész ügytől. Több okból. Mindenekelőtt a C.N.T.-nek még volt képviselője a kormányban és a Generalitében, vezetői tehát eleve konzervatívabbak voltak a tagságnál. Másodszor, a C.N.T. vezetőinek fő célja volt, hogy szövetségre lépjenek az U.G.T.-vel, márpedig a harcok szükségképpen csak mélyítették a szakadékot a C.N.T. és az U.G.T. között Harmadszor - bár ez akkoriban nem volt közismert - az anarchista vezetők attól tartottak, hogy ha a dolgok túlmennek egy bizonyos határon, ha tudniillik a munkások birtokukba veszik a várost - és május ötödikén erre talán meg is lett volna a lehetőség akkor külföldi beavatkozással kellene

számolni. Egy brit cirkáló és két brit romboló a kikötő felé tartott, de nem kétséges, hogy más hadihajók is voltak a közelben. Az angol lapok szerint ezek a hajók a „brit érdekek védelmében" indultak Barcelonába, ennek azonban semmi jelét nem adták: nem tettek partra csapatokat, és egyetlen menekültet sem vettek a fedélzetükre. Feltételezés csupán, de akkor logikusnak látszott, hogy a brit kormány, amely a kisujját sem mozdította Franco ellen a spanyol kormány védelmében, haladéktalanul beavatkozna, hogy megmentse ugyanezt a kormányt a saját munkásosztályától.

A P.O.U.M. vezetői nem határolták el magukat az ügytől, sőt arra biztatták követőiket, hogy maradjanak a barikádokon, és még a Durutti Barátainak szélsőséges röpiratát is helyeselték (La Batalla, május 6.). Hogy mi volt ebben a röpiratban, az fölöttébb bizonytalan, mivel a jelek szerint senki sem tud akárcsak egyetlen példányt is felmutatni belőle. Több külföldi lap „uszító plakátnak" minősítette, hozzátéve, hogy „teleragasztották" vele a várost Az biztos, hogy ilyen plakátok nem voltak. Különféle beszámolók összevetése alapján úgy látom, hogy a röpirat a következőkre hívott fel:
1. Forradalmi tanácsot (juntát) kell alakítani.
2. Agyon kell lőni azokat, akik a telefonközpont elleni támadásért felelősek.
3. Le kell fegyverezni a Guardia Civilt.
Az sem egyértelmű, hogy a La Batalla mennyiben értett egyet ezzel a röpirattal. Magam sem az egyiket, sem a másikat nem olvastam. A harcok alatt egyetlen röplap került a kezembe, azt is egy kis trockista csoport (a „bolsevik-leninisták") adta ki május negyedikén, és csak annyit tartalmazott: „Mindenki a barikádokra - a hadiipar kivételével sztrájk minden iparágban." Más szóval azt követelte, ami már amúgyis megtörtént A P.O.U.M. vezetői azonban haboztak. Mindig is ellenezték a felkelési terveket, amíg a Franco elleni háborút meg nem nyerjük; viszont a munkások az utcán voltak, a P.O.U.M. vezetői pedig azt a pedáns marxista magatartást követték, amely szerint ha a munkások az utcára vonulnak, akkor a forradalmi pártoknak kötelességük velük tartani. Így azután a forradalmi jelszavak ellenére („Felébresztjük július 19-e szellemét!" és a többi) mindenáron igyekeztek elérni, hogy a munkások védekezésre szorítkozzanak. Így például egyetlenegy épület megtámadására sem adtak parancsot, csak arra utasították követőiket, hogy őrszolgálatot teljesítsenek, és mint az előző fejezetben említettem, ha lehet, ne lőjenek. A La Batalla ezen kívül felszólította a fronton lévő csapatokat, hogy ne hagyják el állásaikat.*

* Az Inprecor nemrégiben ennek épp az ellenkezőjét állította. Szerinte a La Batalla arra utasította a P.O.U.M. csapatait, hogy hagyják el a frontot! A vita könnyen eldönthető. Csak meg kel) nézni, mit írt aznap a La Batalla.

Véleményem szerint a P.O.U.M.-ot csak azért terheli felelősség, mert arra biztatta az embereket, hogy maradjanak a barikádokon, és mert valószínű, hogy e rábeszélés nélkül sokan hamarabb hazamentek volna. Olyanoktól tudom, akik - velem ellentétben - személyes kapcsolatban álltak a P.O.U.M. vezetőivel: valójában kellemetlenül érintette őket az egész, de úgy érezték, hogy részt kell venniük benne. Később természetesen, ahogy már szokás, tőkét kovácsoltak belőle. Gorkin, a P.O.U.M. egyik vezetője egy későbbi beszédében egyenesen „a dicsőséges májusi napokat" emlegette. Propagandaszempontból talán ez volt a helyes magatartás, a P.O.U.M. taglétszáma valamelyest meg is nőtt a betiltását megelőző rövid időszakban. Taktikailag valószínűleg hiba volt támogatni a Dunitti Barátainak röpiratát; apró szervezet volt, s többnyire szembenállt a P.O.U.M.-mal. Az általános izgalom közepette, a mindkét oldalon szűnni nem akaró szózuhatagban a röpirat végül is nem jelentett egyebet, mint hogy „Maradjatok a barikádokon!", de a Solidaridad Obrera, az anarchista lap elutasította, a P.O.U.M. vezetői pedig szemlátomást helyben hagyták. Ezzel megkönnyítették a kommunista sajtó dolgát, hogy később felkelésnek állíthassa be az összecsapást, és egyedül a P.O.U.M.-ot tegye érte felelőssé. Bár biztosak lehetünk benne, hogy a kommunista sajtó egyébként sem írt volna mást. Összehasonlíthatatlanul szörnyűbb és megalapozatlanabb vádak érték a P.O.U.M.-ot korábban is, később is. A C.N.T. vezetői nem sokat nyertek óvatosabb magatartásukkal; dicséretet kaptak lojalitásukért, de az első adandó alkalommal kitették őket mind a kormányból, mind a Generalitéből.

Amennyiben az akkor hallottakból ítéletet lehet alkotni, forradalmi szándéknak nyoma sem volt. A barikádok mögött álló munkások (zömükben egyszerű C.N.T.-tagok, bár bizonyára volt köztük egynéhány U.G.T.-s) korítsem a kormányt akarták megdönteni. Úgy érezték, hogy rendőrtámadás éri őket, azt akarták visszaverni. E lényegében védekező fellépést kétlem, hogy helyes volna felkelésnek minősíteni, ahogy a legtöbb külföldi lap tette. A felkelés támadó fellépést és határozott tervet tételez fel. Jobban megfelel a valóságnak, ha a történteket lázongásnak nevezzük. Rendkívül véres lázongás lett belőle, mert mindkét oldal fegyvert fogott és el volt szánva rá, hogy használja is.

De mi lehetett a másik oldal szándéka? Ha nem anarchista puccsal van dolguk, netán kommunista puccsról van szó; olyan előre eltervezett fellépésről, amelynek révén egyetlen csapással össze akarták roppantani a C.N.T.-t?

Nem hiszem, bár van ami erre utal. Sokatmondó, hogy két nappal később Tarragonában nagyon hasonló dolog történt. Barcelonából érkezett utasításra rendőrök megrohamozták a telefonközpontot. És magában Barcelonában sem elszigetelt akció volt a telefonközpont elleni támadás. A város különböző pontjain a csendőrök és a P.S.U .C. hívei csapatostul szállták meg a stratégiai fontosságú épületeket, ha nem is a harcok kezdete előtt, mindenesetre meglepő gyorsasággal. De ne feledjük, hogy mindez Spanyolországban és nem Angliában történt! Barcelonában az utcai harcok nagy hagyományokra tekintenek vissza. Az ilyen városokban egy-kettőre megtörténnek a dolgok, mindenki előre tudja, ki a barát, ki az ellenség. Mindenki ismeri a terepviszonyokat, és amikor megkezdődik a lövöldözés, az emberek szinte olyan magától értetődően foglalják el a helyüket, mint egy tűzoltógyakorlaton. Azok, akik elrendelték a telefonközpont elleni rohamot, alighanem számítottak ellenállásra, ha nem is akkorára, és felkészültek rá, hogy leszereljék. De mindebből nem következik, hogy általános támadást terveztek volna C.N.T. ellen. Két okból sem hinném, hogy bármelyik oldal is nagyszabású összetűzésekre készült volna:
(1) Egyik fél sem irányított előre csapatokat Barcelonába. A harc csak a már Barcelonában lévők között zajlott, és ezek elsősorban civilek és rendőrök voltak.
(2) Szinte nyomban kitört az élelmiszerhiány. Mindenki, aki Spanyolországban szolgált, tudja, hogy a háborúban a spanyolok egyedül csapataik élelmezéséről gondoskodnak körültekintő módon. Felettébb kétséges, hogy ha bármelyik fél egy-két hetes utcai harcokra és általános sztrájkra számít, ne gondoskodott volna a szükséges élelmiszerkészletekről.

Végül pedig lássuk, kinek miben volt igaza.

A dolog óriási port vert fel a külföldi antifasiszta sajtóban, de ahogy már lenni szokott, csak az egyik oldalt hallhattuk. A barcelonai harcokat az áruló anarchisták és trockisták zendüléseként tálalták, akik ezek szerint „hátbatámadták a spanyol kormányt" és így tovább. A dolog azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. Kétségtelen, hogy amikor élethalálharc folyik az ellenséggel a belharcok nem vezetnek jóra. De ne feledjük, kettőn áll a vásár, és az emberek nem kezdenek barikádokat építeni, ha nem érzik úgy, hogy kihívás érte őket.

Amikor a kormány elrendelte, hogy az anarchisták szolgáltassák be fegyvereiket, már nem lehetett elkerülni a bajt. Az angol sajtó mindezt angliai fogalmakba öntötte, és a végeredmény a következő volt: az aragóniai fronton égető szükség volt fegyverre, de a hazafiatlan anarchisták nem voltak hajlandók lemondani fegyvereikről, így ezek nem juthattak el a frontra. Ez a beállítás egyszerűen eltekint a tényleges spanyolországi helyzettől. Mindenki tudta, hogy az anarchisták is, a P.S.U.C. is fegyvereket halmoznak fel, és ha valaki nem tudta volna, az is ráébredt, amikor a harcok megkezdődtek, mert mindkét fél bőven el volt látva fegyverrel. Az anarchisták tökéletesen tudatában voltak, hogy ha beszolgáltatják fegyvereiket, a P.S.U.C., a legerősebb katalán politikai szervezet még nem válik meg a magáéitól; pontosan így is történt, amikor véget értek a harcok. Ugyanakkor az utcákon az egyszerű járókelőnek is majd kibökte a szemét a rengeteg fegyver, amire a fronton oly nagy szükség lett volna. De ezeket a hátországi „politikamentes" rendőri erőknek tartották fenn. Mindemögött a kommunisták és az anarchisták kibékíthetetlen ellentéte húzódon meg, amelynek

előbb-utóbb szükségképpen összetűzésbe kellett torkollnia. A háború kezdete óta a Spanyol Kommunista Párt hihetetlenül nagyra duzzadt, s nagyrészt magához ragadta a politikai hatalmat Továbbá többezer külföldi kommunista érkezett Spanyolországba, és sokuk nyíltan kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy az anarchizmust „likvidálni" kell, mihelyt megnyerik a Franco elleni háborút. Ilyen körülmények között aligha lehetett elvárni az anarchistáktól, hogy kiadják kezükből az 1936 nyarán szerzett fegyvereket.

A telefonközpont elfoglalása csak a szikra volt, amely felrobbantotta a már meglévő bombát. Akik elrendelték, talán úgy gondolták, nem lesz baj belőle. Companys, Katalónia elnöke néhány nappal korábban állítólag nevetve jelentette ki, hogy az anarchisták mindent lenyelnek.*

* New Statesman (május 14.).

De biztos, hogy ez nem volt bölcs lépés. Hónapok óta Spanyolország-szerte egymást érték a fegyveres összecsapások a kommunisták és az anarchisták között. Katalóniában, és különösen Barcelonában akkora volt a feszültség, hogy utcai összetűzések, merényletek követték egymást. Egyszer csak híre ment, hogy fegyveres támadások érik azokat az épületeket, amelyeket a munkások a júliusi harcokban foglaltak el, és amelyek iránt rendkívüli ragaszkodást éreznek. Ne felejtsük el, hogy a munkáslakosság nem szerette a Guardia Civilt! A „la guardia" nemzedékek óta a földbirtokosok és a tőkések eszközének számított A Guardia Civilt kétszeresen is gyűlölték, mert gyanúsították - egyáltalán nem alaptalanul - hogy antifasiszta hűségük nagyon is kétes.**

** A háború kitörésekor a Guardia Civil mindenütt az erősebb pártjára állt. A háború alatt a helyi Guardia Civil nem egy esetben, így például Santanderben, testületileg átállt a fasiszták oldalára.

Valószínű, hogy az első órákban nagyjából ugyanazon érzelmek hatása alatt tódultak az emberek az utcára, mint a háború kezdetén, amikor szembeszálltak a lázadó tábornokokkal. Természetesen felvetődhet az is, hogy a C.N.T.-s munkásoknak tiltakozás nélkül át kellett volna adniuk a telefonközpontot. Ebben ki-ki aszerint foglalt állást, hogy miként vélekedik a központosított kormányzat és a munkásellenőrzés ellentétéről. Megfontolandóbb volna a következő érv: „igen, a C.N.T.-nek valószínűleg volt valami igaza. De végül is háború folyt, és nem lett volna szabad a front mögött harcot kezdeni." Ezzel teljes mértékben egyetértek. Minden belső zavargás szükségképp Franco kezére játszott. De mi robbantotta ki a harcokat? Akár jogosan foglalta el a kormány a telefonközpontot akár nem, az a lényeg, hogy az adott körülmények között a támadás szükségképpen fegyveres harcra vezetett. Provokatív lépés volt, azt akarta mondani, azt is mondta: „Elvesztettétek a játszmát, most mi jövünk." Józan ésszel nem is lehetett egyebet várni mint ellenállást. Ha az ember nem veszti el teljesen az arányérzékét be kell látnia, hogy - mint az ilyen ügyekben általában - nem lehet csak az egyik felet hibáztatni. Hogy mégis az egyoldalú változat ment át a köztudatba, annak egyszerű az oka: a spanyol forradalmi pártoknak nem volt támogatásuk a külföldi sajtóban. Ami például az angol sajtót illeti, hosszú ideig kellene kutatni a lapokban, hogy a háború bármelyik szakaszában az anarchistákra kedvező utalást találjon az ember. Módszeresen befeketítették őket, tapasztalatból mondom, szinte lehetetlen bármit is kinyomtatni a védelmükben.

Megpróbáltam tárgyilagosan írni a barcelonai harcokról, bár nyilvánvaló, hogy senki sem lehet teljesen tárgyilagos az ilyesfajta konfliktusban. Az ember kénytelen elkötelezni magát valamelyik fél mellett és nyilván kiderült már, hogy én melyik oldalon állok. Aztán a tényeket illetően is nyilván tévedtem egy s másban, és nemcsak itt, hanem a beszámoló más részeiben is. Nagyon nehéz pontos képet alkotni a spanyol háborúról, mert a hozzáférhető dokumentumok tele vannak propagandával. Mindenkit figyelmeztetek elfogultságomra és tévedéseimre. Mégis, mindent megtettem, hogy becsületesen számoljak be a történtekről. De az olvasó látni fogja, hogy egészen más képet festek az eseményekről, mint a külföldi sajtó, és különösen a kommunista lapok. Feltétlenül szemügyre kell vennünk. hogyan hangzik a kommunista változat, mert világszerte nyilvánosságot kapott, azóta is sűrűn kiegészítik, és valószínűleg ezt a verziót fogadják el a legtöbben.

A kommunista és a kommunistabarát sajtó a barcelonai harcokért a P.O.U.M.-ra hárít minden felelősséget. Az egész ügyet nem spontán megmozdulásnak, hanem a kormány megdöntését célzó tudatos és előre megtervezett zendülésnek állítja be, amelyet félrevezetett gyanús elegeket felhasználva egyedül a P.O.U.M. kavart. Sőt egyenesen fasiszta összeesküvésnek minősíti, amit a fagyták parancsára szerveztek, mégpedig azzal a céllal, hogy a hátországban polgárháborút robbantsanak ki, és megbénítsák a kormányt A P.O.U.M. eszerint „Franco ötödik hadoszlopa" - a fasisztákkal szövetkező „trockista" szervezet. A Daily Workerből idézek (május 11.):

„A Barcelonába állítólag a hírhedt »Negyedik Internacionálé Kongresszusának előkészítése« céljából beözönlő német és olasz ügynököknek egyetlen feladatuk volt. Mégpedig a következő:
A helyi trockistákkal együttműködve olyan zűrzavart és vérengzést kellett volna előidézniük, amely lehetőséget ad a németeknek és az olaszoknak, hogy bejelentsék: »A barcelonai kaotikus állapotok miatt nem képesek a katalán partok mentén gondoskodni a hajózás biztonságáról,« és ezért »kénytelenek csapatokat partra tenni Barcelonában.«
Más szóval olyan helyzetet akartak teremteni, hogy a német és az olasz kormány nyíltan szárazföldi és tengerészeti egységeket tehessen partra a katalán tengerparton, úgymond »a rend fenntartása érdekében«...
Az ehhez szükséges eszköz, a P.O.U.M. néven ismert trockista szervezet máris a németek és az olaszok rendelkezésére állt.
A P.O.U.M. jól ismert bűnözőkkel és az anarchista szervezetek csalódott tagjaival együttműködve pontosan a bilbaói fronton indított támadás idejére időzítette a hátország elleni fegyveres fellépést."

A cikk később a barcelonai harcokat már így emlegeti:
"a P.O.U.M. támadása"; egy másik cikkben pedig ugyanerről az olvasható: „nem kétséges, hogy a P.O.U.M.-ot terheli felelősség a katalóniai vérontásért". Az Inprecor (május 29.) úgy fogalmaz, hogy Barcelonában kizárólag „a P.O.U.M. kifejezetten erre a célra toborzott emberei emeltek barikádokat".

Bőven volna még mit idéznem, de így is elég világos a kép. Mindenért a P.O.U.M. felelős, és a P.O.U.M. fasiszta parancsra cselekedett. A továbbiakban idézek még a kommunista sajtó beszámolóiból; mint kiderül majd, annyira tele vannak ellentmondással, hogy teljesen hasznavehetetlenek. De előbb érdemes rámutatni néhány olyan megfontolásra, amelynek alapján eleve is a képtelenség határát súrolja minden olyan beállítás, hogy a májusi harcokat a P.O.U.M. által irányított fasiszta zendülésnek kellene tekinteni.

(1) Sem a P.O.U.M. taglétszáma, sem a befolyása nem volt elegendő, hogy ilyen méretű zavargásokat tudjon kiváltani. Még kevésbé volt elég erős ahhoz, hogy általános sztrájkot hirdessen. Politikai szervezetként, a szakszervezetekben alig volt támasza, és körülbelül olyan nehéz lett volna egész Barcelonára kiterjedő sztrájkot szerveznie, mint (például) az Angol Kommunista Pártnak Glasgow-ban. Mint korábban már mondtam, a P.O.U.M.-vezetők magatartása bizonyos mértékben hozzájárulhatott a harcok elhúzódásához; de még ha akarták volna sem lettek volna képesek rá, hogy ők robbantsák ki a harcot.

(2) A fasiszta összeesküvés vádja puszta állításokon alapul, és a bizonyítékok egészen másra vallanak. Azt mondják, a német és az olasz kormány csapatokat akart partra tenni Katalóniában; de sem német, sem olasz csapatszállító hajók nem voltak ezen a partvidéken. A „Negyedik Internacionálé Kongresszusa" és a „német és olasz ügynökök" serege pedig nem egyéb puszta mítosznál. Amennyire tudom, szó sem volt a Negyedik Internacionálé kongresszusáról. Tervezgették ugyan, hogy a P.O.U.M-és testvérpártjai (az angol I.L.P. és a német S.A.P. stb.) kongresszust tartanak, valamikor júliusban - két hónappal később -, de erre még egyetlen küldött sem érkezett.
A „német és olasz ügynökök" pedig csak a Daily Worker lapjain léteztek. Aki akkoriban átkelt a határon, jól tudja, hogy egyáltalán nem volt könnyű „beözönleni" Spanyolországba, egyébként „kiözönleni" sem.

(3) Semmi sem történt Léridában, a P.O.U.M. fellegvárában, de a fronton sem. Nyilvánvaló, ha a P.O.U.M. vezetői segítséget akarnak nyújtani a fasisztáknak, akkor parancsot adnak, hogy a milicistáik nyissák meg a frontot, engedjék át a fasisztákat. De semmi ilyesmit nem tettek, szóba sem került. Még erősítés sem érkezett Barcelonába, pedig elég könnyű lett volna különböző ürügyekkel átirányítani egy-kétezer embert. Továbbá még titokban sem próbálták meg, hogy szabotálják a front ellátását. Az élelmiszer, a hadianyag és egyéb szállítmányok a szokásos ütemben érkeztek; ennek utóbb személyesen is utánajártam. Mindenekfelett, ha csakugyan előre eltervezett felkelésről lett volna szó, több hónapig tartó előkészületekre, felforgató propagandára stb. lett volna szükség a milícia soraiban. De ilyesmiknek semmi jelét nem lehetett tapasztalni, még effféle híresztelések sem kaptak lábra. Önmagában is döntő érv, hogy a fronton szolgáló milicisták nem vettek részt a „felkelésben". Ha a P.O.U.M. valóban puccsot tervez, teljességgel felfoghatatlan, miért nem vetette be egyetlen ütőképes erejét, a tízezer főnyi milíciát.

Mindebből éppen eléggé világos, hogy a fasiszta parancsra kirobbantott P.O.U.M.-„felkelés" kommunista tézisét semmilyen bizonyíték nem támasztja alá. Közreadok még néhány részletet a kommunista sajtóból. A harcokat megnyitó incidensről, a telefonközpont elleni rohamról szóló kommunista beszámolók igen tanulságosak; azon kívül, hogy mindenért a másik oldalra hántják a felelősséget, minden részletükben ellentmondanak egymásnak. Figyelemreméltó, hogy az angol kommunista lapok először az anarchistákat vádolták meg, és csak később hárították a felelősséget a P.O.U.M.-ra. Nyilvánvaló, miért. Angliában nemigen tudják az emberek, mi fán terem a »trockizmus", viszont az angolszász világban mindenki megborzong az „anarchista" szó hallatán. Először csak terjedjen el, hogy az „anarchistáknak" közük van a dologhoz, hadd szemlélje mindenki máris előítélettel az eseményeket; aztán különösebb kockázat nélkül meg lehet tenni bűnbaknak a „trockistákat. A Daily Worker így kezd, (május 6.):
„Hétfőn és kedden kis anarchista csoportok elfoglalták és megpróbálták hatalmukban tartani a telefon- és távíró létesítményeket, és lövöldözni kezdtek az utcára."
Nincs nagyobb csel, mint felcserélni a szerepeket. A Guardia Civil megrohamozza a C.N.T. kezében lévő épületet? Sebaj, azt kell állítani, hogy a C.N.T. indította a támadást; tehát a saját épületét támadta meg; más szóval önmagára támadt. Május 11-én viszont így ír a Daily Worker:
Alguade, baloldali közbiztonságügyi miniszter és az Egyesült Szocialista Közrendi Főbizottság vezetője, Rodrigue Salas fegyveres köztársasági rendőröket küldött a Telefónica épületéhez, hogy lefegyverezzék az alkalmazottakat, akiknek többsége a C.N.T. tagja."

Ez a jelek szerint távolról sem egyezik az előző tudósítással; de a Daily Worker szót sem ejt arról, hogy az előző jelentés téves volt. A Daily Worker május 11-i száma megállapítja, hogy a Durutti Barátai által kiadott röpiratok (ezektől a C.N.T. elhatárolja magát) május 4-én és 5-én jelentek meg, vagyis amikor már folytak a harcok. Az Inprecor (május 22.) azt úja, hogy már május 3-án, a harcok kezdete előtt; és hozzáteszi, hogy „tekintettel ezekre a tényekre" (mármint a különböző röplapok megjelenése miatt):

»A rendőrfőnök által személyesen vezetett rendőri erők május harmadikán délután elfoglalták a telefonközpontot. A kötelességét teljesítő rendőrségre rálőttek. Ez volt a jeladás arra, hogy a provokátorok városszerte lövöldözni kezdjenek."

És íme egy részlet a május 29-i Inprecorból:
„Délután három órakor a közbiztonság vezetője, Salas elvtárs a telefonközpontba ment; az épületet az előző éjjel ötven P.O.U.M.-ista kétes elemek társaságában elfoglalta."
Mindez eléggé különösen hangzik. Hogy úgy mondjam, színes látvány lehetett, amint a telefonközpontot megszállja az ötven P.O.U.M.-ista: azt hinné az ember, szemet is szúrt valakinek. Mégis úgy látszik, csak három-négy héttel később derült fény a dologra. Az Inprecor egy másik számában az 50 P.O.U.M.-istából már 50 P.O.U.M-milicista lett.
Meglehetősen nehéz dolog több ellentmondást egymásra halmozni, mint amennyit e néhány rövid mondatban sikerült. Egyszer C.N.T.-sek támadják meg a

telefonközpontot, másnap őket éri támadás; egy bizonyos röplap hol a telefonközpont elfoglalása előtt jelenik meg, hol utána, hol a központ elleni roham kiváltó okaként szerepel, hol a roham következményeként; a telefonközpontban lévő emberek hol a C.N.T. hol a P.O.U.M. tagjai és így tovább. A Daily Worker egy még későbbi számában (június 3.) J. R. Campbell arról tájékoztat minket, hogy a kormány csak akkor foglalta el a telefonközpontot, amikor már álltak a barikádok!

Hely hiányában csak egyetlen eseményről idéztem a beszámolókat, de a kommunista sajtó jelentésében mindvégig ugyanilyen ellentmondások fedezhetők fel. Vannak aztán különféle - nyilvánvalóan légből kapott - nyilatkozatok is. Az alábbit például a Daily Worker idézi (május 7-én), állítólag a párizsi spanyol követtől:

„A felkelés egyik sokatmondó vonása, hogy Barcelonában számos ház erkélyén megjelent a régi királyi zászló, sokan kétségkívül azt hitték tehát, hogy a felkelők kerekedtek felül."

A Daily Worker bizonnyal jóhiszeműen vette át ezt a kijelentést, de a spanyol követség alkalmazottai, akiktől lármázik, nyilván szándékosan hazudtak. Egy spanyol nem ismerhette ennyire félre a helyzetet. Méghogy királyi zászló Barcelonában! Ez aztán egy pillanat alatt egyesítette volna az egymásra acsarkodó frakciókat. Még a kommunisták is kénytelenek voltak nevetni, amikor ezt a jelentést olvasták. Ugyanez a helyzet azokkal a fegyverekkel, amelyeket a különböző kommunista lapok szerint az P.O.U.M használt a "felkelés" idején. Ezeknek a beszámolóknak csak olyan ember adhatott hitelt, aki mit sem tudott a valódi helyzetről. A Daily Workerben május 17-én Frank Pitcairn a következőket írja:
„Mindenféle fegyvert bevetettek az erőszakoskodások során. A hónapokon át eltulajdonított és rejtegetett fegyvereket, továbbá a felkelés kirobbantásakor a laktanyákból kicsempészett tankokat. Világos, hogy még mindig több tucat géppuska és többezer karabély van a birtokukban."

Az Inprecor (május 29.) hasonló szellemben ír:
„Május 3-án a P.O.U.M. néhány tucat géppuskával és néhány ezer puskával rendelkezett... A Plaza de Espanán a trockisták bevetették azokat a 75-ös ütegeket, amelyeket eredetileg az aragóniai frontnak szántak, de amelyeket a milícia gondosan elrejtett létesítményeiben."

Pitcairntól nem tudjuk meg, miből világos, hogy a P.O.U.M. birtokában több tucat géppuska és többezer karabély van. Megpróbáltam megbecsülni, hány fegyver lehetett a P.O.U.M. három központi épületében: körülbelül nyolcvan puska, és néhány kézigránát, géppuska pedig egy sem. Vagyis éppen amennyi a fegyveres őrségnek kellett őrséget pedig akkoriban az összes politikai párt állított az épületei elé. Meglehetősen furcsa, hogy miután betiltották a P.O.U.M.-ot és elfoglalták épületeit, e tengernyi fegyver nem került elő; különösen vonatkozik ez a tankokra és a tábori lövegekre, ezeket ugyanis meglehetősen körülményes eldugni. De a fenti két megállapításban az a legtanulságosabb, ahogy a helyi körülmények ismeretének teljes hiányáról tanúskodnak. Pitcairn szerint a P.O.U.M. „a laktanyákból" csempészte ki a tankokat. Nem árulja el, milyen laktanyákból. A barcelonai P.O.U.M.-milicisták (ekkor, minthogy a pártmilíciákba már nem folyt toborzás, aránylag kevesen maradtak) a néphadsereg katonáival osztoztak a Lenin laktanyán, és az utóbbiak sokkal többen voltak. Pitcairn szerint tehát el kellene hinnünk, hogy a P.O.U.M. a néphadsereg cinkos jóváhagyásával csempészte ki a tankokat. Ugyanez a helyzet azokkal a „létesítményekkel", ahol a 75-ös ágyúkat rejtegették. Soha nem tudjuk meg, hol voltak. A Plaza de Espanán tüzelő ezen ütegekről sok lapbeszámolóban szó esik, de biztosak lehetünk benne, hogy nem léteztek. Mint korábban már említettem, a harcok alatt egyszer sem hallottam ágyúlövést, pedig a Plaza de Espana csak másfél kilométernyire lehetett tőlünk. Néhány nappal később körülnéztem a Plaza de Espanán, de az épületeken belövésnek nyoma sem volt. Egy szemtanú pedig, aki a harcok egész ideje alatt a tér szomszédságában tartózkodott, kijelentette, hogy egyetlen ágyút sem látott. (Mellesleg a kicsempészett ágyúkról szóló mese alighanem Antonov-Ovszejenkótól, az orosz főkonzultól származik. Ő tett említést róluk egy neves angol újságírónak, aki teljes jóhiszeműséggel megírta a dolgot

egy hetilapban. Antonov-Ovszejenko azóta a „tisztogatások" áldozata lett. Hogy ez mennyire befolyásolja szavahihetőségét, nem tudom.) Az igazság természetesen az, hogy mindezeket a tankokról, tábori ágyúkról és más hasonlókról szóló meséket azért kellett kitalálni, mert különben nehéz volna összeegyeztetni a nagyszabású barcelonai harcokat és a P.O.U.M. csekély taglétszámát. Teljes egészében a P.O.U.M.-ot kellett felelőssé tenni a harcokért; de azt is közölni kellett, hogy jelentéktelen kis pártról van szó, amelynek semmi tömegbázisa: mint az Inprecor írja: „alig néhány ezer tagja van." E kettő együtt csak akkor állítható, ha elhitetik, hogy a P.O.U.M. egy modern gépesített hadsereg teljes fegyverzetével rendelkezett.

Ha végigolvassuk a kommunista sajtóban megjelent beszámolókat, lehetetlen nem látnunk, hogy tudatosan a helyzetet nem ismerő közönségnek szánták őket, mégpedig egyedül azzal a céllal, hogy előítéleteket keltsenek benne. Ezzel magyarázhatók az olyasféle kijelentések, mint például Mr. Pitcairné a Daily Worker május 11-i számában, hogy a „felkelést" a néphadsereg verte le. Ezzel a kívülállóban azt a benyomást akarták kelteni, hogy egész Katalónia szilárdan szembeszállt a trockistákkal". Csakhogy a néphadsereg a harcok alatt mindvégig semleges maradt; ezt Barcelonában mindenki tudta, és nehéz elhinni, hogy Pitcairnnek ne lett volna tudomása róla. Ugyanilyen az a bűvészkedés, amit a kommunista sajtóban a halottak és sebesültek számával vittek véghez, hogy eltúlozok az összecsapások méreteit. Diaz, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára és a szavait bőségesen idéző kommunista sajtó 900-ra tette a halottak, és 2500-ra a sebesültek számát. A katalán propagandaminiszter szerint, bár róla nehezen képzelhető el, hogy alábecsülte az áldozatokat, a halottak száma 400, a sebesülteké pedig 1000 volt. A kommunista párt megduplázta a tétet, rátett néhány százat, hátha nyer rajta.

A külföldi lapok általában az anarchistákat tették felelőssé a harcokért, bár akadt néhány, amelyik a kommunisták vonalát követte. Közéjük tartozott az angol News Chronicle tudósítója, John Langdon-Davies, aki Barcelonában volt azokban a napokban. Az ő cikkéből idézek: "TROCKISTA LÁZADÁS... Nem anarchista felkelés volt ez. A »trockista« P.O.U.M. meghiúsított puccsa; eszközei pedig a P.O.U.M. ellenőrzése alatt álló szervezetek, a »Durutti Barátai" és a »Anarchista Ifjúság"...

A tragédia hétfőn délután kezdődött, amikor a kormány fegyveres rendőri egységeket küldött a telefonközpont épületéhez, hogy lefegyverezzék az ott dolgozó munkásokat, akiknek többsége C.N.T.-tag volt. A telefonszolgáltatás már hosszú ideje botrányosan akadozott. Kívül, a Plaza de Catalunán nagy tömeg gyűlt össze. Közben a C.N.T.-tagok ellenálltak, és emeletről emeletre hátráltak, egészen a tetőig... Az egész ügy rendkívül zavaros volt, mindenesetre elterjedt a hír, hogy a kormány hajtóvadászatot indított az anarchisták ellen. Az utcák megteltek fegyveres emberekkel... Mire besötétedett, minden munkásközpontot és kormányépületet elbarikádoztak, tíz órakor eldördül az első sortűz, és megjelennek az utcákon az első szirénázó mentőautók. Pirkadatkor az egész város tűz alatt állt... És ahogy telt-múlt az idő, és a halottak száma elérte a százat, már sejteni lehetett, mi is történt. Az anarchista C.N.T. és a szocialista U.G.T. valójában »nem ment ki az utcára«. A barikádok mögött várakozó, megfigyelő álláspontot foglaltak el, igaz, hogy a nyílt utcán megjelenő fegyveresekre tüzet nyitottak. Az általános zűrzavart fokozták a pacók, a magányos - általában fasiszta - orvlövészek, akik öncélúan lövöldöztek a háztetőkről, csak hogy
fokozzák a pánikot... Szerda estére azonban kezdett világossá válni, ki áll a felkelés mögött. A falakat városszerte uszító plakátokkal ragasztották tele, ezek azonnali forradalmat, a köztársasági és szocialista vezetők kivégzését követelték. Az aláírás: »Durruti Barátai«. Csütörtök reggel az anarchista napilap minden közösséget megtagadott velük, a La Batalla, a P.O.U.M. lapja viszont elismerő megjegyzések kíséretében közzétette a dokumentumot Barcelonát, Spanyolország legnagyobb városát - e felforgató szervezet felhasználásával - provokátorok taszították vérfürdőbe."

Mindez nem egyezik meg teljes mértékben a már idézett kommunista beszámolókkal, de mint látni fogjuk, önmagában is ellentmondásos. Előbb az ügyet „trockista

felkelésnek" minősíti, azután kiderül, hogy az egész a telefonközpont épülete elleni támadással kezdődött, és annak az általános hiedelemnek az eredménye, hogy a kormány „hajtóvadászatot indít" az anarchisták ellen. A városban barikádok emelkednek, de a C.N.T. és U.G.T. hívei egyaránt a barikádok mögött maradnak; két nappal később azután uszító hangú plakát (a valóságban röpirat) jelenik meg, és a szerző sejteti, hogy az egész ügy ennek a következménye, vagyis a következmény megelőzte az okot De az írás egészen súlyos hamisítást is tartalmaz. Langdon-Davies a Durruti Barátait és az Anarchista Ifjúságot a P.O.U.M. „ellenőrzése alatt álló szervezetnek" minősíti. Mindkettő anarchista volt, és egyiknek sem volt semmi köze a P.O.U.M.-hoz. Az Anarchista Ifjúság az anarchisták ifjúsági szervezete volt, ugyanúgy, ahogy a J.S.U. a P.S.U.C.-é. A Durruti Barátai pedig a F.A.I.-hoz tartozó kis szervezet, amely általában élesen szembenállt a P O.U.M.-mal. Amennyire utána tudtam járni, senki sem volt, aki mindkettőnek tagja lett volna. Ezen az alapon azt is kijelenthetnénk, hogy a Szocialista Szövetség az Angol Liberális Párt által „ellenőrzött szervezet". Vajon Langdon-Davies minderről nem tudott? Ha így van, sokkal óvatosabban kellett volna írnia erről a bonyolult ügyről.

Nem vonom kétségbe Langdon-Davies jóhiszeműségét; de ő maga írja, hogy a harcok után azonnal elhagyta Barcelonát, vagyis pontosan akkor, amikor komolyabban megvizsgálhatta volna, mi történt. Beszámolójából végig világosan kiérződik, hogy nem járt utána a dolgoknak, csak elfogadta a „trockista felkelésiről szóló hivatalos verziót. Ez még a fent idézett részletekből is kiderül. „Mire besötétedett", álltak a barikádok és „tíz órakor" dördült el az első sortűz. Egy szemtanú nem így fogalmazna. Eszerint ugyanis azt kellene hinnünk, hogy az ember általában megvárja, amíg ellensége barikádot épít, és csak azután kezd lőni rá. Az a benyomásunk támad, hogy órák teltek el a barikádok felépítése és az első sortűz eldördülése között; pedig - természetesen - épp fordítva történt. Sok más emberrel együtt magam is láttam, hogy az első sortüzek kora délután dördültek el. Aztán itt vannak a magányos, „általában fasiszta" pacók, akik a háztetőkről lövöldöznek. Langdon-Davies nem magyarázza meg, honnan tudja, hogy fasiszták voltak. Nyilván nem mászott fel a tetőkre, hogy megkérdezze tőlük. Egyszerűen leírta, amit hallott és minthogy beleillett a hivatalos változatba, nem vonta kétségbe. Ami azt illeti, cikke elején egy óvatlan utalással ezt a benyomást kelti, hogy információinak nagy részét a propagandaminisztertől szerezte. Spanyolországban a külföldi újságírók csakugyan ki voltak szolgáltatva a Propagandaminisztériumnak, bár az ember úgy gondolná, hogy a minisztérium neve önmagában is óvatosságra int. A propagandaminisztertől természetesen körülbelül olyan joggal volt várható objektív beszámoló a barcelonai zavargásokról, mint 1916-ban a néhai Lord Carson-tól a dublini felkelésről.

Felsoroltam néhány okot, amelyek alapján úgy gondolom, hogy a barcelonai harcokról készült kommunista beállítást nem lehet komolyan venni. Egyet-mást még arról a széles körben terjesztett vádról is el kell mondanom, amely szerint a P.O.U.M. Franco és Hitler zsoldjában álló titkos fasiszta szervezet lett volna.

Ezt a vádat - különösen 1937 elejétől kezdve - szüntelenül sulykolta a kommunista sajtó. A hivatalos kommunista párt világméretű hadjáratot indított „a trockizmus" ellen, és a P.O.U.M.-ról azt állították, hogy a trockizmus spanyolországi képviselője. A „trockizmus" a Frente Rojo (a valenciai kommunista lap) szerint „nem politikai elmélet. A trockizmus hivatásos tőkés szervezet, fasiszta terrorista banda, amely népellenes bűnökre és szabotázsakciókra szövetkezett". A P.O.U.M. a fasisztákkal szövetséges „trockista" szervezet, és „Franco Ötödik Hadoszlopának" része. Figyelemreméltó, hogy kezdettől fogva semmiféle bizonyítékkal nem támasztották alá ezt a vádat; egyszerűen leszögezték, hogy így van. A kampányt mértéktelen személyes mocskolódás kísérte, és a legcsekélyebb mértékben sem foglalkoztatta szervezőit, hogy mindez milyen hatással lesz a háborúra. A P.O.U.M. elleni rágalomhadjárat hevében sok kommunista szerző lényegtelen dolognak tekintette, hogy katonai titkokat árul el. A Daily Worker például megengedte, hogy egyik februári számában egy szerző (Winifred Bates) közölje: a P.O.U.M.-nak csak fele annyi embere van a fronton, mint amennyit feltüntet. Ez nem volt igaz, de a szerző bizonyára elhitte, ő és a Daily Worker tehát semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy a sajtó útján megszerezhető legfontosabb információt nyújtsa az ellenségnek. A New Republicban

Mr. Ralph Bates kijelentette, hogy a P.O.U.M.-egységek „futballmérkőzéseket játszanak. A P.O.U.M. csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek, és nem egy személyes jóbarátom vesztette életét vagy sebesült meg". Azután ott van a rosszindulatú karikatúra esete, amelyet széles körben terjesztettek, először Madridban, azután Barcelonában; ez a P.O.U.M.-ot sarló-kalapácsos álarc mögött rejtőző horogkeresztes alaknak ábrázolta. Ha a kormány nem állt volna lényegében kommunista ellenőrzés alatt, sosem engedte volna meg, hogy ilyesmit terjesszenek háború idején. Ezzel nemcsak a P.O.U.M.-milicisták harci szellemét akarták tudatosan aláásni, hanem azokét is, akik történetesen mellettük küzdenek; nem éppen jóleső érzés ugyanis azt hallani, hogy a szomszéd lövészárokban lévő katonák rágalmai demoralizáló hatással lettek volna a P.O.U.M. milicistáira. De bizonyos, hogy ez volt a rendeltetésük, és akik terjesztették őket, a politikai rivalizálást előbbrevalónak tartották az antifasiszta egységnél.

A P.O.U.M. elleni vádak lényege a következő volt: ez a több tízezer fős szervezet, amely többnyire munkásokból állt, továbbá külföldi, főleg fasiszta országokból menekült szimpatizánsokból, nem más, mint fasiszta zsoldban álló nagyszabású kémbanda. Mindez ellentmond a józan késznek, és a P.O.U.M. korábbi története önmagában is meggyőzően cáfolja. A P.O.U.M. valamennyi vezetője forradalmi múltjáról volt ismert. Sokan részt vettek az 1934-es felkelésben, és legtöbbjüket szocialista tevékenységéért bebörtönözték a Lerroux kormány vagy a monarchia idején. 1936-ban akkori vezetője, Joaquin Maurin egyike volt azoknak a képviselőknek, akik a Cortesben felhívták a figyelmet a küszöbön álló Franco-lázadás veszélyére. A háború kitörése után a fasiszták fogságába került, miközben Franco hátországában próbálta megszervezni az ellenállást. A lázadás kirobbanásakor a P.O.U.M. közismerten nagy szerepet játszott az ellenállásban, és különösen Madridban számos tagja vesztette életét az utcai harcok során. Az elsők között állított fel milicista hadoszlopokat Katalóniában és Madridban. Mindez szinte megmagyarázhatatlan, ha a P.O.U.M.-ot fasiszta zsoldban álló pártnak tekintjük. Egy fasiszta zsoldban álló párt egyszerűen átállt volna a másik oldalra.

A háború alatt aztán végképp semmi jele nem volt fasisztabarát tevékenységnek. Jobban hangzana az az érvelés - bár végső soron ezzel sem értek egyet -, hogy a P.O.U.M. forradalmibb politikájával megosztotta a kormányt, és ezzel a fasisztákat segítette. Alighanem minden reformista típusú kormány joggal tekintené zavaró tényezőnek az olyan pártot, mint a P.O.U. M. De az egészen más dolog, mint a céltudatos árulás. Megmagyarázhatatlan volna, hogy a milícia miért maradt hű, ha a P.O.U.M. valóban fasiszta szervezet. Ez a nyolc-tízezer ember a front fontos szakaszait tartotta 1936-1937 telén, méghozzá elviselhetetlen körülmények között. Sokuk négy-öt hónapot töltött megszakítás nélkül a lövészárkokban. Nehéz belátni, miért nem hagyták ott a frontot, vagy miért nem álltak át az ellenséghez. Bármikor megtehették volna, és árulásuk nem egy esetben döntő fordulatot idézett volna elő. Mégis tovább harcoltak, sőt röviddel a P.O.U.M. betiltása után, amikor még mindenkiben elevenen éltek az események, ez a milícia - egységeit ekkor még nem tagolták szét a néphadsereg csapatai között - részt vett a Huescától keletre végrehajtott gyilkos támadásban, amelyben egy-két nap alatt több ezren estek el. Az ember legalábbis azt várta volna, hogy a P.O.U.M.-osok a fronton barátkozzanak az ellenséggel, és rendszeresen dezertáljanak. Márpedig, mint már említettem, dezertálás alig fordult elő. Azt hinné továbbá az ember, hogy az „árulók" fasisztabarát propagandát folytatnak, „defetizmust" terjesztenek stb. De ilyesminek nyoma sem volt. A P.O.U.M.-ban is bizonyosan akadtak provokátorok és fasiszta ügynökök, hiszen minden baloldali pártban vannak, de semmi bizonyíték nincs rá, hogy többen lettek volna, mint bárhol másutt.

Igaz, a kommunista sajtó néha fogcsikorgatva ugyan, de csak a P.O.U.M. vezetőire korlátozta a fasiszta zsold vádját, mondván, hogy az egyszerű párttagoknak ehhez semmi közük. De ezzel pusztán azt akarták elérni, hogy a tagságot szembefordítsák a vezetőkkel. A vádak természetéből következik, hogy a párttagoknak, a milicistáknak is részt kellett volna venniük az összeesküvésben. Hiszen ha Nint, Gorkint és a többieket valóban a fasiszták pénzelik, erről sokkal inkább tudniuk kellett a velük szoros kapcsolatban álló párttagoknak, mint a londoni, a párizsi és a New York-i újságíróknak. Mindenesetre, amikor a

P.O.U.M.-ot betiltották, a kommunista ellenőrzés alatt álló titkosrendőrség mindenkit bűnösnek tekintett, és hacsak tehette, mindenkit letartóztatott, akinek valami köze volt a P.O.U.M.-hoz, még sebesülteket, kórházi nővéreket, P.O.U.M.-tagok feleségét, sőt gyerekeket is.

Végül június 15-én, 16-án a P.O.U.M.-ot betiltották, és törvényen kívül helyezték. Ez volt a májusban hivatalba lépő Negrin-kormány egyik első intézkedése. Amikor a P.O.U.M. végrehajtó bizottságát börtönbe vetették, a kommunista sajtó arról számolt be, hogy kiterjedt fasiszta összeesküvést fedeztek fel. Egy ideig világszerte mennydörögve tálalták az efféle híreket. (Daily Worker, június 21.) a különböző spanyol kommunista lapok beszámolói alapján:

„A SPANYOL TROCKISTÁK ÉS FRANCO ÖSSZEESKÜVÉSE
Miután Barcelonában és másutt számos vezető trockistát tartóztattak le... a hét végén olyan kísérteties kémügy részleteire derült fény, amelyre háborúban eddig nem volt példa, a trockista árulás mindeddig legvisszataszítóbb megnyilvánulásáról hullott le a lepel... A rendőrség birtokában lévő dokumentumok, több mint kétszáz letartóztatott kimentő beismerő vallomása a bizonyíték rá" stb.

Ezek a leleplezések azt „bizonyították", hogy a P.O.U.M. vezetői rádión katonai titkokat továbbítottak Francónak, kapcsolatban álltak Berlinnel, és együttműködtek a madridi titkos fasiszta szervezettel. Szenzációs részletek is napvilágra kerültek mindenféle láthatatlan tintával írt titkos üzenetekről, egy N. betűvel (Nin) aláírt titokzatos dokumentumról stb.

És az eredmény? Az események után hat hónappal, amikor ezeket a sorokat írom, a P.O.U.M.-vezetők többségét még mindig börtönben tartják, pedig azóta sem állították őket bíróság elé, és a Francóval tartott rádiókapcsolatról azóta sem készült el a vádirat Ha a P.O.U.M. vezetői kémek volnának, egy héten belül bíróság elé állítják és agyonlövik őket, ahogy annyi fasiszta kémmel megtették. De fikarcnyi bizonyítékot sem tudtak felmutatni a kommunista sajtó megalapozatlan kijelentésein kívül. Az a bizonyos kétszáz „kimerítő beismerő vallomás" bőven elegendő lett volna bárki elítéléséhez, de azóta sem hallott róla senki. A burjánzó fantázia kétszáz gyümölcse volt csupán.

Sőt mi több, a spanyol kormány tagjainak többsége tudtul adta, hogy nem hisz a P.O.U.M. ellen felhozott vádakban. A kabinet nemrég öt-kettő arányban az antifasiszta politikai foglyok szabadonbocsátása mellett foglalt állást: a határozat ellen a két kommunista miniszter szavazott. Augusztusban egy James Maxton nevű parlamenti képviselő vezette nemzetközi küldöttség utazott Spanyolországba, hogy kivizsgálja a P.O.U.M. ellen emelt vádakat és Andrés Nin eltűnését. Prieto nemzetvédelmi miniszter, igazságügyi miniszter, Zugazagoitia belügyminiszter, Ortega Y Gasset főügyész, Prat Garcia és mások egybehangzóan kijelentették: meggyőződésük, hogy a P.O.U.M. vezetői nem bűnösök a kémkedés vádjában. Irujo hozzátette, hogy átnézte az ügyiratokat, és az úgynevezett bizonyítékok egyike sem állja ki a tüzetes vizsgálat próbáját, az állítólag Nin aláírását viselő dokumentum „értékelhetetlen", vagyis hamisítvány. Prieto kitartott amellett, hogy a P.O.U.M. vezetőit terheli a felelősség a májusi barcelonai harcokért, de cáfolta, hogy fasiszta kémek volnának. „Az egész ügyben az a legsúlyosabb - tette hozzá -, hogy a P.O.U.M. vezetőinek letartóztatására nem a kormány adott utasítást, hanem a rendőrség önhatalmúlag járt el. Nem is a rendőrség vezetői a felelősek, hanem a környezetükbe a szokott módon beszivárgott kommunisták." Elmondotta, hogy a rendőrség más esetekben is törvénytelenül tartóztatott le embereket. Irujo is kijelentette, hogy a rendőrség „szinte teljesen önállósult", és hogy külföldi kommunista elemek ellenőrzése alatt áll. Prieto meglehetősen félreérthetetlenül utalt a küldöttség előtt arra, hogy a kormány nem sértheti meg a kommunista pártot, amíg az oroszoktól kap fegyvert. Amikor John McGovem parlamenti képviselő vezetésével decemberben újabb küldöttség utazott Spanyolországba, tagjai lényegében hasonló választ kaptak, és Zugazagoitia, a belügyminiszter, jóval világosabb formában ismételte meg Prieto célzását „Segítséget kapunk Oroszországtól, és sokmindent el kell tűrnünk, ami nem tetszik." A rendőrség önállóságát jól példázza, hogy

McGovern és társai még a börtönfőigazgató és az igazságügyminiszter aláírta utasítással sem tudtak bejutni a kommunisták „titkos" barcelonai börtönébe.*

* A két küldöttség beszámolójáról lásd Le Populaira (szeptember 7) La Fleche (szeptember 18.), Jelentés a Maxton-küldöttség útjáról, Independent News (219, Rue Saint-Denis, Párizs). Lásd még McGovern „Terror Spanyolországban" című brosúráját.

Azt hiszem, elég ennyi, hogy világosan lássunk. A kémkedés vádja egyedül a kommunista sajtó cikkein és a kommunisták ellenőrzése alatt álló titkosrendőrség fellépésén alapul. A P.O.U.M. vezetői és híveik százai (talán ezrei) még mindig börtönben vannak, és a kommunista sajtó hat hónap óta szüntelenül az „árulók" kivégzését követeli. De Negrin és a többiek nem veszítették el a fejüket, és nem voltak hajlandók megrendezni a „trockisták" lemészárlását. Ha meggondoljuk, mekkora nyomás nehezedik rájuk, elismerés illeti őket. Mindenesetre az idézett adatok fényében nehéz volna elhinni, hogy a P.O.U.M. csakugyan fasiszta kémszervezet, hacsak nem hiszünk abban is, hogy Maxton, McGovern, Prieto, Irujo, Zagazagoita és a többi egytől egyig a fasiszták zsoldjában áll.

Lássuk végül a „trockizmus" vádját. Ezzel a szóval egyre gyakrabban dobálóznak, és félrevezető értelemben, sót gyakran félrevezető szándékkal alkalmazzák. Érdemes tehát alaposabban megvizsgálni, mit is jelent. A trockista kifejezés három különböző értelemben használatos:
(1) Trockista az, aki Trockijhoz hasonlóan a „világforradalmat" hirdeti a „szocializmus egy országban" elvével szemben. Átfogóbb értelemben: szélsőséges forradalmár.
(2) Trockista az, aki a Trockij vezette szervezet tagja
(3) A trockista olyan forradalmárnak álcázott fasiszta, aki elsősorban a Szovjetunióban követ el szabotázsakciókat, általánosabb értelemben pedig megosztja és aláássa a baloldal erejét.

Az első értelemben a P.O.U.M. valószínűleg trockistának minősíthető. Ugyanez mondható el az angol I.L.P.-ről, a német S.A.P.-ről, a franciaországi baloldali szocialistákról és másokról. De Trockijjal és a trockista („bolsevik-leninista") szervezettel a P.O.U.M.-nak semmilyen kapcsolata nem volt. Amikor kitört a háború, a Spanyolországba érkező külföldi trockisták (tizenöten-húszan lehettek) először a P.O.U.M.-hoz csatlakoztak, mert ideológiailag ehhez a párthoz álltak a legközelebb, de nem léptek be a pártba , később Trockij utasítására támadták a P.O.U.M. politikáját, tehát távozniok kellett a párt hivatalaiból, néhányan azonban tagjai maradtak a milíciának. Nin, aki miután Maurint elfogták a fasiszták, a P.O.U.M vezetője lett, egy időben Trockij titkára volt, de már évekkel ezelőtt szakított vele, és a különböző ellenzéki kommunista csoportokból, valamint egy korábban is működő pártból, a Munkás és Paraszt Tömbből megalakította a p.O.U.M.-ot. Nin és Trockij egykori kapcsolatait a kommunista sajtó arra használta, hogy a P.O.U.M.-ot trockista szervezetnek tüntesse fel. Ugyanezzel a logikával azt is ki lehetne mutatni, hogy az Angol Kommunista Párt valójában fasiszta szervezet, mert John Strachey egy időben kapcsolatban állt Sir Oswald Mosley-val.

A második értelemben, a szó egyetlen pontosan meghatározott értelmében véve a P.O.U.M. korántsem volt trockista szervezet. Azért fontos ez a megkülönböztetés, mert a kommunisták többsége szerint aki trockista a szó második értelmében, az egyúttal a szó harmadik értelmében is az - vagyis az egész trockista szervezet egyszerűen fasiszta kémügynökség. A „trockizmus" csak az oroszországi szabotázsperek idején került a köztudatba, és azóta ha valakit trockistának neveznek, az annyit tesz, hogy az illető provokátor, gyilkos stb. Csakhogy mindenki, aki balról bírálja a kommunista politikát, számíthat rá, hogy trockistának bélyegzik. Ezek szerint minden szélsőséges forradalmár a fasiszták zsoldjában állna?

Vagy igen, vagy nem, attól függ, mikor mit diktálnak a helyi érdekek. Amikor Maxton az említett küldöttséggel Spanyolországban járt, a Verdad, a Frente Rojo és más spanyol kommunista lapok azonnal „trockista fasisztának", a Gestapo ügynökének bélyegezték. Az angol kommunisták viszont óvakodtak tőle, hogy

átvegyék ezeket a vádakat. Az angol kommunista sajtó illendően homályos ítéletet mond Maxtonról: „a munkásosztály reakciós ellenségének" titulálja. Egyszerűen azért, mert az angol kommunista sajtó jó néhány kemény leckéből megtanulta félni a rágalmazási törvényt. Ha pedig a vádat nem ismétlik meg olyan országban, ahol netán bizonyítani kellene, akkor elismerik, hogy hazugság.

Az a látszat támadhat, hogy a szükségesnél hosszabban taglaltam a P.O.U.M. ellen felhozott vádakat. A polgárháború mérhetetlen nyomorúsághoz képest jelentéktelennek tűnhetnek az efféle belharcok, s a velük szükségképpen együttjáró igazságtalanságok és hazug vádak. Pedig nem jelentéktelenek. Véleményem szerint az ilyenfajta vádaskodások és sajtókampányok, valamint az a gondolkodásmód, amit tükröznek, halálos veszedelemmel fenyegetik az antifasiszta ügyet.

Mindenki, aki egy kicsit is utánanézett, tudja, a kommunista taktikában nem újdonság, hogy koholt vádak révén számolnak le a politikai ellenfelekkel. Ma a „trockista fasiszta" a kulcsszó; tegnap a „szociálfasiszta" volt. Alig hat-hét éve az orosz politikai perekben „bebizonyították", hogy a II. Internacionálé vezetői, köztük például Léon Blum és a Brit Munkáspárt jeles alakjai, hatalmas méretű összeesküvést kovácsoltak a Szovjetunió elleni katonai támadásra. Ma viszont a francia kommunisták a legnagyobb örömmel fogadják el Léon Blumot a baloldal vezetőjének, az angol kommunisták pedig eget-földet megmozgatnak, csakhogy bekerüljenek a Munkáspártba. Nem hinném, hogy az ilyesmi akár pusztán szektás szemszögből nézve is kifizetődő. Ahhoz mindenesetre nem férhet kétség, hogy a „trockista fasiszta" vád gyűlöletet és viszályt kelt. A kommunista párttagok energiája így mindenütt a „trockisták" elleni értelmetlen boszorkányüldözésre fecsérlődik el, és az olyan pártokat, mint a P.O.U.M. meddő elszigeteltségbe szorítanak, így másra, mint antikommunizmusra, nem marad erejük. Máris veszélyes szakadás kezd kialakulni a világ munkásmozgalmában. Még egy kis mocskolódás a kipróbált szocialisták ellen, még egy-két koholt ügy, mint a P.O.U.M.-é, és ez a szakadás helyre-hozhatatlanná válhat. Nincs más megoldás, mint ügyelni arra, hogy a politikai ellentétek ne fajuljanak el, és lehetséges maradjon a politikai vita. A kommunisták csakugyan más nézeteket vallanak, mint a tőlük szavakban vagy ténylegesen balra álló csoportok. A kommunisták szerint a fasizmust csak a tőkés osztály bizonyos rétegeivel szövetségben (népfront) lehet legyőzni; ellenfeleik szerint mindez egyszerűen új táptalajhoz juttatja a fasizmust. A problémát meg kell oldani, és ha hibás döntésre jutunk, évszázadokra rabszolgasorsra ítélhetjük magunkat. De amíg az egyetlen érv az, hogy a másik fél „trockista fasiszta", addig a vita meg nem kezdődhet. Hiába próbálnám például megvitatni a barcelonai harcokat egy kommunista párttaggal, mert egyetlen kommunista, pontosabban egyetlen "jó" kommunista sem ismerheti el, hogy a valóságnak megfelelően számolok be az eseményekről. Ha kötelességtudóan követi a „pártvonalat", azt kell mondania, hogy hazudok, vagy a legjobb esetben is teljesen félrevezettek, és hogy aki egyetlen pillantást vet az események színterétől ezer mérföldnyire megjelenő Daily Workerra, az is jobban tudja, mi történt Barcelonában, mint én. Ilyen körülmények között nincs érvelés, mert a vitához is kell valamilyen minimális egyetértés. Mi értelme lehet azzal vádolni egy olyan embert, mint Maxton, hogy a fasiszták pénzelik? Csakis az, hogy lehetetlenné váljon a komoly vita. Olyan ez, mintha egy sakkverseny kellős közepén az egyik résztvevő hirtelen üvöltve gyújtogatónak vagy bigámistának minősítené az ellenfelét. A lényeg az, hogy így az igazi kérdés szóba se kerülhet. Hisz a mocskolódás nem old meg semmit.

12.

Azt hiszem, három nappal a barcelonai harcok után tértünk vissza a frontra. A harcok, különösen pedig az újságokban zajló szitokháború után nehéz lett volna ugyanolyan naiv hévvel tekinteni erre a háborúra, mint korábban. Akik akárcsak néhány hetet Spanyolországban töltöttek, azokat nyilván mind érte kisebb-nagyobb csalódás. Visszagondoltam arra a tudósítóra, akivel megérkezésem napján találkoztam Barcelonában, és akitől azt hallottam: „Ez a háború is csak

ugyanolyan szélhámosság, mint a többi". Megjegyzése mélyen megdöbbentett, és nem hiszem, hogy akkor (decemberben) igaz lett volna; még ekkor, májusban sem volt az, de lassan egyre igazabbá vált. Az az igazság, hogy hónapról hónapra minden háború egyre inkább elaljasul, mert minden olyasmi, mint az egyéni szabadság és az igazmondó sajtó egyszerűen összeegyeztethetetlen a katonai szempontokkal.

Az ember ekkor már okkal kezdte találgatni, vajon hogyan fordulnak a dolgok. Nem volt nehéz átlátni, hogy a Caballero-kormány megbukik és jobboldalibb, erősebb kommunista befolyás alatt álló kormány lép a helyébe (egy-két héttel később így is történt), ez pedig nekilát, hogy egyszer s mindenkorra megfossza hatalmuktól a szakszervezeteket. A majdani, Franco leverése utáni idők kilátásai - Spanyolország újjászervezésének súlyos problémájától eltekintve - egyáltalán nem voltak rózsásak. A lapok arról cikkeztek, hogy ez a háború „a demokráciáért" folyik, de ez nem volt egyéb porhintésnél. Józan ésszel senki sem tételezhette fel, hogy a kimerült és megosztott Spanyolországban akárcsak az Angliához vagy Franciaországhoz hasonló demokrácia jöjjön létre, ha egyszer véget ér a háború. Diktatúrának kellett jönnie, és a proletárdiktatúrának már nem volt esélye. Más szóval, valamiféle fasizmusra kellett számítani. Természetesen udvariasabban nevezik majd, és - Spanyolországról lévén szó - emberségesebb lesz, és kevésbé hatékony, mint a német vagy az olasz. Még két lehetőség maradt: az ennél összehasonlíthatatlanabbul szörnyűbb Franco-féle diktatúra, illetve Spanyolország kettészakadása két országra, vagy két gazdasági övezetre.

Akármelyiket tekintjük is, elég nyomasztó kilátás. De mindebből nem következett, hogy ezért a kormányért nem érdemes harcolni, hiszen az ellenfél Franco és Mussolini sokkal nyersebb és fejlettebb fasizmusa. Bármilyen hibái legyenek is a háború utáni kormánynak, Franco rendszere bizonyosan rosszabb volna. A munkások - a városi proletariátus - szempontjából végső soron csaknem mindegy lenne, ki győz, de Spanyolország elsősorban mezőgazdasági ország, és a parasztok minden bizonnyal jól járnának, ha a kormány nyerné meg a háborút. Megtarthatnák a már birtokba vett földeknek legalább egy részét, így a volt francoista területeken is földet kellene osztani, és nem lehetne többé visszaállítani a jobbágyságra emlékeztető állapotokat, amelyek Spanyolország sok vidékén egészen a háborúig érintetlenül maradtak. A kormány mindenesetre antiklerikális és antifeudális politikát folytatna. Sakkban tartaná az egyházat, legalábbis egy ideig, és korszerűsítené az országot - utakat építene, támogatná a közoktatást és a közegészségügyet; ilyen intézkedéseket már a háború idején is hoztak. Franco viszont, amennyiben nem egyszerűen Olaszország és Németország bábja, a nagy feudális földesurakhoz kötődik, és az áporodott klerikális katonai reakciót képviseli. Lehet, hogy a népfront szélhámosság, Franco viszont anakronizmus. Csak a milliomosok és a romantikus múltba vágyók akarhatják a győzelmét.

Aztán volt még valami: a fasizmus növekvő nemzetközi tekintélyének rémképe. 1930 óta a fasiszták győzelmet győzelemre halmoztak; ideje volt, hogy egyszer már valaki az orrukra koppintson, mindegy, ki. Ha Francot és külföldi zsoldosait sikerül a tengerbe szorítanunk, egy csapásra nagyot javulhat a nemzetközi helyzet még akkor is, ha Spanyolországban magában fullasztó diktatúra jön létre, és a legjobbak egytől egyig börtönbe kerülnek. A háborút már csak ezért is érdemes megnyerni.

Így láttam a dolgokat akkor. Elmondhatom, hogy ma sokkal jobb véleménnyel vagyok a Negrin-kormányról, mint amikor hivatalba lépett. Ragyogó bátorsággal állt helyt a nehéz harcban, és sokkal nagyobb politikai türelmet tanúsított, mint bárki hitte volna. Ma is azt hiszem azonban, hogy - ha csak Spanyolország két részre nem szakad, ami beláthatatlan következményekkel járna - a háború utáni kormány szükségképpen fasiszta jellegű lesz. Ezúttal sem változtatok korábbi véleményemen, legföljebb, hogy az idő ugyanúgy elbánik velem, mint a legtöbb prófétával.

Alighogy megérkeztünk a frontra, jött a hír, hogy a hazafelé tartó Bob Smillie-t letartóztatták a határon, Valenciába vitték és börtönbe vetették. Smillie előző év októbere óta volt Spanyolországban. Hónapokon át a P.O.U.M. központjában dolgozott, és amikor megérkezett a többi I.L.P.-tag, belépett a milíciába. Úgy állapodtak meg, hogy három hónapot a fronton tölt, majd visszatér Angliába, és

propagandakörutat tesz. Jó időbe telt, mire kiderítettük, miért tartóztatták le. Incommunicado tartották, még ügyvéddel sem találkozhatott. Spanyolországban - legalábbis a gyakorlatban - a személyi sérthetetlenség joga ismeretlen. Megszakítás nélkül, hónapokon át börtönben tarthatják az embert vádemelés nélkül, bírósági tárgyalásról nem is szólva. Végül egy szabadon bocsátott fogolytól értesültünk, hogy Smillie-t „fegyverviselés" miatt tartóztatták le. Mint később megtudtam, a „fegyver", amit viselt, a háború elején használatos két primitív kézigránát volt, amit néhány repeszdarabbal és más emléktárgyakkal együtt azért vitt magával, hogy bemutathassa előadásain. A robbanóanyagot és a gyutacsot eltávolították belőlük: üres, teljesen ártalmatlan acélhengerek voltak csupán. Nyilvánvaló volt, hogy mindez csak ürügy, és hogy a P.O.U.M.-hoz fűződő kapcsolatai miatt tartóztatták le. Éppenhogy csak véget értek a barcelonai harcok, a hatóságok mindent megtettek, nehogy bárki elhagyja az országot, aki képes lenne megcáfolni a hivatalos változatot. Az emberek emiatt ki voltak téve annak a veszélynek, hogy a határon a legkomolytalanabb ürüggyel letartóztatják őket. Nagyon is lehetséges, hogy Smillie-t eredetileg csak néhány napig akarták fogva tartani. Csakhogy Spanyolországban ha valaki egyszer börtönbe kerül, akkor bírósági ítélettel, vagy anélkül, általában bent is tartják.

Továbbra is Huesca alatt állomásoztunk, csak éppen az előző állásainktól valamivel jobbra vezényeltek, pontosan szembe azzal a fasiszta erődítménnyel, amit néhány héttel korábban egy időre elfoglaltunk. Ekkor már teniente voltam - azt hiszem az angol hadsereg alhadnagyi rangjának felel meg és körülbelül harminc spanyol és angol tartozott alám. Felterjesztettek szabályos tiszti kinevezésre, de hogy megkapom-e, azt nem tudhattuk. Korábban a milícia parancsnokai nem voltak hajlandóak elfogadni a tiszti rangot és a velejáró nagyobb zsoldot, mert ellentétes a milíciára jellemző egyenlőséggel, de most kötelezték őket rá. Benjámint már kinevezték kapitánnyá, Kopp őrnagyi kinevezése pedig folyamatban volt. A kormány természetesen nem nélkülözhette a milícia tisztjeit, de az őrnagyinál magasabb rendfokozatot egynek sem adott, valószínűleg mert a magasabb szintű parancsnoki posztokat a hivatásos tiszteknek és a tisztiiskolák végzős növendékeinek akarta fenntartani. Ennek eredményeként a mi hadosztályunkban, a 29.-ben, és minden bizonnyal a többiben is, az a furcsa helyzet állt elő, hogy a hadosztályparancsnok, a brigádparancsnokok és a zászlóaljparancsnokok egyaránt őrnagyi rangban szolgáltak.

A fronton nemigen történt semmi. A jacai út körül abbamaradtak a harcok, nem is újultak ki egészen június közepéig. A mi hadállásunkban az orvlövészek jelentették a legnagyobb veszélyt. A fasiszta lövészárkok körülbelül százötven méternyire voltak tőlünk, de magasabban feküdtek és két oldalról is fenyegették derékszögben kiugró állásainkat. A kiszögellés csúcsa veszélyes terület volt; ott minduntalan eltaláltak valakit az orvlövészek. A fasiszták időről időre puskagránáttal és ehhez hasonló fegyverekkel lőttek ránk. Hátborzongató dörejjel robbant, a vért is megfagyasztotta az emberben, mert a röpte nem hallatszott, és nem volt idő a földre lapulni. De valójában nem volt veszélyes; nem vágott nagyobb tölcsért egy fürdőkádnál. Az éjszaka meleg volt, a nappal pokolian forró, a szúnyogok egyre kínzóbban csíptek, és hiába hoztunk tiszta ruhát Barcelonából, szinte azonnal eltetvesedtünk. A senki földjén, az elhagyott gyümölcsöskertekben érett cseresznyék a fákon. Két napon át ömlött az eső, a fedezéket elöntötte a víz, és a mellvéd félméternyit süllyedt. Ezután napokon át vájtuk a ragadós agyagot a nyomorúságos spanyol ásókkal; fogantyújuk nem volt, és olyan könnyen elgörbültek, mint egy bádogkanál.

Ígértek egy aknavetőt a századnak; nagyon vártam, hogy megkapjuk végre. Éjszakánként szokás szerint járőröztünk: veszélyesebb volt mint korábban, mert a fasiszta lövészárkokban több volt az ember, és nagyobb az éberség. Konzervdobozokat szórtak szét a drótakadályok előtt és azonnal géppuskatüzet nyitottak, amint csörrenést hallottak. Napközben a senki földjéről orvlövészkedtünk. Százméteres kúszás árán egy magas fűvel benőtt árokhoz ért az ember, éppen abban a magasságban, ahol rés nyílt a fasiszta mellvéden. A gödörben lövészállást építettünk ki, s ha az ember ki tudta várni, előbb-utóbb meglátott egy khakiszínű alakot, amint sietve elhalad a rés mögött. Én is belőttem egy párszor a résen. Nem tudom, eltaláltam-e valakit, valószínűleg nem, mert nagyon rosszul bánok a puskával. Azért jó szórakozás volt; a fasiszták nem

tudták, honnan lövünk.

Biztos voltam benne, hogy előbb-utóbb elkapok egyet. De aki másnak vermet ás... engem kapott el egy fasiszta orvlövész. Tíz napja lehettem a fronton. Nagyon érdekes érzés, amikor az embert eltalálja a golyó, azt hiszem, érdekes részletesen leírni.

Hajnali öt órakor történt a mellvéd sarkában. Veszélyes időpont volt, mert a hátunk mögött kelt fel a nap, így ha az ember kidugta a fejét a mellvéd mögül, körvonalai élesen kirajzolódtak az égbolton. Az őrségváltás előtt álló őrszemekkel beszélgettem. Egy mondat kellős közepén egyszer csak azt éreztem... nagyon nehéz leírni, mit is, pedig a lehető legelevenebben emlékszem rá.

Nagyjából úgy éreztem, mintha valamilyen robbanás középpontjában volnék. Valami nagyot csattant, mintha vakító fény vett volna körül, hatalmas ütést éreztem, nem fájdalmat, hanem olyanfajta ütést, mint amikor valakit megcsap az áram; végtelen gyengeség fogott el, mintha a földre sújtott volna valami, és semmivé zsugorodnék. A homokzsákok végtelenül messzire csúsztak előlem. Gondolom, ilyesmit érezhet az ember, ha villámcsapás éri. Azonnal tudtam, hogy megsebesültem, de a csattanás és villanás miatt azt hittem, mellettem sült el egy puska, és annak a golyója talált el véletlenül. Mindez egy másodperc tört része alatt zajlott le. A következő pillanatban össze-csuklott a térdem, elvágódtam, és fejem nagy csattanással ütődött a földhöz, de nagy megkönnyebbülésemre ez sem fájt. Zsibbasztó, kábult érzés vett erőt rajtam, tudtam, hogy súlyosan megsebesültem, de a megszokott értelemben nem éreztem fájdalmat.

Az amerikai őrszem, akivel beszélgettem, előrelépett
- A kutyafáját! Eltaláltak?
Az emberek körém gyűltek. A szokásos fontoskodás következett:
- Ültessétek fel! Hol találták el? Tépjétek fel az ingét! stb. stb.
Az amerikai kést kért, hogy felhasíthassa az ingem. Tudtam, hogy zsebemben van egy, és megpróbáltam elővenni, de rájöttem, hogy a bal karom megbénult. Mivel semmim sem fájt, halvány elégedettségfélét éreztem. Na, most biztosan örülne a feleségem, gondoltam; mindig azt akarta, hogy megsebesüljek mert akkor nem ölhetnek meg, ha a nagy csata megkezdődik. Csak ekkor kezdett foglalkoztatni, hogy hol sebesültem meg és mennyire súlyosan; nem éreztem semmit, de tudtam, hogy a golyó valahol elöl talált el. Amikor meg akartam szólalni, rájöttem, hogy elment a hangom, csak valami cincogásféle jött ki a torkomon, de a második kísérletre sikerült megkérdeznem, hol találtak el. A torkomon, mondták. Harry Webb, a szanitécünk érkezett kötszerrel és az elsősegélycsomaghoz tartozó kis üveg alkohollal. Ahogy felemeltek, dőlt a vér a számból, és egy mögöttem álló spanyol azt mondta, hogy a golyó átfúrta a nyakam. A máskor iszonyúan csípős alkohol kellemes-hűsen folyt végig a seben.

Újra a földre fektettek, amíg meg nem érkezett a hordágy. Amint megtudtam, hogy a golyó átfúrta a nyakam, biztosra vettem, hogy végem. Sosem hallottam sem emberről, sem állatról, aki túlélte volna, ha a nyakát átfúrta egy golyó. Vér szivárgott a szám sarkából. „Szétment az ütőér" - gondoltam. Azon tűnődtem, mennyi ideig élhet az ember, ha átvágták a nyaki ütőerét; valószínűleg néhány percig. Minden elhomályosult. Körülbelül két percen át azt hittem, megöltek. Ez is érdekes volt: úgy értem, érdekes, mire gondol az ember ilyenkor. Az első gondolatom, bármilyen szokványos is, a feleségem volt. A második heves neheztelés, amiért itt kell hagynom a világot, amely pedig, mindent egybevetve, nagyon is megfelel nekem. Volt rá időm, hogy nagyon élénken átéljem ezt az érzést. Feldühített, milyen ostoba balszerencse ért. Hogy milyen értelmetlen az egész! Hagyni, hogy lepuffantsanak, még csak nem is ütközetben, hanem a lövészároknak ebben a poshadt sarkában, egy pillanatnyi meggondolatlanság miatt! Arra az emberre is gondoltam, aki lelőtt: vajon hogy nézhet ki, spanyol-e vagy külföldi, tudja-e, hogy eltalált, és így tovább. Egyáltalán nem haragudtam rá. Eszembe jutott, hogy fasiszta, és ha alkalmam lett volna rá, én is megölöm, de ha most foglyul ejtenék, és odahoznák elém, csak gratulálnék neki a jó lövéshez. Persze lehet, hogy ha az ember valóban haldoklik, egészen más gondolatok járnak a fejében.

Alighogy rátettek a hordágyra, bénult bal karomba visszaköltözött az élet, és pokolian elkezdett fájni. Azt képzeltem, hogy estemben eltörhettem, de a fájdalom megnyugtatott, mert tudtam, hogy az ember érzékei eltompulnak, ha haldoklik. Kezdtek hétköznapi érzéseim támadni; sajnáltam például azt a négy szerencsétlent, aki izzadva bukdácsolt a hordágyammal a vállán. A mentőautó két és fél kilométernyire volt, hitvány, göröngyös, síkos ösvény vezetett odáig. Tudtam, milyen izzasztó feladat, mert egy-két nappal korábban én is segítettem odacipelni egy sebesültet. A nyárfák ágai itt-ott a lövészárkunk pereméig értek, és ahogy az ezüstös levelek az arcomat súrolták, arra gondoltam, milyen jó is olyan világban élni, ahol ezüstnyárfák vannak. A karomban érzett pokoli fájdalomtól káromkodni kezdtem, de azután abbahagytam, mert valahányszor túl nagy levegőt vettem, mindig bugyborékolt a vér a számból.

Az orvos átkötötte a sebemet, morfiumot adott, és elküldött Sietamóba. A sietamói kórház hevenyészve épített fakunyhókból állt, a sebesültek rendszerint csak néhány órát töltöttek itt, mielőtt Barbastróba vagy Léridába szállították volna őket. Kábult voltam a morfiumtól, mégis nagy fájdalmat éreztem, gyakorlatilag mozgásképtelen voltam, és állandóan vért nyeltem. Jellemző a spanyol kórházi szokásokra, hogy a szakképzetlen nővér megpróbálta belémerőltetni a kiadós kórházi kosztot, amely levesből, tojásból, zsíros pörköltből és hasonlókból áll, és szemlátomást meg volt lepve, hogy nem kérek belőle. Cigarettát kértem, de éppen dúlt a dohányínség, és egy szál sem akadt a környéken. Egyszer csak két bajtársam jelent meg a betegágyamnál, néhány órás eltávozást kaptak a frontról.

- Szevasz! Hát te élsz? Jó. Az órádért, a revolveredért és az elemlámpádért jöttünk. Meg a késedért, ha van.
Ami mozdítható holmim volt, mind magukhoz vették, majd otthagytak. Mindig így történt, ha valaki megsebesült; mindenét azonnal szétosztották; nagyon helyesen, mert az órának, a revolvernek s a többi hasonló dolognak igen nagy értéke volt a fronton, és ha a vonalból elszállított sebesültnél maradnak, biztos, hogy útközben lábuk kél valahol.

Estére elég beteg és sebesült gyűlt össze, hogy megtöltsön néhány mentőkocsit, így hát útnak indítottak Barbastróba. Micsoda utazás! Azt beszélték, hogy ebben a háborúban, aki valamelyik végtagján sebesült meg, az megúszta, a törzset ért lövés viszont halálos. Most jöttem rá, miért. Belső vérzéssel nem lehetett túlélni a kilométeres rázkódást: a zúzott kőből készült utakat a nehéz teherautók tönkretették, és a háború kezdete óta egyszer sem hozták rendbe őket. Zötyögés, huppanás, puffanás. Gyerekkorom iszonyú élménye jutott eszembe, a White City-be tett kirándulás és egy ottani vidámparkban rázó alkalmatosság, a cikcakk-vonat. Elfelejtettek odaszíjazni minket a hordágyunkhoz. Nekem elég erő volt a karomban, hogy megkapaszkodjak, de egy szegény szerencsétlen leesett a padlóra, és Isten tudja, milyen kínokat kellett kiállnia. Egy másik, egy járóbeteg, aki a mentőkocsi sarkában ült, mindent összehányt. A barbastrói kórházban zsúfoltság volt, az ágyak szinte egymást érték. Másnap többünket felraktak a kórházvonatra, és leküldtek Léridába.

Öt-hat napot voltam Léridában. Nagy kórház volt, az ápoltak között betegek, sebesültek és civilek vegyesen. A kórteremben nem egy betegnek iszonyú sebe volt. Ágyszomszédom, egy fiatal, fekete hajú, valamilyen betegségben szenvedett, és a gyógyszertől smaragdzöld színű lett a vizelete. Kacsája a kórterem fő látványossága volt. Egy angolul tudó holland kommunista, értesülvén róla, hogy angol is van a kórházban, összebarátkozott velem, és ellátott angol újságokkal. Szörnyű sebet kapott az októberi harcokban, valahogyan elintézte, hogy a léridai kórházban maradhasson, és feleségül vette az egyik nővért. A sebesülése következtében az egyik lába karnyi vastagságúra zsugorodott. Két szabadságolt, tizennyolc éves nagykamasz milicista, akikkel még az első hetekben találkoztam a fronton, egy sebesült bajtársnál járt látogatóban, és felismert. Félszegen álltak az ágyam mellett, törték a fejüket, mit is mondjanak, hogy kimutassák, mennyire sajnálnak a sebesülésem miatt, aztán hirtelen elővették az összes náluk lévő dohányt, a kezembe nyomták, és elmenekültek, még mielőtt visszaadhattam volna. Ez aztán a spanyol gesztus! Később felfedeztem, hogy a városban sehol sem

lehet dohányt kapni, márpedig egyheti fejadagjukat adták nekem.

Néhány nap múlva már fel tudtam kelni, és felkötött karral járkáltam. Valamiért sokkal jobban fájt, ha nem volt felkötve. Időnként belül is éreztem fájdalmat, nyilván akkor sérülhetett meg bennem valami, amikor elvágódtam. A hangom szinte teljesen elment, de maga a golyó ütötte seb egyáltalán nem fájt. Azt mondják, így szokott lenni. A golyó akkora erővel csapódik be az emberi testbe, hogy helyi érzéstelenítésnek is megteszi, a rücskös repesz vagy gránátszilánk viszont - bár általában kisebb sebet üt - valószínűleg pokolian fáj. A kórház udvarán kellemes park volt, egy medencében aranyhalak és kis sötétzöld halacskák - gondolom szélhajtó küszök - úszkáltak. Órákon át figyeltem őket. A léridai tapasztalatok alapján bepillantást nyertem az aragóniai front kórházi rendszerébe - hogy a többi fronton ugyanez volt-e a helyzet, nem tudom. A kórházakkal bizonyos értelemben nem volt semmi baj. Az orvosok szakképzettek voltak, és a jelek szerint gyógyszerben nem volt hiány. Volt két súlyos hiba, ami miatt meggyőződésem szerint százával, netán ezrével pusztultak el a megmenthető emberek.

Először is a frontvonalhoz közeli kórházakat többé-kevésbé szűrőállomásnak használták. Ennek az volt az eredménye, hogy egyáltalán nem kezelték az embert, hacsak nem volt olyan súlyos a sebe, hogy nem lehetett szállítani. Elvben a sebesültek többségét egyenesen Barcelonába vagy Madridba küldték tovább, de szállítóeszközök híján gyakran egy egész hetet, vagy akár tíz napot is ott kellett tölteniük Sietamóban, Barbastróban, Monzonban, Léridában és más hasonló helyeken, miközben semmiféle kezelést nem kaptak, legfeljebb néha átkötözték őket, de korántsem mindenkit. Súlyos lőtt sebektől, nyílt törésektől szenvedő embereket gézből és gipszből hevenyészett kötésbe szorítottak. A sebbel kapcsolatos tudnivalókat ceruzával írták rá a kötésre, azt pedig általában mindaddig nem távolították el, amíg a sebesült tíz nappal később meg nem érkezett Barcelonába vagy Tarranogába. Addig szinte lehetetlen volt elérni, hogy valakinek alaposan megvizsgálják a sebét; az a néhány orvos nem tudott megbirkózni a feladattal, csak elrohantak az ember ágya mellett, és odaszóltak:
- Igen, igen, majd Barcelonában ellátják.

Állandóan hírek keringtek arról, hogy a kórházvonat „manana" indul Barcelonába. Másodszor is, nem volt szakképzett nővér. Láthatólag egész Spanyolországban nem volt elegendő hozzáférhető nővér, talán mert a háború előtt ezt a munkát főleg apácák végezték. Semmi panaszom nem lehet a spanyol nővérekre, mindig a lehető legkedvesebbek voltak, de kétségtelen, hogy mérhetetlenül tudatlanok. Lázat mérni mindegyik tudott, némelyik sebet kötözni is, de ennél többet nemigen. Ennek az volt az eredménye, hogy aki nem tudta magát ellátni, gyakran szégyenletesen elhanyagolt állapotba került. A nővérektől akár egy álló hétig is székrekedése lehetett az embernek, és ritkán mosdatták meg azokat, akik nem tudtak maguk mosakodni. Emlékszem egy összezúzott karú szegény ördögre, aki elmondta, hogy három héten át nem mosták meg az arcát. Még az ágyakat sem hozták rendbe napokon át. Az élelmezés minden kórházban nagyon jó volt: ami azt illeti, túl jó. A jelek szerint Spanyolországban még más országoknál is erősebb a hagyomány, hogy a betegeket nehéz ételekkel kell tömni. Léridában pazar volt az étrend. A hat óra körül esedékes reggeli levesből, rántottából, pörköltből, kenyérből, fehér borból és kávéból állt. Az ebéd még kiadósabb volt, miközben a polgári lakosság súlyos élelmiszerhiánnyal küszködött. A spanyolok szemlátomást hallani sem akartak könnyű étrendről. Ugyanazt az olívaolajban úszó dús, nehéz ételt adták a betegeknek, mint az egészségeseknek.

Egy reggelen bejelentették, hogy kórtermünk lakóit aznap Barcelonába küldik. Alighogy sikerült megtáviratoznom a feleségemnek, hogy érkezem, máris buszokba raktak minket, és kivittek az állomásra. Csak mikor már indult volna a vonat, kottyantotta ki véletlenül a velünk utazó egészségügyis, hogy végül is nem Barcelonába, hanem Tarragonába megyünk. Bizonyára meggondolta magát a mozdonyvezető.

Ez aztán Spanyolországra vall! - mondtam magamban. Az is Spanyolországra vall viszont, hogy hajlandók voltak visszatartani a vonatot, amíg fel nem adok még egy táviratot. Hát még az mennyire spanyol dolog, hogy a címzett nem kapta meg!

Közönséges harmadosztályú fapados vagonokban helyeztek el minket, pedig sok volt köztünk a súlyos sebesült, aki aznap reggel került ki első ízben az ágyból. A hőségtől és az állandó zötykölődéstől a betegek fele csakhamar az ájulás küszöbére jutott, és többen a padlóra hánytak. Az egészségügyis ide-oda nyomakodott az össze-vissza heverő hullaszerű alakok között egy vízzel teli kecskebőr tömlővel, és hol ennek, hol annak a szájába töltött egy keveset. Embertelen lötty volt, még most is emlékszem az ízére. Alkonyatkor érkeztünk Tarragonába. A vasútvonal a tengerparton húzódott, kőhajításnyira a víztől. Amikor befutottunk a pályaudvarra, egy nemzetközi brigádosokkal teli vonat indult éppen, és egynéhány ember integetett nekik a hídról. Nagyon hosszú szerelvény volt, zsúfolásig tele, a nyitott vagonokon tábori ágyúk, az ágyúk körül is fürtökben tömörültek az emberek. Különös elevenséggel emlékszem a sárga esti fényben kifelé húzó vonat látványára; a sötét, mosolygós arcokkal teli ablakok sorára, a hosszú, égnek álló ágyúcsövekre, a lobogó skarlátvörös kendőkre, ahogy lassan elvonultak előttünk a türkizkék tenger előterében.

„Extranjeros" - külföldiek, mondta valaki. Olaszok. Persze, olaszok voltak. Nincs még egy nemzet, amelynek fiai ilyen színes csoportokat alkothattak volna, és ilyen kecsesen viszonozták volna a tömeg üdvözlését; igaz a kecs nem kis mértékben annak volt köszönhető, hogy a vonat utasainak körülbelül a fele borosüveget tartott a szájánál. Később hallottuk, hogy ezek a katonák márciusban részt vettek a guadalajarai nagy győzelemben, aztán szabadságon voltak, és most az aragóniai frontra tartanak. Sajnos alig néhány héttel később Huescánál elesett legtöbbjük. Aki csak mozogni tudott, az ablakhoz állt, hogy integessen az olaszoknak. Egy mankó kiintegetett az ablakból, a bepólyált kezek vörös köszöntésre emelkedtek. Olyan volt mindez, mint a háború allegorikus képe; a friss emberekkel teli vonat büszkén siklott a síneken, a béna és csonka emberek vonata lassan gördült szemben vele; a nyitott vagonokon álló ágyúk - mint mindig - megdobogtatták az ember szívét, és felkeltették benne azt az alattomos érzést, amitől oly nehéz megszabadulni, hogy lám, mégis gyönyörű dolog a háború.

A tarragonai kórház nagyon nagy volt, és tele a különböző frontokról érkezett sebesültekkel. Micsoda sebeket látott az ember! Bizonyos sebesüléseket különös módszerrel kezeltek, feltételezem, hogy a legkorszerűbb előírások szerint, mindenesetre borzalmas látvány volt. A sebet nyitva hagyták, nem tettek rá kötést, csak drótra kifeszített muszlinhálóval védték a legyektől. A fátyol alatt látni lehetett a félig gyógyult seb vörös kocsonyáját. Volt egy ember, aki az arcán és a torkánál sebesült meg, a fejét gömbölyű muszlin sisak bontotta, a szája zárva volt, és az ajka közé dugott csövön át lélegzett. Szegény ördög, nagyon magányosnak látszott; ahogy fel-alá sétált csak nézett a fátyolsisakján át, de megszólalni nem tudott. Három-négy napig maradtam Tarragonában. Az erőm fokozatosan visszatért, és egyik nap, nagyon lassan ugyan, sikerült elsétálnom a tengerhez. Furcsa volt, hogy a tengerparti élet a maga megszokott módján zajlik; a sétány elegáns kávéházai és a fürdőző, nyugágyakban napozó kövérkés helybéli polgárok olyan képet nyújtottak, mintha többezer kilométeres körzetben nem folyna háború. És mit tesz Isten, egyszer csak láttam vízbe fúlni az egyik fürdőzőt. Pedig ki hitte volna abban a sekély langyos vízben?

Végül, nyolc vagy kilenc nappal azután, hogy elkerültem a frontról, megvizsgálták a sebemet. A rendelőben, ahol az újonnan érkezetteket megvizsgálták, az orvosok hatalmas ollókkal távolították el a gipszpáncélt a bordatöréses, kulcscsonttöréses sebesültekről. A hatalmas, ormótlan gipszmellények nyakrészén lévő nyílásokból aggódó, piszkos, egyhetes szakállal borított arcok kandikáltak elő. Az orvos, fürge, jól megtermett, harmincévesforma férfi, leültetett egy székre, egy gézdarab segítségével megfogta a nyelvem, kihúzta, amennyire csak lehetett, fogásztükröt dugott le a torkomba, és felszólított, hogy mondjam azt, hogy „Á". Ettől aztán a nyelvem vérezni kezdett, a szemem megtelt könnyel, ő pedig közölte, hogy megbénult az egyik hangszálam.

- Mikor nyerem vissza a hangom? - kérdeztem.
- A hangját? Azt nem nyeri vissza - mondta vidáman.

Mint kiderült azonban, tévedett. Körülbelül két hónapon át csak suttogni tudtam,

de azután egyszerre visszatért a hangom; a másik hangszál „kompenzálta" béna társát. A karomban érzett fájdalmat az okozta, hogy a golyó megsértett egy idegcsomót a tarkóm alatt. Éles fájdalom volt, egy hónapig nem akart szűnni, különösen éjszaka, így aztán nem sokat aludtam. Jobb kezem ujjai is félig megbénultak. A mutatóujjam még most, öt hónap után is érzéketlen - meglehetősen furcsa utóhatása a nyaklövésnek.

Sebem kisebbfajta látványosságnak számított, az orvosok egymás után vizsgáltak meg, nagyokat csettintettek, és megjegyezték:
- Que suerte! Que suerte!
Egyikük tekintélytparancsoló hangon közölte, hogy a golyó „egy milliméterrel kerülte el az ütőeret. Fogalmam sincs, honnan tudta. Nem találkozhattam olyan orvossal, nővérrel, practicantével vagy beteggel, aki elmulasztotta volna tudomásomra hozni, hogy ha valaki keresztüllőtt nyakkal életben marad, annál szerencsésebb ember nincs. Én mégsem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy még nagyobb szerencse lett volna, ha meg sem sebesülök.

13.

A Barcelonában töltött néhány utolsó hét alatt mindvégig sajátos rossz érzés töltötte el az embert: gyanakvással, félelemmel, bizonytalansággal és leplezett gyűlölettel telt meg a levegő. A májusi harcok kitörölhetetlen nyomokat hagytak maguk után. A Caballero-kormány bukásával egyértelműen a kommunistáké lett a hatalom, a belső rend védelme kommunista miniszterek kezébe került, és senkinek sem volt kétsége afelől, hogy amint lehetőségük nyílik rá, azonnal leszámolnak politikai ellenfeleikkel. Még semmi sem történt, és elképzelésem sem volt, mi fog történni, de állandóan homályos veszélyérzet gyötört, és az a biztos tudat, hogy valami gonosz dolog van készülőben. Hiába nem volt az ember összeesküvő, a légkör titkolózásra kényszerítette. Az ember azon kapta magát, hogy minduntalan kávéházi sarokasztaloknál sugdolózik, és közben azt latolgatja, vajon a szomszéd asztalnál nem rendőrspicli ül-e.

A sajtócenzúra következtében a legkülönfélébb baljós rémhírek terjedtek. Az egyik úgy szólt, hogy a Negrin-Prieto kormány a háborús vereségre játszik. Akkoriban hajlottam rá, hogy hitelt adjak a hírnek, mert a fasiszták bekerítették Bilbaót, és a kormány szemlátomást semmit sem tett, hogy felmentse. Baszk zászlók lengtek városszerte, lányok járták gyűjtőperselyekkel a kávéházakat, a rádió a szokásos szólamokkal emlékezett meg a „hős védőkről", de a baszkok semmiféle kézzelfogható segítséget nem kaptak. Megkísértett a gondolat, hogy a kormány kettős játékot folytat. Később bebizonyosodott, hogy nincs igazam, de azt hiszem, hogy Bilbaót egy kicsit határozottabb fellépéssel meg lehetett volna menteni. Ha az aragóniai fronton támadást indítanak, még ha kudarcba fullad is, rákényszerítették volna Francot, hogy átdobja hadseregének egy részét, de a kormány nem indított támadást, csak amikor már késő volt, éppen akkoriban, amikor Bilbao elesett. A C.N.T. nagy példányszámú röpiratban szólított fel mindenkit: „Légy résen!", és utalt rá, hogy „egy bizonyos párt" (értsd: a kommunisták) államcsínyt tervez. Általános volt a félelem amiatt is, hogy az ellenség betör Katalóniába.

Korábban, amikor visszatértem a frontra, láttam, hogy erős védelmi állásokat építenek ki több kilométerrel a frontvonal mögött, és Barcelona-szerte új bombabiztos óvóhelyeket létesítenek. Gyakran keltett pánikot a légi- és tengeri támadások veszélye; többnyire vakriadók voltak, de ahányszor megszólaltak a szirénák, órákra elsötétedett a város, és a félénkebbek pincékben kerestek menedéket. A város tele volt rendőrspiclivel. A börtönöket még mindig zsúfolásig töltötték a májusi harcokban ejtett foglyok; egyre újabb emberek - természetesen anarchisták és P.O.U.M.-tagok - tűntek el egyesével-kettesével a börtönökben. Amennyire meg lehet állapítani, senkit nem állítottak bíróság elé, sőt még vádat sem emeltek senki ellen, még a „trockizmus" homályos vádja sem hangzott el; az embert egyszerűen lecsukták, és ott tartották, általában. Bob Smillie még mindig a valenciai börtönben volt. Csak annyit tudtunk róla, hogy sem az I.L.P. helyi képviselőjét, sem a közben felfogadott ügyvédet nem engedték be hozzá. A

Nemzetközi Brigád és a milíciák külföldi tagjai egyre nagyobb számban kerültek börtönbe. Általában dezertálás vádjával tartóztatták le őket. Jellemző a helyzetre, hogy senki sem tudta biztosan, önkéntesnek számítanak-e a milicisták, vagy katonának. Néhány hónappal korábban a milíciába jelentkezőknek még azt mondták, hogy önkéntesek, és amikor szabadságra mennek, kívánságukra akár nyomban leszerelték őket.

Azóta a kormány alighanem megváltoztatta álláspontját; a milicista rendes katonának számított, és dezertőrnek minősült, ha megpróbált hazamenni. De ebben sem lehetett senki biztos. Egyes frontszakaszokon a hatóságok továbbra is osztogatták az obsitos iratokat. A határokon ezeket hol elfogadták, hol nem; ha nem, akkor az embert azonnal börtönbe vetették. Később a bebörtönzött külföldi „dezertőrök" száma több százra nőtt, de többségüket elengedték, ha hazájukban szót emeltek értük.

Városszerte fegyveres csendőrcsapatok cirkáltak, a stratégiai pontokon a Guardia Civil még mindig megszállva tartotta a kávéházakat és más épületeket, a P.S.U.C. legtöbb épületének ablakában megvoltak még a homokzsákok, előttünk pedig ott álltak a barikádok. A városban több helyütt a csendőrök ellenőrző pontokat tartottak fenn, megállították és igazoltatták a járókelőket. Mindenki figyelmeztetett, fel ne mutassam P.O.U.M.-milicista igazolványomat, csak az útlevelemet és a kórházi papírokat. Valahogy már az is veszélyes volt, ha az emberről kitudódott, hogy a P.O.U.M.-milíciában szolgált. A sebesült és szabadságon lévő P.O.U.M.-milicistának sok apró packázással kellett számolnia, például megnehezítették, hogy hozzájusson a zsoldjához. A La Batalla még megjelent, de a cenzúra miatt szinte semmi sem maradt benne. Keményen cenzúrázták a Solidaridadot és a többi anarchista újságot is. Bevezették azt az új szabályt, hogy a lapok nem hagyhatták üresen a törölt írás helyét, hanem más anyaggal kellett kitölteniük, így aztán gyakran lehetetlen volt megmondani, hiányzik-e valami a lapból, vagy sem.

A háború kezdete óta hullámzóan alakuló élelmiszerhiány éppen ismét súlyos volt. Nagyon kevés volt a kenyér, az olcsóbb fajtákba rizst kevertek; a laktanyákban osztott kenyér ehetetlen volt, mint a gitt. Tejből és cukorból is kevés volt, dohány pedig szinte nem is létezett, a drága csempészárutól eltekintve. Hiánycikk volt az olívaolaj is, pedig a spanyolok legalább féltucat különböző célra használják. Az olívaolajért sorban álló asszonyok mellett lovascsendőrök őrizték a rendet; időnként lovaikkal a sorba faroltak, és megpróbálták a nők lábára tiporni. További kellemetlenséget okozott az aprópénz hiánya. Az ezüstöt bevonták, és még nem bocsátottak ki új érméket, így a tízcentavós érme és a két és fél pesetás papírpénz között nem létezett semmilyen címlet, de a tíz pesetásnál kisebb címletű bankjegy is ritka volt.*
* Egy peseta körülbelül négy pennyt ért.

A legszegényebbek szempontjából ez csak tovább súlyosbította az élelmiszerhiányt. Az az asszony, akinek csak tízpezetás bankjegye volt, órákon át állhatott sorba fűszerüzlet előtt, de esetleg semmit sem vehetett, mert a fűszeres nem tudta felváltani a pénzt, az egész összeget pedig nem költhette el.

Nem könnyű visszaadni az akkori idők lidércnyomásos légkörét, az állandóan változó rémhírek, a cenzúrázott újságok és a fegyveresek folytonos jelenléte keltette sajátos rossz érzést. Nem könnyű visszaadni, mert pillanatnyilag Angliában nincs meg az a valami, ami ennek a légkörnek a lényege. Angliában a politikai türelmetlenség egyelőre nem magától értetődő dolog. Van persze kisstílű politikai üldözés: ha szénbányász volnék, nem sietnék a főnök tudomására hozni, hogy kommunista vagyok; de a szárazföld politikai életéből ismert „jó pártmunkás", a szócső-gengszter még ritkaságszámba megy, és nem számít természetesnek, hogy ha valaki történetesen nem ért velünk egyet, azt „likvidálni" kell. Barcelonában nagyon is természetesnek számított. A „sztálinisták" voltak nyeregben, és magától értetődött, hogy a „trockisták" szorulni fognak. Amitől mindenki félt, az végül is nem következett be, nem újultak ki az utcai harcok; ha kiújulnak, ismét a P.O.U.M.-ot és az anarchistákat tették volna felelőssé értük. Néha azon kaptam magam, hogy a fülemet hegyezem, nem hallom-e az első lövéseket. Olyan volt, mintha egy ördögi

szellem kerítette volna hatalmába a várost. Mindenki érzékelte, mindenki emlegette. És furcsamód mindenki ugyanazokkal a szavakkal: „Borzalmas a légkör ebben a városban. Mintha a bolondokházában volnánk.". De talán mégis helytelen azt írni, hogy mindenki. Azok az angolok, akik futó látogatást tettek Spanyolországban, és szállodából szállodába utazgattak, mintha nem vették volna észre, hogy nincs minden rendjén. Atholl hercegnője, mint olvasom, így ír (Sunday Express, 1937. október 17):
„Valenciában, Madridban és Barcelonában jártam... Mindhárom városban tökéletes rend uralkodik, erőfitogtatásnak nyoma sincs. Az összes szálloda, ahol megszálltam, nemcsak hogy »rendes« és »tisztességes« volt, hanem rendkívül kényelmes is, bár nincs elég vaj és kávé."

Az angol utazók jellemző tulajdonsága, hogy igazából úgy hiszik, az előkelő szállodák kapujában véget ér a világ. Remélem, azért sikerült valahonnan vajat szereznie Atholl hercegnőjének.

A Maurin nevű elővárosi szanatóriumba kerültem, a P.O.U.M. szanatóriumainak egyikébe, a Tibidabó közelébe. Ez a furcsa alakú hegy Barcelona mögött emelkedik, és azt tartja a hagyomány, hogy erről a magaslatról mutatta meg a Sátán Jézusnak a Föld országait. (Innen ered a neve.) Az épület korábban valamelyik gazdag burzsujé volt, és a forradalom idején foglalták le. A lakók többségét vagy betegség miatt nyilvánították frontszolgálatra alkalmatlannak, vagy olyan sebesülés miatt, amely végleg harcképtelenné tette őket - amputálták valamelyik végtagjukat, és így tovább. Szép számmal voltak angolok is: Williams, akinek a combja sérült meg, a tizennyolc éves Stafford Cottman, akit tüdőbaj gyanújával küldtek vissza a lövészárokból, és Arthur Clinton, akinek összezúzódott bal kezét még a spanyol kórházakban használatos, repülőgépnek becézett hatalmas drótszerkezet rögzítette. Feleségem még mindig a Hotel Continentalban lakott, és én napközben általában bementem Barcelonába. Délelőtt a Központi Kórházban elektromos kezelést kaptam a karomra. Igen furcsa dolog volt - tűszúrásszerű áramütésekből állt, az izmok meg-megrándultak tőle -, de úgy látszott, használ valamicskét, lassanként már mozgatni tudtam az ujjaimat, és a fájdalom is csökkent. Mindketten arra az elhatározásra jutottunk, hogy a legjobb, ha mihamarabb visszatérünk Angliába. Rendkívül gyenge voltam, a hangom, úgy hittük, örökre elment, és az orvosok azt mondták, legalább néhány hónapba beletelik, mire újra harcképes leszek. Előbb-utóbb pénzkereset után is kellett néznem, így semmi értelme nem volt, hogy Spanyolországban maradjunk, és mások elől elegyük a kenyeret. De az indítékaim alapvetően önzőek voltak. Mindennél erősebb volt bennem a vágy, hogy elkerüljek innen; el a politikai gyanakvás és gyűlölet szörnyű légköréből, el a fegyveresekkel teli utcáktól, a légitámadásoktól, a lövészárkoktól, a géppuskáktól, a csikorgó villamosoktól, a tej nélküli teától, az olajban úszó ételektől és a cigarettahiánytól - csaknem mindattól, amit Spanyolországgal azonosítottam.

A Központi Kórház orvosai egészségügyi okokból alkalmatlannak nyilvánítottak, de ahhoz, hogy megkapjam az obsitos papírt, egy bizottság elé kellett járulnom valamelyik frontmenti kórházban, ezután pedig Seitamóban, a P.O.U.M.-milícia főhadiszállásán le kellett bélyegeztetnem a papírjaimat. Kopp éppen ekkor érkezett vissza a frontról, mégpedig örömmámorban úszva. Egyenest bevetésről jött, és azt mondta, végre bevesszük Huescát. A kormány csapatokat dobott át a madridi frontról, és harmincezer embert összpontosított, valamint rengeteg repülőgépet Az olaszok, akiket Tarragonában láttam a frontra indulni, megtámadták a jacai utat, de súlyos veszteségeket szenvedtek, és két tankot veszítettek. Mindenesetre most már biztos, hogy a város elesik, mondta Kopp. (Sajnos nem esett el. A támadás iszonyatos zűrzavarba torkollott, és az újságok hazugságorgiáján kívül semmire sem vezetett.) Koppnak addig is Valenciába kellett mennie a hadügyminisztériumba, kihallgatásra. Volt nála egy levél Pozas tábornoktól, a keleti hadsereg új parancsnokától. A szokásos levél: Koppot „teljesen megbízhatónak" minősítette, és javasolta, hogy a hadmérnöki részlegnél bízzák meg valamilyen speciális feladattal (Kopp a polgári életben mérnök volt). Ugyanaznap utazott el Valenciába, amikor én Sietamóba: június 15-én.

Öt nap telt el, mire visszakerültem Barcelonába. A zsúfolt teherautó éjfélkor érkezett meg Sietamóba, és amint a P.O.U.M. főhadiszállására értünk, azonnal

felsorakoztattak bennünket, és nevünket sem kérdezve puskát és lőszert nyomtak a kezünkbe. Úgy látszott, küszöbön áll a támadás, és minden pillanatban szükség lehet tartalékosokra. A zsebemben volt a kórházi zárójelentés, de nem tudtam volna jó lélekkel megtagadni, hogy a többiekkel tartsak. Kedvetlenül leheveredtem a földre, vánkosul egy lőszeresládát tettem a fejem alá. A sebesülés egyelőre jól megcsappantotta a bátorságomat - azt hiszem, így szokott lenni -, szörnyű rémülettel töltött el az a kilátás, hogy fegyvertűzbe kerülök. De segítségemre volt a szokásos manana, végül is nem szólítottak fegyverbe minket. Másnap reggel elővettem kórházi zárójelentésemet, és nekiláttam, hogy beszerezzem a leszerelési iratokat. Zűrzavaros, kimerítő utazással járt. Ahogy már lenni szokott, kórházról kórházra küldözgettek: Sietamóba, Barbastróba, Monzonba, vissza Sietamóba, hogy ráüssék a papíromra a pecsétet, azután megint vissza Barbastróba, majd Léridába. Közben a huescai csapatösszevonás miatt minden szállítóeszközt lefoglalt a hadsereg, és ezzel teljes lett a zűrzavar. Mindenféle furcsa helyeken aludtam, egyszer egy kórházi ágyban, egyszer egy árokban, egyszer egy nagyon szűk lócán, amelyről az éjszaka kellős közepén leestem, egyszer pedig Barbastróban, valamilyen községi szegényszálláson. A vasútvonaltól eltávolodva nem volt más közlekedési lehetőség, mint a véletlenül arra vetődő teherautók. Az embernek órákon, gyakran három-négy órán át kellett várnia az útszélen egy csomó vigasztalhatatlan paraszt társaságában; kacsákkal és nyulakkal teli batyukat cipeltek, és integettek minden arra haladó teherautónak. Amikor végül sikerült megállítani egy teherautót, amely nem telt még csordultig emberekkel, cipókkal és lőszeresládákkal, a hitvány utak és az állandó zötyögés miatt péppé zúzódtunk az úton. Egyetlen ló sem dobott még olyan magasra, mint ezek a teherautók. Csak úgy lehetett utazni, hogy az emberek összetömörültek, és egymásba kapaszkodtak. Szégyenszemre még mindig túlságosan gyenge voltam, hogy segítség nélkül fel tudjak kapaszkodni a teherautóra.

Egy éjszakát a monzoni kórházban töltöttem, ott kerültem az egészségügyi bizottság elé. A mellettem lévő ágyon egy rohamgárdista feküdt, aki a bal szemén sebesült meg. Barátságos volt, megkínált cigarettával.

- Barcelonában egymásra lőttünk volna - mondtam, és jót nevettünk.
Furcsa, mennyire megváltozott a légkör, ahogy az ember a front közelébe került. A politikai pártok közötti gyűlölködés szinte elpárolgott. Egész idő alatt, amíg a fronton voltam, emlékezetem szerint egyeden P.S.U.C.-tag sem kezelt ellenségesen, csak mert a P.O.U.M.-hoz tartozom. A gyűlölködés Barcelonára és a fronttól még távolabb eső helyekre szorítkozott Sietamóban rengeteg volt a roham-gárdista. Barcelonából küldték őket, hogy vegyenek részt a Huesca elleni támadásban. A rohamgárdát elsősorban nem a frontra szánták, sokan még sosem voltak tűzben. Lenn Barcelonában ők voltak az utca urai, de itt lenn quintók (újoncok) voltak, és a tizenöt éves milicista gyerekekkel barátkoztak; emezek hónapokat töltőnek már a fronton.

A monzoni kórházban az orvos elvégezte a szokásos nyelvkihúzásos, toroktükrözéses műveletet, ugyanolyan kedélyesen, mint az elődei, biztosított róla, hogy sosem nyerem vissza a hangom, és aláírta a zárójelentésemet. Miközben a vizsgálatra várakoztam, bent a műtőben altatás nélkül szörnyű műtétet végeztek valakin - hogy miért altatás nélkül, nem tudom. Csak nem akart vége szakadni az üvöltésnek, és amikor bementem, a székek szanaszét hevertek, a padlón pedig tócsákban állt a vér és a vizelet.

Ennek az utolsó utazásnak a részletei furcsa élességgel maradtak meg az emlékezetemben. Más, megfigyelésre alkalmasabb lelkiállapotban voltam, mint az elmúlt hónapok során. Megkaptam a leszerelő papíromat a 29. hadosztály pecsétjével, és az orvosi igazolást, hogy „alkalmatlan" vagyok. Visszamehettem Angliába, következésképpen úgy éreztem, jószerével első ízben, hogy képes vagyok szemügyre venni Spanyolországot. Volt egy napom, mielőtt Barbastróból elutaztam, mivel naponta csak egy vonat közlekedett. Addig csak átutazóban vetettem egy-egy rövid pillantást Barbastróra, és egyszerűen a háború egyik színterét láttam benne: szürke, sáros, hideg városkának találtam, tele dübörgő teherautókkal és rongyos katonákkal. Különös, hogy most mennyire más látványt nyújtott.

Keresztül-kasul barangoltam, és észrevettem a kellemesen girbegurba utcácskákat,

az öreg kőhidakat, az italméréseket, bennük az embermagasságú gyöngyöző hordókat, észrevettem az érdekes, félig föld alatti műhelyeket, ahol az emberek kocsikerekeket, tőröket, fakanalakat és kecskebőr kulacsot készítenek. Megfigyeltem egy bőrkulacs készítőjét, és nagy érdeklődéssel fedeztem fel, hogy kifordított bőrből készül, úgyhogy az ember tulajdonképpen desztillált kecskeszőrt iszik. Hónapokon át ittam ilyen kulacsokból, mégsem tudtam. A város mögött sekély, jádezöld színű folyó csordogált, a belőle függőlegesen kiemelkedő kőszirtbe házakat vájtak, s így az ember a hálószobája ablakából egyenesen beleköphetett a harminc méter mélységben folyó vízbe. Megszámlálhatatlanul sok galamb élt a sziklák hasadékaiban.

Léridában pedig az omladozó öreg házak eresze alatt fecskék ezrei fészkeltek. A távolból a fészkek úgy festettek, mint rokokó épületdíszek. Furcsa, hogy közel hat hónapon át nem volt szemem az ilyen dolgokra. Leszerelő papírommal a zsebemben újra embernek éreztem magam, és egy kicsit turistának is. Először érintett meg, hogy valóban Spanyolországban vagyok, pedig egész életemben vágytam rá, hogy eljussak ide. Lérida és Barbastro csendes mellékutcáiban képek villantak elő emlékezetemből egy-egy pillanatra, mintha megcsillant volna előttem az a Spanyolország, amely mindenkinek ott él a képzeletében. A fehér sierrák, a kecskenyájak, az inkvizíció föld alatti börtönei, a mór paloták, a fekete öszvérek kacskaringós sora, a zöld olajfák és a citromligetek, a fekete mantillás lányok, a malagai és alicantei borok, a katedrálisok, a bíborosok, a bikaviadalok, a cigányok, a szerenádok földje - egyszóval Spanyolország. Egész Európában ez az ország ragadta meg legjobban a képzeletemet. Fájt a szívem, hogy amikor végre eljutottam ide, csak az ország északkeleti csücskét láttam, azt is egy zűrzavaros háború kellős közepén és nagyrészt télen.

Késő este volt, amikor visszaérkeztem Barcelonába, és nem kaptam taxit. Nem volt értelme nekivágni az útnak a város szélén fekvő Maurin Szanatóriumba, inkább a Hotel Continentálba indultam tehát, útközben megvacsoráztam. Emlékszem, elbeszélgettem egy atyai modorú pincérrel a rézszalaggal összefogott tölgyfakancsóról, amelyben a bort felszolgálta. Azt mondtam, vennék néhányat, hazavinném Angliába. A pincér együttérzett velem:
- Igen gyönyörűek, ugye? De ma ilyet nem talál. Már régóta nem gyárt ilyesmit senki. Semmit sem gyárt senki. Tudja, a háború... Milyen kár!
Egyetértettünk, hogy a háború nagyon nagy kár. Újra úgy éreztem magam, mintha turista volnék. A pincér kedvesen megkérdezte, hogy tetszik Spanyolország, visszajövök-e Spanyolországba. De mennyire, visszajövök Spanyolországba! A békés beszélgetés megmaradt az emlékezetemben, már csak amiatt is, ami rögtön ezután történt.

A szállodába érve feleségemet az előcsarnokban találtam. Felállt, és - szerintem feltűnően hanyagul - odalépett hozzám, majd az egyik karjával átölelte a nyakam, és a többi jelenlévőnek szóló édes mosollyal a fülembe sziszegte!
- Kifelé!
- Micsoda?
- Kifelé! De gyorsan!
- Micsoda?
- Ne álldogálj itt! Gyorsan tűnj el!
- Micsoda? Miért? Hogy érted ezt?
Karon fogott, és máris a lépcső felé vezetett. Félúton összetalálkoztunk egy franciával - nem írom ide a nevét, mert bár semmi köze sem volt a P.O.U.M.-hoz, jóbarátok voltunk a zavargások idején. Aggodalmas tekintetet vetett rám.
- Hallgass ide! Nem szabad bejönnöd. Gyorsan menj ki, és rejtőzz el, mielőtt értesítik a rendőrséget.

És nicsak, a lépcső alatt a szálloda egyik alkalmazóba, aki a P.O.U.M. tagja volt (gondolom főnökei nem tudtak róla), kiosont a liftből, és tört angolsággal azt mondta, tűnjek el. Még mindig nem fogtam fel, mi történt.
- Mi az ördög ez? - kérdeztem, amint kiértünk a járdára.
- Nem hallottad?
- Nem. Mit kellett volna hallanom? Semmit sem hallottam.
- Betiltották a P.O.U.M.-ot. Minden épületét elfoglalták. Gyakorlatilag mindenki börtönben van. És állítólag már többeket agyonlőttek.

Szóval erről van szó. Valahol meg kellett beszélnünk a dolgokat. A Ramblason az összes nagy kávéház zsúfolásig volt rendőrökkel, de az egyik mellékutcában találtunk egy csendes helyet. Feleségem elmagyarázta, mi történt, amíg távol voltam.

Június 15-én a rendőrség hivatali szobájában váratlanul letartóztatta Andrés Nint, még aznap este megrohamozta a Hotel Falcónt, és mindenkit letartóztatott, akit ott talált, túlnyomórészt szabadságon lévő milicistákat. Az épületet azonnal börtönné alakították át, és csakhamar telezsúfolták mindenféle fogollyal. Másnap a P.O.U.M.-ot törvényen kívül helyezték, összes hivatali helyiségét, könyvesboltját, szanatóriumát, Vörössegély-központját és minden egyebét lefoglalták. Közben a rendőrség mindenkit letartóztatott, akit elért, és akiről tudta, hogy bármi köze van a P.O.U.M.-hoz. Egy-két napon belül a végrehajtó bizottságnak szinte mind a negyven tagja börtönben volt Egy-kettőnek bizonyára sikerült elrejtőznie, de a rendőrség azt a fogást alkalmazta (ebben a háborúban a front mindkét oldalán rendszeresen éltek vele a hatóságok), hogy túszként foglyul ejtette az eltűnt férfiak feleségét. Lehetetlen volt kideríteni, hány embert tartóztattak le. A feleségem úgy hallotta, egyedül Barcelonában vagy négyszázat. Azóta úgy gondolom, alighanem jóval többet. Elképesztőbbnél elképesztőbb letartóztatásokat hajtottak végre. Sok esetben a rendőrség odáig ment, hogy sebesült milicistákat hurcolt el a kórházakból.

Megdöbbentő dolgok. Mi az ördög ez? Azt még meg tudtam érteni, hogy a P.O.U.M.-ot betiltják, de miért tartóztatják le az embereket? Amennyire fel tudtam fogni, nem volt rá semmi ok. A P.O.U.M. betiltása, úgy látszott, visszamenőleges hatályú; a P.O.U.M.-ot törvényen kívül helyezték, következésképp mindenki törvénysértőnek számít, aki korábban a tagja volt. Szokás szerint egyetlen letartóztatott ellen sem emeltek vádat. Közben azonban a valenciai kommunista lapok hatalmas „fasiszta összeesküvésről" cikkeztek, meg az ellenséggel fenntartott rádióösszeköttetésről, láthatatlan tintával írt levelekről stb. Korábban már foglalkoztam ezzel. A legérdekesebb, hogy mindez csak a valenciai lapokban jelent meg; azt hiszem nem tévedek, ha azt mondom, a barcelonai lapokban egyetlen szó sem esett minderről, de még a P.O.U.M. betiltásáról sem: sem a kommunista, sem az anarchista, sem a köztársaságpárti lapokban. A P.O.U.M. vezetői ellen emelt vádak mibenlétéről először nem a spanyol lapokból, hanem az egy-két napos késéssel Barcelonába érkező angol újságokból értesültünk. Akkor még nem tudhattuk, hogy a kormány nem felelős az árulás és kémkedés vádjáért, és hogy egyes tagjai később elhatárolják magukat tőle, csupán annyit tudtunk, azt is csak nagyjából, hogy a P.O.U.M. vezetőit és velük együtt nyilván valamennyiünket azzal vádolnak, hogy a fasiszták bérencei vagyunk.

Máris olyan hírek terjedtek el, hogy titokban agyonlövik a foglyokat. Ez így jókora túlzás, de azért akadt rá példa. Nem sok kétség férhet hozzá, hogy Nin esetében is ez történt. Letartóztatása után Nint Valenciába, majd Madridba szállították, és már június 21-én úgy értesültünk, hogy agyonlőtték. Később a hírek határozottabb alakot öltöttek: Nint a titkosrendőrök lőtték agyon a börtönben, és testét az utcára vetették. Ezt a történetet számos forrás megerősítette, köztük Federica Montsenys, a kormány volt tagja is. Attól a naptól fogva Nin nem adott életjelt magáról. Amikor később a különböző országokból érkező küldöttségek erről faggatták a kormányt, a miniszterek csak köntörfalaztak, egyre azt ismételgették, hogy Nin eltűnt. Nem tudni, hol lehet. Néhány újság azt a mesét tálalta fel, hogy fasiszta területre menekült. Ezt a világon semmi sem támasztotta alá, és Irujo igazságügyminiszter később kijelentette, hogy az Espagne hírügynökség meghamisította a hivatalos közleményét.*

* Lásd a Maxton-küldöttségről adott beszámolót a 11. fejezetben

Mindenesetre aligha valószínű, hogy egy olyan fontos politikai foglyot, mint Nin, csak úgy futni hagynak. Hacsak élve elő nem kerül valamikor, azt hiszem el kell fogadnunk, hogy a börtönben gyilkolták meg.

A letartóztatásokról szóló mendemondák hónapokon át egyre tovább duzzadtak, míg végül a politikai foglyok száma - a fasisztákat nem számítva - már több ezerre rúgott Feltűnő volt a helyi rendőrség önállósága. Sok letartóztatásról a

hatóságok is elismerték, hogy törvénytelen, de a rendőrfőnök parancsára szabadon bocsátottak közül többeket a börtönkapuban ismét letartóztattak és, „titkos börtönökbe" szállítottak. Jellemző példa a Landau házaspár esete. Június 17-e körül tartóztatták le őket, és Kurt Landau azonnal „eltűnt". Öt hónappal később a felesége még mindig börtönben volt, anélkül, hogy bíróság elé állították volna. A férjéről semmit sem tudott. Éhségsztrájkba lépett, erre az igazságügyminiszter üzenetben nyugtatta meg, hogy férje meghalt. Röviddel ezután szabadon engedték, majd szinte azonnal újra letartóztatták, és börtönbe vetették. A rendőrség, legalábbis kezdetben, szemlátomást teljesen közömbös volt azirant, hogy akciói milyen hatással vannak a háború kimenetelére. Képes volt fontos posztokat betöltő katonatiszteket letartóztatni anélkül, hogy engedélyt kért volna rá. Június vége felé José Rovirát, a 29. hadosztály parancsnokát valahol a front közelében letartóztatta egy Barcelonából küldött rendőrkülönítmény. Katonai küldöttséget menesztettek a hadügyminisztériumba, és mint kiderült, sem a hadügyminiszternek, sem Ortega rendőrfőnöknek még csak tudomása sem volt a letartóztatásáról. Az egész ügyben az a legtorokszorítóbb, bár talán nincs nagy jelentősége, hogy a történteket eltitkolták a fronton harcoló csapatok elől. Mint az olvasó megállapíthatta, sem én, sem más nem hallott a fronton semmit a P.O.U.M. betiltásáról. A P.O.U.M.-milícia parancsnokságai, a vöröskeresztes központok és más hasonlók a megszokott módon működtek tovább, és a Barcelonától alig százötven kilométerre fekvő Léridában még június huszadikán sem hallott senki a fejleményekről. A barcelonai lapok egy szót sem írtak róla. (A valenciai újságok, amelyek a kémtörténeteket közölték, nem jutottak el az aragóniai frontra.) A szabadságon lévő P.O.U.M.-milicistákat kétségkívül azért is tartóztatták le, nehogy megvigyék a friss híreket a frontra. Június 15-én, alighanem az utolsó csapatszállítmánnyal hagytam el a várost. Ma sem értem, hogyan sikerült a dolgot titokban tartani, hiszen az ellátmányt szállító teherautók változatlanul közlekedtek, de kétségtelen, hogy titokban tartották, és mint később megtudtam, azok, akik a fronton voltak, még jó néhány napig semmiről sem értesültek. Hogy miért, az már világos. Küszöbön állt a Huesca elleni támadás, a P.O.U.M.-milícia még önálló egység volt, és a hatóságok valószínűleg attól féltek, hogy ha az emberek megtudják, mi történt, nem lesznek hajlandók harcolni. Valójában semmi ilyesmi nem következett be, amikor mégis kijutottak a frontra a hírek. Az addig eltelt napokban sokan alighanem úgy haltak meg, hogy nem is tudták: a hátországban fasisztának nevezik őket az újságok. Az ilyesmit egy kicsit nehéz megbocsátani. Tudom, bevett gyakorlat, hogy a rossz híreket nem engedik eljutni a katonákhoz, általában talán így is van rendjén. De ezúttal egészen másvalami történt: úgy küldték harcba az embereket, hogy meg sem mondták nekik: a hátuk mögött betiltották a pártjukat, a vezetőiket árulással vádolják, barátaikat és rokonaikat pedig börtönbe vetették.

A feleségem nekilátott, hogy elmondja, mi történt a barátainkkal. Néhány angol és más külföldi ismerősünk átjutott a határon. A Maurin Szanatóriumban razzia volt, de Williamst és Stafford Cottmant nem tartóztatták le, most bujkálnak. Bujkál John McNair is; ő Franciaországból tért vissza Spanyolországba, amikor értesült róla, hogy a P.O.U.M.-ot törvényen kívül helyezték. Meggondolatlan döntés, de nem vágyott rá, hogy biztonságban tudhassa magát, amikor a társai veszélyben vannak. A többiekről csak ennyi: ezt és ezt elkapták. A jelek szerint szinte mindenkit „elkaptak". Elképedve hallottam, hogy „elkapták" George Koppot is.

- Micsoda? Koppot? Azt hittem, Valenciában van.
Kiderült, hogy Kopp visszatért Barcelonába; a Hadügyminisztériumból egy levéllel a keleti front hadmérnöki részlegének ezredesi rangban álló parancsnokához küldték. Természetesen tudta, hogy a P.O.U.M.-ot betiltották, de valószínűleg fel sem tételezte a rendőrségről azt az ostobaságot, hogy letartóztatja, amikor sürgős katonai megbízatással utazik a frontra. Elment a Hotel Continentalba, hogy magával vigye a szerelvényzsákját. A feleségem éppen nem volt a szállodában. A személyzet aztán mindenféle hazugsággal feltartóztatta, és közben értesítette a rendőrséget. Megvallom, feldühített, hogy Koppot letartóztatták. Személyes jóbarátom volt, hónapokon át a keze alatt szolgáltam, voltunk együtt ellenséges tűzben is, és ismertem egész élettörténetét. Ez az ember mindent - családot, állampolgárságot, megélhetést - feláldozott, csak hogy Spanyolországba

jöjjön, és harcoljon a fasizmus ellen. Engedély nélkül hagyta el Belgiumot, külföldi hadseregbe lépett be a belga hadsereg tartalékosaként, korábban pedig másokkal együtt titokban a spanyol kormánynak szánt fegyvereket gyártott: ha visszatért volna hazájába, több éves börtönbüntetés vár rá. 1936 októbere óta volt a fronton, egyszerű milicistából küzdötte fel magát őrnaggyá, nem is tudom, hány bevetésben vett részt, és egyszer meg is sebesült. A májusi zavargások idején - saját szememmel láttam - megakadályozott egy helyi összecsapást, és ezzel valószínűleg tíz-húsz ember életét mentette meg. Hálából nem tudtak mást kitalálni, minthogy börtönbe vessék. Tudom, hogy a dühöngés nem jó semmire, de az ilyen ostoba gonoszság próbára teszi az ember türelmét.

A feleségemet azonban nem „kapták el". Bár a Continentalban maradt, a rendőrség meg sem próbálta letartóztatni. Nyilvánvaló volt, hogy csaléteknek szánják. De két napja kora hajnalban hat civilruhás rendőr jelent meg a szállodai szobánkban, és házkutatást tartott. Ami papírunk volt, mind elvitték, az útlevelünket és a csekkfüzetünket azonban szerencsére meghagyták. Elvitték a naplómat, minden könyvünket, az összes újságkivágást, amit az elmúlt hónapok alatt gyűjtöttem (gyakran eltűnődöm, mit kezdhetnek az újságkivágásokkal), elvitték a háborús emléktárgyaimat, és minden levelünket. (Mellesleg olvasói levelek is voltak köztük. Sokra még nem válaszoltam, és természetesen a feladó címe a borítékon volt. Aki a legutóbbi könyvemmel kapcsolatban levelet írt nekem, és nem kapott választ, ha történetesen olvassa ezeket a sorokat, kérem, tekintse őket egyben bocsánatkérésnek.) Később megtudtam, hogy a rendőrség a Maurin Szanatóriumban lévő holmimat is lefoglalta. Még egy batyura való piszkos fehérnemű sem kerülte el a figyelmüket. Bizonyára azt gondolták, hogy vegytintával írt titkos üzenetekre bukkannak benne.

Nyilvánvaló volt, hogy a feleségem akkor van nagyobb biztonságban, ha a szállodában marad. Ha megpróbál eltűnni, azonnal keresni kezdik. Ami engem illet, azonnal el kell tűnnöm szem elől. Sehogyan sem akartam beletörődni. A számtalan letartóztatás ellenére szülte képtelen voltam elhinni, hogy veszélyben volnék. Egyszerűen semmi értelme az egésznek. Ugyanúgy éreztem, mint Kopp: ő sem volt hajlandó komolyan venni ezt az esztelen leszámolást, ezért került börtönbe. Egyre azt ismételgettem: de miért akarnának letartóztatni? Mit tettem? Még csak nem is voltam tagja a P.O.U.M.-nak. Igaz, a májusi harcok idején fegyvert viseltem, de ugyanígy fegyverben volt vagy negyven-ötvenezer ember. Mellesleg végre ki kellett volna már aludnom magam. Legszívesebben megkockáztattam volna, hogy visszamegyek a szállodába. A feleségem hallani sem akart róla. Türelmesen magyarázta, hogyan állnak a dolgok. Nem számít, mit tettem, mit nem. Nem bűnözők után kutatnak, hanem terrort vezetnek be. Nem követtem el semmit, csak éppen „trockista" vagyok, tehát bűnös. A P.O.U.M.-milíciában szolgáltam, ennél több nem is kell, hogy börtönbe vessenek. Hiába kapaszkodom az angliai jogfelfogásba, hogy az embernek semmi baja sem történhet, ha a törvényhez tartja magát. A rendőrség mondja meg, mi a törvény. Nincs más hátra, mint meglapulni, és úgy tenni, mintha semmi közöm sem volna a P.O.U.M.-hoz. Végignéztük a zsebeimben lévő papírokat. A feleségem összetépte milicistaigazolványomat, mert nagy betűkkel rá volt nyomtatva, hogy P.O.U.M., széttépett egy fényképet, mert egy csoport milicistát ábrázolt, a háttérben egy P.O.U.M.-zászlóval. Manapság bármikor börtönbe juthat az ember az ilyesmiért. Az obsitos igazolást viszont meg kellett tartanom. Ez is veszélyeket rejtett magában, mert a 29. hadosztály pecsétje volt rajta, és a rendőrség bizonyára tudta, hogy a 29. hadosztály egyenlő a P.O.U.M. mai, enélkül viszont dezertőrnek minősíthettek volna, és akkor is börtönbe kerülök.

Ezután azt kellett megfontolnunk, hogyan jussunk ki Spanyolországból. Semmi értelme sem volt ott maradni, hiszen tudtuk, hogy előbb-utóbb biztosan letartóztatnának. Pedig mindketten nagyon szerettünk volna maradni, csak hogy lássuk, mi történik. De sejtettem, hogy a spanyol börtönök borzalmasak (kiderült, sokkal borzalmasabbak, mint képzeltem); tudtam, hogy ha egyszer az ember börtönbe kerül, nem tudhatja, mikor kerül ki onnan, és nemcsak a karom fájt, hanem általában is pocsék egészségi állapotban voltam. Megbeszéltük, hogy másnap találkozunk a brit konzulátuson; Cottman és McNair is ott lesz. Valószínűleg beletelik pár napba, amíg az útlevelünket elintézik. Mielőtt elhagyná az ember Spanyolországot, három különböző intézmény bélyegzőjét kell

beszereznie: a rendőrfőnökségét, a francia konzulátusét és a katalán bevándorlási hivatalét Természetesen a rendőrfőnökség volt a veszélyes állomás. De a brit konzul talán el tudja intézni a dolgot anélkül, hogy említést kellene tennie a P.O.U.M.-hoz fűződő kapcsolatunkról. Valahol biztosan van egy lista a „trockizmussal" gyanúsított külföldiekről, és biztosan szerepel is rajta a nevünk, de egy kis szerencsével előbb érünk a határra, mint a lista. Hiszen biztosan lesz egy kis zűrzavar és manana. Szerencsére Spanyolországban voltunk, nem Németországban. A spanyol titkosrendőrségben volt valami gestapós szellem, de gestapós szakszerűség alig.

Így aztán elváltunk. A feleségem visszament a szállodába, én pedig nekivágtam a sötétségnek, hogy alvóhelyet találjak. Emlékszem, nyomott hangulatban voltam, és untam az egészet. Annyira szerettem volna végre ágyban aludni! Nem volt hová mennem, sehol egy ház, ahol menedékre lelhetnék. A P.O.U.M.-nak gyakorlatilag sosem volt földalatti szervezete. A vezetők kétségkívül mindig is tudták, hogy a pártot valószínűleg betiltják, de ilyen átfogó boszorkányüldözésre nem gondoltak. Olyannyira nem, hogy egészen a betiltás napjáig folytatták a P.O.U.M. épületeinek átalakítását (többek között mozit építettek a pártházban: korábban bank volt). Következésképpen nem voltak találkozó- és búvóhelyei, pedig ilyenekről minden forradalmi pártnak gondoskodnia kell. Csak a Jóisten tudja, hány olyan ember aludt az utcákon aznap éjjel, akinek lakásában házkutatást tartott a rendőrség. Ötnapos kimerítő utazás volt mögöttem, lehetetlen helyeken aludtam, a karom egyre jobban fájt, most pedig ezek az őrültségek, ide-oda hajszolnak, és újra a földön kell aludnom. Körülbelül ennyi jutott el az agyamig. A politikai helyzet elemzésére nem gondoltam. Mindig is képtelen voltam rá az események kellős közepén. Úgy látszik, mindig idejutok, ahányszor csak belecsöppenek a háborúba vagy a politikába: semmi mást nem érzek, mint a testi utálkozást, meg az elemi erejű vágyat, hogy érjen már véget ez az átkozott képtelenség. Utólag átlátom az események jelentőségét, de közben nem akarok egyebet, mint kikecmeregni belőlük; lehet, hogy nemtelen jellemvonás.

Hosszú gyaloglás után valahol a Központi Kórház környékén kötöttem ki. Olyan helyet kerestem, ahol nyugodtan lefekhetek, s nem kell tartanom tőle, hogy egy szimatoló rendőr rám talál, és igazoltat. Megpróbálkoztam egy óvóhellyel, de vadonatúj volt még, és nagyon nyirkos. Azután egy a forradalom idején feldúlt és felgyújtott templom romjaira bukkantam. Csak a négy fal maradt meg, a padlón törmelékhalom. A félhomályban körülbotorkáltam, és találtam egy odúfélét, ahol le tudtam feküdni. A vakolattörmeléken nem jó fekvés esik, de szerencsére meleg éjszaka volt és sikerült néhány órát aludnom.

14.

Ha az embert éppen olyan városban körözi a rendőrség, mint Barcelona, abban az a legrosszabb, hogy minden későn nyit Amikor az ember a szabadban alszik, mindig pirkadatkor ébred, márpedig Barcelonában egyetlen kávéház sem nyit ki kilenc előtt. Órákig kellett várnom, hogy egy csésze kávéhoz jussak, és megborotválkozhassam. Meglehetősen furcsállottam a borbélyműhelyben, hogy még mindig a falon az anarchista figyelmeztetés: a borravaló tilos. „A forradalom letépte láncainkat" - adta tudtul a felirat Szerettem volna megmondani a borbélyoknak, hogy hamarosan visszakaphatják a láncaikat, ha nem vigyáznak.

Visszaindultam a város központjába. A P.O.U.M. épületeiről bevonták a vörös zászlót, a helyükre köztársasági zászló került, és fegyveres csendőrök csoportosultak a bejáratnál. A Plaza de Cataluna sarkán, a vörös segély központja előtt álló rendőrök szórakozásból betörték a ház ablakait A P.O.U.M.-könyvesboltból elhordták a könyveket, valamivel odébb, a Ramblason pedig a párt faliújságjára P.O.U.M.-ellenes gúnyrajzot ragasztottak, azt, amelyiken az álarc mögött feltűnik egy fasiszta arc. Lent, a Ramblas végén, a rakpart mellett furcsa látványra lettem figyelmes: ütött-kopott ruhában, és még a front sarától mocskosan, kimerülten egy sor milicista hevert az egymás mellett álló cipőpucoló-székekben. Láttam miféle milicisták, sőt egyiküket fel is ismertem. A

P.O.U.M. milicistái voltak, előző nap érkeztek vissza a frontról, akkor tudták csak meg, hogy a P.O.U.M.-ot betiltották, és hogy az utcán kell tölteniük az éjszakát, mert a lakásukban házkutatás volt Az a P.O.U.M.-milicista, aki ezekben a napokban tért vissza a frontról Barcelonába, két megoldás között választhatott: vagy eltűnik szem elől, vagy börtönbe kerül. Nem kellemes fogadtatás három-négy havi frontszolgálat után.
Furcsa helyzet. Éjszaka üldözött szökevény volt az ember, de nappal már-már rendes életet élhetett. Minden olyan házat, melynek lakóiról tudták, hogy a P.O.U.M. hívei - legalábbis erre kellett számítani - megfigyelés alatt tartották, szállodába és penzióba pedig azért nem mehettünk, mert a tulajdonosnak minden újonnan érkező idegent azonnal be kellett jelentenie a rendőrségen. Így hát nemigen maradt más választásunk, mint hogy a szabad ég alatt töltsük az éjszakát. Napközben viszont az olyan nagyvárosban, mint Barcelona, tulajdonképpen biztonságban volt az ember. Az utcákon hemzsegtek ugyan a Guardia Civil emberei, a rohamgárdisták, a carabinerók, az egyszerű rendőrök és az Isten tudja, hány civilruhás spicli, de mégsem állíthattak meg minden járókelőt, és ha az ember rendesen nézett ki, nem foglalkoztak vele. Az volt a fő, hogy elkerüljük a P.O.U.M. épületeinek környékét és azokat a kávéházakat, ahol a pincérek látásból ismerték az embert. Aznap és másnap hosszú időt töltöttem az egyik közfürdőben. Jó időtöltésnek találtam, és egyúttal nem voltam szem előtt. Sajnos mások is ugyanígy okoskodtak. Néhány nappal később - már elutazásom után - a rendőrség razziát tartott az egyik közfürdőben, és letartóztatott egy csomó mezítelen „trockistát".

Ahogy felfelé kaptattam a Ramblason, félúton a Maurin Szanatórium egyik sebesültjébe botlottam. Az ekkoriban szokásos észrevétlen kacsintással üdvözöltük egymást, és valamivel feljebb sikerült feltűnés nélkül találkoznunk egy kávéházban. A Maurinban tartott razzia idején el tudta kerülni a letartóztatást, de másokhoz hasonlóan ő is az utcára került. Egy szál ingben volt, mert menekülés közben ott kellett hagynia zubbonyát, és nem volt semmi pénze. Elmesélte, hogyan tépte le az egyik csendőr a falról Maurin nagy színes arcképét, és hogyan törte darabokra. Maurin (a P.O.U.M. egyik alapítója) a fasiszták foglya volt, és akkoriban azt hittük, hogy agyonlőtték.

Tíz órakor volt találkozóm a feleségemmel a brit konzulátuson. Csakhamar McNair és Cottman is megérkezett. Azzal állítottak be, hogy Bob Smillie meghalt. A valenciai börtönben halt meg, de senki sem tudja, hogyan. Holttestét azonnal eltemették, és az I.L.P. helyi képviselőjének, Dávid Murray-nek nem engedték meg, hogy megtekintse.

Természetesen azonnal arra következtettem, hogy Smillie-t agyonlőtték. Akkoriban mindenki ezt hitte, de azóta úgy gondolom, talán mégsem volt igazam. Később közölték, hogy a halál oka vakbélgyulladás volt, és egy kiszabadult fogolytól úgy hallottuk, Smillie csakugyan betegeskedett a börtönben. Meglehet, csakugyan vakbélgyulladása volt. Talán csak puszta rosszindulatból nem engedték Murray-nek, hogy megnézze a holttestét. Egy-két dolgot azonban meg kell jegyeznem. Bob Smillie mindössze huszonkét éves volt, és az egyik legkeményebb kötésű férfi, akivel valaha is találkoztam. Rajta kívül, azt hiszem, nem ismertem sem angolt, sem spanyolt, aki három hónapot töltött a lövészárokban, és közben egyszer sem lett beteg. Az ilyen szívós emberek a legritkább esetben halnak meg vakbélgyulladásban, ha megfelelően kezelik őket. De aki látta, milyenek a spanyol börtönök - a politikai foglyok számára létesített hevenyészett tömlöcök -, az tudja, milyen kevés esélye van egy beteg fogolynak, hogy megfelelő kezelést kapjon. A börtönökben kifejezetten középkori állapotok uralkodtak. Angliában a tizennyolcadik századig kellene visszamenni, hogy hozzájuk hasonlóra akadjon az ember. Az embereket kis szobákba zsúfolták össze. És nemcsak átmenetileg: egyes embereket négy-öt hónapon át tartottak fogva úgy, hogy alig láttak napfényt. Nyomorúságos volt a táplálék is: két tányér leves és két darab piszkos kenyér naponta. (Néhány hónappal később állítólag valamelyest javult az ellátás.) Nem túlzok; kérdezzenek meg bárkit, aki politikai fogoly volt Spanyolországban. Számos forrásból hallottam beszámolót a spanyol börtönállapotokról, és ezek olyannyira egybehangzóak, hogy nincs miért kételkednem bennük; mellesleg nekem is volt alkalmam, hogy egy-két pillantást vessek az egyik spanyol börtönre. Egy másik angol barátom, aki később került

börtönbe, azt úja, hogy saját börtöntapasztalatai „érthetőbbé teszik Smillie esetét". Smillie halála olyasmi, amit nem tudok egykönnyen elfelejteni. Ez a bátor és tehetséges fiú azért hagyta ott a glasgowi egyetemi karriert, hogy a fasizmus ellen harcolhasson, s tanúsíthatom, hogy rendkívüli bátorsággal és elszántsággal tette a dolgát a fronton. Cserébe nem tudtak mást kiagyalni, mint hogy börtönbe vessék, és úgy hagyják felfordulni, mint egy sorsára hagyott állatot Tudom, hogy egy nagy és véres háború közepén nincs értelme túl nagy hűhót csapni egyetlen ember halála körül. Egyetlen repülőbomba több szenvedést okoz, ha zsúfolt utcára hullik, mint megannyi politikai üldöztetés. De az ilyen halálban az értelmetlensége a dühítő. Ha a harctéren hal meg az ember, igen, arra mindenkinek fel kell készülnie, de hogy börtönbe vessék, s még csaknem is koholt vádak alapján, hanem pusztán vak rosszindulatból, azután pedig hagyják, hadd pusztuljon el magára hagyatva, az már nem járja. Nem tudom belátni, hogy az ilyesmi - mert Smillie halála korántsem volt kivételes eset - hogyan hozza közelebb a győzelmet.

A feleségemmel aznap délután meglátogattuk Koppot Azokat a foglyokat, akiket nem zártak el incommunicado, meg lehetett látogatni, de egy-két alkalomnál többször nem volt ajánlatos. A rendőrség figyelte a látogatókat, és ha valaki túlságosan gyakran fordult meg a börtönben, azt hamar „trockistabarátnak" bélyegezték, és valószínűleg maga is börtönben végezte. Ez addigra többekkel megtörtént.

Kopp nem volt incommunicado, és minden nehézség nélkül engedélyt kaptunk, hogy meglátogassuk. Ahogy átvezettek a börtönbe vezető acélajtókon, szemben éppen egy spanyol milicistát kísért két csendőr, akit a frontról ismertem. Összenéztünk: ismét az a bizonyos kísérteties kacsintás. Odabent pedig az első fogoly, akit megláttunk, egy amerikai milicista volt; alig néhány nappal korábban indult haza, a papírjai mind rendben, mégis letartóztatták a határon, valószínűleg azért, mert kordbársony térdnadrágja elárulta, hogy milicista. Úgy mentünk el egymás mellett, mintha vadidegenek volnánk. Szörnyű. Hónapok óta ismertem, egy időben ugyanabban a fedezékben laktunk, egyike volt azoknak, akik sebesülésem után hordágyon elvittek a lövészárokból. Mégsem tehettünk mást. Mindenütt kékruhás őrök szaglásztak. Végzetes lett volna, ha túl sok embert ismerek fel.

Az úgynevezett börtön egy üzlet földszintje volt. A két, hatszor hat méter alapterületű szobába csaknem száz embert zsúfoltak össze. Olyan volt a látvány, mint egy tizennyolcadik századi kép a Newgate-naptárból. Minden bűzlött a mocsoktól, emberi testek egymás hegyén-hátán, bútornak nyoma sem volt, a csupasz kőpadlón kívül egyetlen padból és néhány rongyos pokrócból állt a berendezés, de azt is alig lehetett látni a félhomályban, mert leeresztették a rozsdás vasredőnyt. A mocskos falakra forradalmi jelszavakat karcoltak a rabok: „Visca P.O.U.M.!", „Viva la Revolución!" és így tovább. Az üzletet hónapok óta a politikai foglyok gyűjtőhelyének használták. Fülsiketítő volt a hangzavar. Látogatási idő lévén mozdulni is alig lehetett, olyannyira megtelt a két terem szinte kizárólag a legszegényebb rétegekhez tartozó munkások családtagjaival. Az asszonyok kicsomagolták a bebörtönzött férfiaknak hozott kevéske élelmet. Néhány sebesült foglyot még a Maurin Szanatóriumból ismertem, kettőjüknek amputálták a lábát; az egyiket mankója nélkül hurcolták a börtönbe, és féllábon ugrált szegény. Volt egy legfeljebb tizenkét év körüli fiú is; szóval már gyerekeket is letartóztatnak. Iszonyú bűz terjengett, mint mindenütt, ahol nagy a zsúfoltság és kevés a mosdó meg a vécé.

Kopp keresztülfurakodott a tömegen, hogy odajusson hozzánk. Telt, pirospozsgás arcán semmi változás nem látszott, és még ezen a mocskos helyen is tisztán tartotta egyenruháját, sőt valahogy meg is borotválkozott A foglyok között volt egy másik tiszt is, ő a néphadsereg egyenruháját viselte. Ahogy furakodva elhaladtak egymás mellett, mindketten tisztelegtek: volt valami siralmas ebben a gesztusban. A jelek szerint Kopp kitűnően érezte magát.

- Nos, gondolom agyonlőnek bennünket - mondta vidáman.
Az agyonlőnek kifejezéstől megborzongtam. Csak nemrégiben hatolt a testembe egy golyó, és még friss volt az emléke, nem kellemes arra gondolni, hogy az ember jó ismerősére ugyanez vár. Akkoriban biztosra vettem, hogy a P.O.U.M. valamennyi fontosabb vezetőjét, köztük Koppot is, csakugyan agyonlövik. A Nin haláláról

szóló első hírek éppen ekkor értek el hozzánk, és tudtuk, hogy a P.O.U.M.-ot árulással és kémkedéssel vádolják. Minden arra vallott, hogy hatalmas koholt perre kell számítanunk, utána pedig lemészárolják a vezető „trockistákat". Borzalmas élmény, ha a barátunk börtönben van, és semmit sem tehetünk érte. Mert semmit sem lehetett tenni; még a belga hatóságokhoz is hasztalan fordultam volna, hiszen Kopp megsértette hazájának törvényeit, amikor Spanyolországba jött. Jórészt a feleségemre kellett bíznom a tárgyalást; cincogó hangomat nem lehetett érteni a zajban. Kopp elbeszélte, hány fogollyal kötött barátságot, beszélt az őrökről, mint mondta, némelyikük rendes fickó, de olyan is van, aki szidalmazza és ütlegeli a félénkebb foglyokat Az élelemről azt állította, olyan, mint a „moslék". Szerencsére gondoltunk rá, hogy élelmiszercsomagot és cigarettát vigyünk magunkkal. Kopp elmondta azt is, milyen papírokat vettek el tőle, amikor letartóztatták. Köztük volt a keleti hadsereg hadmérnökparancsnokának címzett hadügyminisztériumi levél. A rendőrség lefoglalta, és nem volt hajlandó visszaadni; azt mondták, hogy a rendőrfőnöki hivatalba került. Sokat számíthat, ha sikerül visszaszerezni.

Azonnal átláttam, mennyire fontosnak bizonyulhat. Hiszen a hadügyminisztérium és Pozas tábornok ajánlását tartalmazó hivatalos levél Kopp jóhiszeműségét bizonyítaná. De ahhoz be kell bizonyítani, hogy a levél létezik. Ha a rendőr főnöki hivatalban kibontják, biztos, hogy valamelyik rosszindulatú alak megsemmisíti. Egyetlenegy valaki tudná visszaszerezni, maga a címzett. Kopp már gondolt rá, és levelet is írt neki. Azt akarta, hogy csempésszem ki a börtönből, és adjam postára. De persze gyorsabb és biztonságosabb, ha személyesen járok el. Otthagytam a feleségemet Koppal, kirohantam, és hosszas keresgélés után találtam egy taxit. Tudtam, hogy minden perc számít Fél öt körül járt az idő, az ezredes valószínűleg hatkor hagyja el irodáját. Holnapra a levélnek isten tudja, mi lesz a sorsa: megsemmisül, vagy elkallódik a dokumentumok között, hisz nyilván egyre nagyobb halomba gyűlnek, ahogy egyre újabb gyanúsítottakat tartóztatnak le. Az ezredes hivatala a hadügy épületében volt, lent a rakparton. Ahogy felfelé rohantam a lépcsőn, a kapuban álló rohamgárdista hosszú szuronyát keresztbe téve utamat állta, és a „papírjaimat" követelte. Meglobogtattam az obsitos igazolványt: nyilván nem tudott olvasni, és továbbengedett, mert megbűvölte a „papírokat" körüllengő titokzatosság. Odabenn hatalmas, bonyolult építményt találtam, minden emeleten hivatalok százaival, és, minthogy Spanyolországban voltunk, senkinek fogalma sem volt róla, hol az iroda, amit keresek.

- El coronel, jefe de ingenieros. Ejército de Esto! - ismételgettem. Az emberek mosolyogtak, és kecses mozdulattal megvonták vállukat Mindenki, akinek mégis volt véleménye az ügyről, más-más irányba küldött; menjen fel ezen a lépcsőn, menjen le azon, végig a végeérhetetlen és végül zsákutcába torkolló folyosókon. Közben pedig múlt az idő, úgy éreztem magam, mint furcsa lidérces álomban: ide-oda rohangáltam mindenféle lépcsőkön, titokzatos sürgő-forgó emberekbe ütköztem, kaotikusan rendetlen hivatali szobákba pillantottam be; mindenütt szanaszét hevertek a papírok, és zakatoltak az írógépek, az idő meg egyre fogyott, pedig talán egy emberélet forog kockán.

Mégiscsak időben érkeztem, és némi meglepetésemre szóba is álltak velem. Ha nem is az ezredes, de legalább a szárnysegédje vagy a titkára, egy nagy szemű, kancsal, apró termetű tisztecske; elegáns egyenruhában kijött a várószobába, és kész volt meghallgatni. Belefogtam hát a mondókámba. Felettesem, Jorge Kopp őrnagy ügyében járok: sürgős küldetésben a frontra igyekezett, de valamilyen hiba folytán letartóztatták. Az ezredesnek szóló levél bizalmas természetű, és késlekedés nélkül vissza kell szerezni. Hónapokon át szolgáltam Koppnál, kifogástalan jellemű tiszt, letartóztatása nyilván félreértés, a rendőrség összetévesztette valakivel stb. stb. Minduntalan visszatértem Kopp küldetésének sürgősségére, mert tudtam, hogy ez a leghatásosabb érvem. De mindez furcsán hangozhatott irtózatos spanyol előadásomban, annál is inkább, mert a kritikus pillanatokban francia szavakkal próbáltam kivágni magam. A legkínosabb az volt, hogy az a kevés hangom is szinte azonnal elment, és csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtam valamilyen károgáshoz hasonló hangot kipréselni a torkomból. Rettegtem, hogy teljesen cserbenhagy a hangom, és hogy a tisztecske megunja a dolgot. Gyakran eltűnődtem, mit gondolhat, mi a baj a hangommal; ittam, vagy talán rossz a lelkiismeretem.

De türelmesen végighallgatott, sűrűn bólogatott, és óvatosan helyeselt mindahhoz, amit mondtam. Igen, úgy fest, hogy bizony tévedés történt. Világos, hogy utána kell nézni az ügynek. Manana. Tiltakozni kezdtem: nem ma-nana! A dolog sürgős, Koppnak már a fronton kellene lennie! A tiszt mintha ezúttal is egyetértett volna. Ekkor jött a kérdés, amitől rettegtem:

- Ez a Kopp őrnagy milyen egységnél szolgált?

El kellett hát hangzania a szörnyű szónak:

- A P.O.U.M.-milíciánál.
- A P.O.U.M.-nál!

Bárcsak vissza tudnám adni, micsoda riadalom harsant a hangjában! Emlékezzünk csak, hogyan tekintettek a P.O.U.M.-ra ekkoriban! A kémhisztéria a tetőpontján volt, valószínűleg minden jó köztársasági egy-két napig elhitte, hogy a P.O.U.M. nem más, mint óriási németbérenc kémszervezet. Ilyesmit mondani a néphadsereg tisztjének körülbelül olyan volt, mintha az ember közvetlenül a vörös levél-pánik után beállított volna a Lovassági Klubba, és közölte volna, hogy kommunista. Sötét szemével rámsandított, majd újabb hosszú szünet után vontatottan megszólalt:

- Maga pedig azt mondta, hogy együtt szolgáltak a fronton. Akkor maga is a P.O.U.M.-milíciában szolgált?
- Igen.

Sarkon fordult, és berontott az ezredes szobájába. Izgatott beszédfoszlányok hallatszottak ki. Na, gondoltam, mindennek vége, Kopp levelére keresztet vethetünk. Ráadásul be kellett ismernem, hogy magam is a P.O.U.M.-ban harcoltam, és most nyilván kihívják a rendőrséget, és letartóztatnak: hadd legyen egy trockistával több a zsákban. De a tiszt újra megjelent, feltette a sapkáját, és szigorú mozdulattal intett, hogy kövessem. A rendőrfőnöki hivatalba megyünk. Messze volt, gyalog húsz percre. A tisztecske peckesen, katonásan lépkedett előttem. Egyetlen szót sem váltottunk egész úton. Amikor a rendőrfőnöki hivatalhoz énünk, az ajtó előtt hemzsegtek a legriasztóbb külsejű csavargók, nyilvánvalóan rendőrségi besúgók, spiclik és mindenféle ügynökök. A tisztecske bement, hosszú, heves szóváltásba bonyolódott. Dühös, hangos szavak hallatszottak ki, szinte láttam, ahogy hevesen gesztikulálnak, a vállukat vonogatják, az asztalt csapkodják odabenn. A rendőrök nyilván nem akarták kiadni a levelet. Végül azonban a tiszt, ha vérvörös arccal is, de megjelent az ajtóban, és nagy hivatalos borítékot tartott a kezében. Kopp levele volt. Aprócska győzelmet arattunk tehát, de mint később kiderült, nem értünk vele semmit. A levél eljutott a címzetthez, de Koppot katonai felettesei képtelenek voltak kihozni a börtönből.

A tiszt megígérte, hogy kézbesíti a levelet. De mi lesz Kopp-pal? - kérdeztem. - Nem lehetne elérni, hogy kiengedjék? Megvonta a vállát. Az egészen más ügy. Nem tudják, miért tartóztatták le. Csak annyit mondhat, hogy lefolytatják a megfelelő vizsgálatot. Egyebet nem mondhat, ideje elbúcsúznunk. Mindketten enyhén meghajoltunk. És ekkor furcsa, megindító dolog történt. A tisztecske egy pillanatig habozott, azután odalépett hozzám, és megrázta a kezem.

Nem tudom, értik-e mennyire meghatódtam. Apróságnak látszik, de egyáltalán nem volt az. Ne feledjük, milyen idők jártak, micsoda gyanakvással és gyűlölettel teli szörnyű légkör uralkodott, micsoda hazugságokat és rémhíreket terjesztettek városszerte, és milyen tömegben borították a falakat a plakátok, amelyek azt híresztelték, hogy a hozzám hasonlók mind fasiszta kémek. És ne feledjük, hogy a rendőrfőnöki hivatal előtt álltunk, s az előttünk ácsorgó besúgók és provokátorok bármelyike tudhatta volna, hogy a rendőrség „köröz". Mintha valaki a nagy háború idején nyilvánosan kezet rázott volna egy némettel. Gondolom, valahogy eldöntötte magában, hogy nem vagyok fasiszta kém; azért szép volt tőle az a kézfogás.

Azért jegyeztem fel ezt a látszólag lényegtelen epizódot, mert jellemző Spanyolországra. A spanyolok a legnehezebb pillanatokban is nagylelkű és önzetlen gesztusokra képesek. Nagyon sok rossz emlékem van Spanyolországról, de nagyon kevés kellemetlen élményem maradt a spanyolokról. Emlékezetem szerint csak kétszer voltam igazán dühös a spanyolokra, és utólag azt hiszem, mindkét

esetben magam voltam a hibás. Kétségkívül van bennük egyfajta nagylelkűség és nemesség, ami nem is illik a huszadik századhoz. Emiatt él bennem a remény, hogy Spanyolországban még a fasizmus is viszonylag enyhe és elviselhető lesz majd. Nagyon kevés spanyolban van meg a modern totalitárius államban oly elengedhetetlen átkozott hajlam a hatékony és célratörő ügyintézésre. Hogy mennyire nincs, abból különös kis ízelítőt adtak néhány nappal korábban, amikor a rendőrség átkutatta a feleségem szobáját. Különben nagyon érdekes esemény volt, bárcsak végignézhettem volna! Valószínűleg mégis csak jobb, hogy nem voltam ott, mert talán nem tudtam volna uralkodni magamon.

A rendőrség az ismert OGPU-Gestapo stílusban végezte a házkutatást. Valamikor hajnalban dörömböltek az ajtón, hat ember masírozott be a szobába, felgyújtották a villanyt, és mindenki azonnal elfoglalta nyilván előre megbeszélt helyét. Azután mind a két helyiséget (fürdőszoba is tartozott a szobához) elképzelhetetlen alapossággal átkutatták. Végigkopogtatták a falakat, felemelték a lábtörlőket, megvizsgálták a padlót, végigtapogatták a függönyöket, benéztek a fürdőkád és a fűtőtest alá, kiürítettek minden fiókot és bőröndöt, külön kézbe vettek minden egyes ruhadarabot, és a fény felé tartották őket. Lefoglaltak minden egyes papírfecnit, beleértve a papírkosár tartalmát és az összes könyvet is. Szinte önkívületbe hozta őket, amikor kiderült, hogy birtokunkban van Hitler Mein Kampfjának francia fordítása. Ha más könyvet nem találnak, megpecsételődött volna a sorsunk. Hiszen nyilvánvaló, hogy aki a Mein Kampf-ot olvassa, az csak fasiszta lehet. A következő pillanatban azonban előkerült Sztálin: „A trockisták és más kétkulacsosok likvidálásáról" című brosúrája, és ettől valahogyan lecsillapodtak. Az egyik fiókban több csomag cigarettapapírt találtak. Minden csomagot darabokra szedtek, és minden egyes papírdarabot külön megvizsgáltak, hátha valamilyen üzenetet fedeznek fel rajtuk. Csaknem két órán át meg nem állt a kezük. Eközben azonban nem kutatták át az ágyat. Feleségem egész idő alatt az ágyban feküdt, akár fél tucat golyószóró is lehetett volna a matracok alatt, a párna alatt pedig könyvtárnyi trockista okmány. A detektívek egy ujjal sem nyúltak az ágyhoz, még csak be sem néztek alája. Nem tűnném, hogy ez bevett szokás volna az OGPU-nál. Ne feledjük, hogy a rendőrség szinte osztatlan kommunista ellenőrzés alatt állt, és ezek az emberek valószínűleg maguk is kommunista párttagok voltak. De egyben spanyolok is, és az már sok lett volna nekik, hogy egy nőt kiparancsoljanak az ágyból. A munkának ezt a részét csendben elszabotálták, és ezzel az egész házkutatás értelmetlenné vált.

Az éjszakát McNairrel és Cottmannal egy elhagyott építkezési terület magasra nőtt füvében töltöttük. Az évszakhoz képest hideg volt, egyikünk sem aludt sokat. Emlékszem a többórás szörnyű lézengésre, mire egy csésze kávéhoz jutottunk. Amióta Barcelonában tartózkodtam, első ízben néztem meg a székesegyházat: modern templom, azt hiszem a világ egyik legvisszataszítóbb építménye. Négy, borospalack formájú, fogazott tornya volt. A barcelonai templomok többségével ellentétben a forradalmárok érintetlenül hagyták: „művészi értéke" miatt - mondták az emberek. Szerintem az anarchisták rossz ízléséről tanúskodik, hogy nem robbantották fel, amíg még megtehették volna. Igaz, a tornyai közé kifüggesztettek egy vörös-fekete zászlót. A feleségemmel aznap délután látogattuk meg Koppot utoljára. Semmit sem tehettünk érte, a világon semmit, azon kívül, hogy elköszöntünk tőle, és pénzt hagytunk spanyol barátainknál, hogy lássák el élelemmel és cigarettával. Nem sokkal azután azonban, hogy elhagytuk Barcelonát, az incommunicado foglyok közé sorolták, és még élelmet sem lehetett neki küldeni. Aznap este a Ramblason sétálva elhaladtunk a Café Moka előtt: a Guardia Civil még mindig megszállva tartotta. Hirtelen ötlettől vezéreltetve bementem, és beszédbe elegyedtem két, hosszú puskáját a vállán átvetve viselő és a pultra támaszkodó csendőrrel. Megkérdeztem, nem tudják-e, ki volt szolgálatban társaik közül a májusi harcok idején. Nem tudták, és spanyol szokás szerint azt sem, hogy lehetne kideríteni. Elmondtam nekik, hogy barátom, Jorge Kopp börtönben van, és talán bíróság elé állítják a májusi harcokkal kapcsolatban, azok a társaik pedig, akik itt szolgáltak, tudnák, hogy leállította a lövöldözést, és sokuk életét mentette meg ezzel. Elő kellene állniuk, tanúskodniuk kellene mellette. Beszélgetőtársaim egyike, egy tompa tekintetű, nehéz felfogású férfi csak a fejét rázta, mert a forgalom zajától nem hallotta a hangomat. Nem úgy a másik. Azt mondta, néhány bajtársától hallott már Koppról, és hogy Kopp buen chico (remek fickó). De már

akkor is tudtam, hogy minden hasztalan. Ha Koppot bíróság elé állítják, akkor, mint minden ilyen perben, hamis bizonyítékok alapján ítélik el. Ha agyonlőtték (és attól tartok, ez nagyon is valószínű), így szól majd a sírfelirata: Ezt az embert buen chicónak nevezte egy szegény csendőr, aki egy mocskos rendszer szolgálatába szegődött, de maradt benne annyi emberség, hogy felismerje a tisztességes embert.

Őrülten különc életet éltünk. Éjszaka bűnözők voltunk, nappal vagyonos angol látogatók - legalábbis annak igyekeztünk kiadni magunkat. Még a szabad ég alatt töltött éjszaka után is csodát tesz az emberrel a borotválkozás, a fürdés és a cipőtisztítás. Akkor volt az ember a leginkább biztonságban, ha a lehető legpolgáribb külsőt öltötte.

A város divatos negyedeibe jártunk, errefelé senki sem ismert bennünket, drága éttermekbe tértünk be, és nagyon angolosan viselkedtünk a pincérekkel. Életemben először rákaptam a falfirkálásra. Az elegáns éttermek folyosóin feltűntek a „Visca P.O.U.M. -feliratok, méghozzá akkora betűkkel, amekkorák csak tellettek tőlem. És jóllehet bujkálnom kellett, egy percre sem éreztem magam veszélyben. Az egész dolog túlságosan képtelen volt. Kiirthatatlanul élt bennem az az angol hiedelem, hogy nem tartóztathatnak le, hacsak meg nem sértem a törvényt. Politikai pogromok idején nincs ennél veszélyesebb önáltatás. McNair ellen elfogatóparancsot adtak ki, és valószínű, hogy mi is rajta voltunk a listán. Szüntelenül folytak a letartóztatások, a razziák, a házkutatások, s gyakorlatilag minden ismerősünk börtönbe került, aki nem volt még mindig a fronton. A rendőrök még a menekülteket időnként elszállító francia hajókra is felszálltak, hogy letartóztassák a „trockistagyanús" személyeket.

A brit konzul kedvességének hála - nehéz hete lehetett útlevelünkbe bekerült az összes szükséges pecsét. Tanácsos volt minél hamarabb elutaznunk. Este fél nyolckor indult egy vonat Port Bauba, vagyis emberi számítás szerint fél kilenckor. Megbeszéltük, hogy feleségem taxit rendel, összecsomagol, kifizeti a számlát, és az utolsó pillanatban hagyja el a szállodát. Ha túlságosan hamar értesíti szándékáról a személyzetet, biztos, hogy rendőrért küldenek. Hét körül értem a pályaudvarra, és megtudtam, hogy a vonat már hét óra előtt tíz perccel elment. A mozdonyvezető szokás szerint meggondolta magát. Szerencsére időben figyelmeztetni tudtam a feleségemet. Másnap kora reggel is indult egy vonat. McNairrel és Cottmannal a pályaudvar mellett egy kis étteremben vacsoráztunk, és közben óvatosan faggatózva kiderítettük, hogy az étterem tulajdonosa C.N.T.-tag. Barátságos volt hozzánk. Elszállásolt egy háromágyas szobában, és elfelejtette értesíteni a rendőrséget, öt éjszaka óta most először nem kellett ruhástól aludnom.

Másnap reggel a feleségemnek sikerült kiosonnia a szállodából. A vonat egyórányi késéssel indult. Ezt az időt azzal töltöttem, hogy hosszú levelet írtam a Hadügyminisztériumnak Kopp ügyében: kétségkívül tévedésből tartóztatták le, sürgős szükség van rá a fronton, számtalan tanú igazolhatja, hogy semmiféle bűnt nem követett el stb. stb. Kíváncsi vagyok, elolvasta-e bárki is ezt a jegyzetfüzetből kitépett papírra, rettenetes spanyolsággal írott ákombákomot (még mindig alig tudtam mozgatni az ujjaimat). Akárhogy is, sem e levélnek, sem másnak nem volt semmi foganatja. Amikor e sorokat írom, hat hónap telt el azóta, és Kopp (ha agyon nem lőtték) még mindig börtönben van, bíróság elé nem állították, vádat nem emeltek ellene. Kezdetben kaptunk tőle két-három levelet: szabaduló foglyok csempészték ki, és valaki aztán Franciaországban adta postára őket. Mindegyikben ugyanarról számolt be: a zsúfolt, sötét odúkról, a rossz és elégtelen ellátásról, a börtönviszonyok okozta súlyos betegségről és az orvosi kezelés hiányáról. Mindezt számos egyéb angol és francia forrás is megerősítette. Később eltűnt a „titkos börtönök" egyikében, ezekkel pedig szemlátomást semmiféle kapcsolatot nem lehet találni. Ami vele történt, több tucat, talán több száz más külföldivel is megesett, és csak az Isten tudja, hány ezer spanyollal.

Végül is minden baj nélkül jutottunk át a határon. A vonaton volt első osztály és étkezőkocsi is. Ilyesmit addig nem láttam Spanyolországban. Nemrégiben Katalóniában még csak egyetlen osztály volt a vonaton. Két detektív végigjárta a

vonatot, és feljegyezte a külföldiek nevét, de amikor megláttak minket az étkezőkocsiban, a jelek szerint elhitték, hogy tiszteletreméltó polgárok vagyunk. Furcsa, mennyire megváltozott minden. Hat hónappal azelőtt, amikor még az anarchisták voltak nyeregben, az számított tiszteletreméltónak, akinek proletár külseje volt. Perpignan és Cerberes között útitársam, egy francia kereskedelmi utazó a legkomolyabb hangon azt mondta:
- Nehogy ilyen külsővel menjen Spanyolországba! Vegye le a gallért és a nyakkendőt! Barcelonában letépik magáról.

Túlzott ugyan, de mindenesetre ilyennek látták Katalóniát kívülről. A határon pedig az anarchista határőrök visszaküldtek egy elegáns öltözetű francia házaspárt, gondolom kizárólag azért, mert túlságosan polgári volt a megjelenésük. Most éppen fordítva: a polgári külső volt az egyedül üdvözítő. Az útlevélhivatalban megnézték, nem szerepelünk-e a gyanúsítottak névsorában, de hála a rendőrség tehetetlenségének, nem szerepeltünk, még McNair sem. Tetőtől talpig átkutattak, de semmi gyanús nem volt nálunk, eltekintve leszerelési papírjaimtól, csakhogy a carabinerók nem tudták, hogy a 29. hadosztály a P.O.U.M.-mal azonos. így azután átjutottunk a sorompón, és hat hónap után ismét francia földön voltam. Nem maradt más emléktárgyam Spanyolországból, mint egy kecskebőr kulacs és egy olyan kis vaslámpás, amiben az aragóniai parasztok olívaolajat égetnek - szinte pontosan olyan, mint amilyet a rómaiak használtak kétezer évvel ezelőtt. Egy romos kunyhóban találtam, és valahogyan bennemaradt a poggyászomban.

Csakhamar kiderült, hogy az utolsó pillanatban jöttünk el. Az első újság, amely a kezünkbe került, jelentette, hogy McNairt kémkedésért letartóztatták. A spanyol hatóságok egy kicsit elsietté k a bejelentést. Szerencsére a „trockistákat" nem szokás kiadni.

Nem is tudom, mi az első teendője annak, aki egy háborúban álló országból jövet újra békés földre teszi a lábát. Ami engem illet, odarohantam a dohány kioszkhoz, és annyi szivart, cigarettát vásároltam, amennyit csak a zsebembe tudtam tömni. Azután a büfébe mentünk, és megittunk egy csésze teát friss tejjel - hónapok óta először. Jó néhány napnak kellett eltelnie, mire beláttam, hogy az ember bármikor vehet cigarettát, amikor csak akar. Egy kicsit még mindig azt vártam, hogy a dohányboltok ajtaja zárva lesz, és a kirakaton a barátságtalan „No hay tobaco" felirat díszeleg.

McNair és Cottman továbbutazott Párizsba. A feleségem és én Banyulsban, az első állomáson kiszálltunk, mert úgy éreztük, pihenésre van szükségünk. Meglehetősen rossz fogadtatásban volt részünk, mikor kiderült, hogy Barcelonából jövünk. Számtalanszor keveredtem ugyanabba a beszélgetésbe: -Spanyolországból jön? Melyik oldalon harcolt? A kormányén? Ó! - és azután fagyos csend. A kisváros szemlátomást egyértelműen Franco pártján állt, kétségkívül mert rendszeresen ide érkeztek meg a fasiszta spanyol menekültek. A kávéházban, ahova jártunk, a pincér fasisztabarát spanyol volt, és elmaradhatatlan megvető pillantással szolgálta fel nekem az aperitifet. Mindjárt más volt a helyzet Perpignanban: ott csak úgy hemzsegtek a kormány hívei, és a különböző frakciók már-már ugyanúgy acsarkodtak egymásra, mint Barcelonában. Volt egy kávéház, ahol a P.O.U.M. szó hallatán azonnal francia barátok és mosolygó pincérek vették körül az embert.

Azt hiszem, három napig maradtunk Banyulsban. Furcsa nyugtalanság vett erőt rajtunk. Ebben a csendes halászvároskában, a bombáktól, a géppuskáktól, az élelmiszerboltok előtt kígyózó soroktól, a propagandától és az intrikáktól távol megkönnyebbülést és hálát kellett volna éreznünk. De semmi ilyesmit nem éreztünk. Mindaz, amit Spanyolországban láttunk, most a távolsággal nem halványult el, nem szorult vissza az őt megillető szerényebb helyre. Ehelyett minduntalan megrohantak az emlékek, és sokkal elevenebben éltek bennünk, mint korábban. Szakadatlanul Spanyolországra gondoltunk, róla beszéltünk, róla álmodtunk. Hónapokon keresztül tervezgettük, hogy „ha majd kijutunk Spanyolországból", elmegyünk valahová a Földközi-tenger mellé, és egy kis ideig semmit sem csinálunk, legfeljebb talán horgászunk egy keveset; de itt csak unalmat és kiábrándultságot éreztünk. Fagyos volt az idő, kitartóan fújt a szél a tenger felől, a víz fénytelen volt és erősen hullámzott, a móló szélén

hamuból, parafadugókból és halbélből álló tajték ostromolta a köveket. őrültségnek hangzik, de mindketten visszavágytunk Spanyolországba. Senkinek sem használtunk, inkább csak ártottunk volna vele, mégis úgy éreztük, bárcsak ott maradtunk volna, hogy minket is bebörtönözzenek a többiekkel együtt. Gondolom, csak igen kis részben sikerült érzékeltetnem, mit jelentettek nekem azok a Spanyolországban töltött hónapok. Külsőleg sok eseményről beszámoltam, de nem tudtam leírni, milyen érzéseket hagytak bennem. Ebbe az érzésbe ezerféle szag, kép és zaj keveredik, azokat pedig nem lehet leírni: a lövészárkok szagát, a mérhetetlen távolba nyúló hajnalt a hegyekben, a golyók jeges ropogását, a gránátrobbanás dörejét és villanását, a barcelonai reggelek tiszta hideg fényét, a laktanya udvarán csattogó bakancsokat decemberben, amikor az emberek még hittek a forradalomban, az élelmiszerre várók sorait, a vörös-fekete zászlókat és a spanyol milicisták arcát. Mindenekelőtt a milicisták arcát - azokét, akiket a fronton ismertem meg, és akik most Isten tudja, merre járnak, sokuk elesett a harcban, sokuk megrokkant, sokuk börtönben van, de remélem, a legtöbbnek azért kutya baja. Járjanak szerencsével; remélem, megnyerik a háborújukat, és kikergetik Spanyolországból az összes külföldit, az oroszokat, a németeket, és az olaszokat egyaránt! Ez a háború, amelyben oly csekély szerepet játszottam, többnyire rossz emlékeket hagyott bennem, mégsem kívánom, hogy bárcsak kimaradtam volna belőle. Ha az ember belepillanthat egy ilyen szörnyűségbe - mert bárhogyan érjen is véget a spanyol háború, végül kiderül, hogy iszonyatos szörnyűség volt, még csak nem is a vérengzés és a testi szenvedés miatt az eredmény nem feltétlenül kiábrándultság és cinizmus. Bármennyire furcsa is, tapasztalataim nemhogy aláásták volna, csak megerősítették bennem az emberi tisztességbe vetett hitet. És remélem, hogy beszámolóm nem túlságosan félrevezető. Úgy hiszem, az ilyen témáról senki sem a teljes igazságot mondja: nem is mondhatja. Semmiben sem lehetünk egészen bizonyosak azon kívül, amit a saját szemünkkel láttunk. Akár tudja az ember, akár nem, mindenképpen részrehajló. Ha korábban nem mondtam volna, hadd mondom most: vigyázat, elfogult vagyok; vigyázat, olykor tévedek; vigyázat szükségképpen torzít, hogy csak az események egy töredékének voltam szemtanúja. És vigyázat: mindez minden más könyvre is érvényes, amely a spanyol háborúnak erről a korszakáról szól!

Nem hagyott nyugodni az érzés, hogy tennünk kellene valamit, miközben nem tehettünk semmit. A tervezettnél korábban hagytuk hát el Banyulst. Ahogy észak felé haladtunk, Franciaország minden egyes mérfölddel zöldebb és lágyabb lett. Elhagytuk a hegyeket és a szőlőket, visszatértünk a rétekhez és a szilfákhoz. Amikor Spanyolországba tartva átutaztam Párizson, hanyatló és komor város képét mutatta. Egészen más volt ez a Párizs, mint amilyennek nyolc évvel azelőtt megismertem, amikor minden olcsó volt, és senki sem hallotta még Hitler hírét Az egykor ismerős kávéházaknak legalább fele bezárt, mert nem ment az üzlet, mindenki mániákusan panaszkodott a magas megélhetési költségekre, és félt a háborútól. Most, a szegény Spanyolország után még Párizst is vidámnak és virágzónak találtam. Javában zajlott a Kiállítás, de nekünk sikerült elkerülnünk.

És azután Anglia - Dél-Anglia -, valószínűleg a föld legsimább füves tája. Akinek erre vezet az útja, különösen, ha éppen itt kezd békésen magához térni a tengeribetegségből, és a nemzetközi expressz puha plüsspárnáját érzi a tompora alatt, aligha tudja elképzelni, hogy másutt azért történhet valami. Földrengés Japánban, éhínség Kínában, forradalmak Mexikóban? Sebaj, holnap reggel ott lesz a tej a küszöbön, és pénteken megjelenik a New Statesman. Az iparvárosok messze vannak, gomolygó füstjük és nyomoruk nem látszik, hiszen a föld felszíne görbe. Odalenn a gyermekkoromból ismerős Anglia fogadott: a vadvirágokkal benőtt vasúti töltések, a végeláthatatlan mezők, ahol elgondolkodva legelésznek a nagy, csillogó szőrű lovak, a fűzfák övezte lassú patakok, a zöld, nagykeblű szilfák, a szarkalábak a házak előtti kertekben; azután a London körüli békés pusztaság, az uszályok a piszkos folyón, az ismerős utcák, a krikettmérkőzéseket és királyi eljegyzéseket hírül adó plakátok, a keménykalapos urak, a Trafalgar Square-i galambok, a piros autóbuszok, a kékruhás rendőrök: melyek mind-mind Anglia mély álmát alusszák.

Néha attól félek, ebből az álomból nem is ébredünk fel, amíg fel nem riaszt a bombák robaja

ORWELL VISSZATÉRÉSE

Első látásra talán meglepő, hogy Georges Orwell Hódolat Katalóniának című könyve ebben a sorozatban lát napvilágot. (A magyar szamizdat árnyékvilágába, ahol Orwell műve először megjelent, csak kevesen nyerhettek bebocsáttatást) Igaz ugyan, hogy Orwell is visszatért, csakhogy nem a Szovjetunióból, hanem Spanyolországból. A látszat azonban csal: Orwell földrajzi értelemben valóban Spanyolországba utazik 1936 végén, hogy fegyverrel harcoljon a francoisták ellen a köztársaságiak oldalán, ám politikai és eszmei értelemben a Szovjetunióból tér vissza. A spanyol polgárháború felszíne alatt ugyanis egy másik „háború" is folyt, az, amelyet az akkor már totalitárius világpárt - a sztálinista Komintern és annak harci osztagai vívtak a világ minden pontján politikai vetélytársaik, kritikusaik ellen.

A „nagy terror", amely 1936-ban vette kezdetét a Szovjetunióban, nem állt meg a határokon, nemzetközi méreteket öltött, és egyik legfőbb külföldi színterévé éppen a polgárháborús Spanyolország vált. Valóságos hajtóvadászat, irtóháború folyt a „főellenség", a „trockisták" és minden Sztálinnal szakító, a totalitárius rendszerrel szembeforduló külföldi kommunista ellen. A világpárt nem csak „egy országban", de az „egész világon" saját monopóliumának tekintette a munkásmozgalmat és mindenekelőtt annak forradalmi szárnyát. Ennek megfelelően 1936 és 1939 között nemcsak a szovjet kommunista párt személyi állománya cserélődött ki (2,8 millió párttagból és párt-tagjelöltből 1 milliót tartóztattak le, a XVII. pártkongresszus 1966 küldöttéből 1108-at, az 1934-es KB 139 tagjából 98-at), hanem kicserélődött - ha ugyan maradt kikre kicserélni - a külföldi kommunista pártok tagsága is. A világpárt - nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül - minden tagját saját tulajdonának és bizonyos értelemben a „világ egyetlen proletárállama" saját ügynökének tekintette, akik éppoly kevéssé rendelkeztek önállósággal politikai és személyes téren, mint a „belső párt" tagjai. Jól mutatja ezt a „nagy terror" kiterjesztése a külföldi kommunistákra és más forradalmi pártok tagjaira: a külföldi kommunistákat nemcsak belföldön - a Szovjetunióban - likvidálták igen nagy számban, hanem külföldön is, ha szembeszálltak Sztálinnal vagy éppen megtagadták, hogy visszatérjenek a Szovjetunióba.

Persze az, ami a Szovjetunióban törvények által megszentelt, illetve elleplezett megtorlás volt, külföldön a maga pőre valóságában mutatkozott meg, mint terrorizmus, merénylet, gyilkosság, összeesküvés. A spanyol polgárháború ebből a szempontból azért jelentett a sztálini „nagy terror", azaz a leszámolás számára különösen kedvező terepet, mert egyrészt a nemzetközi szolidaritás a munkásmozgalom szinte minden forradalmi káderét, kommunistát és nem kommunistát egyetlen helyen gyűjtött össze, másrészt, mert éppen a rendkívüli - háborús - körülmények legitimálhatták a „rendkívüli" eszközöket, vagyis a terrort, a megtorlásokat és kivégzéseket, melyeket csakúgy, mint odahaza, itt is az NKVD szervezett. A világpárt totalitárius fegyelme, a tökéletes alárendelődés Sztálin akaratának csupán eszköz volt NKVD kezében. Ha igaz volt az, amit a CSEKA-GPU-NKVD megalakulásának 20. évfordulóján rendezett emlékülésen, 1937-ben a Nagyszínházban Anasztasz Mikojan jelentett ki büszkén, hogy minden szovjet állampolgár az NKVD munkatársa, akkor még fokozottabban állt ez a világpárt tagjaira. Spanyolországban azonban nem minden forradalmár volt a világpárt tagja, nem minden forradalmi párt fogadta el „Moszkva" irányító szerepét Ilyen volt mindenekelőtt a P.O.U.M (Partido Obrero de Unificación Marxista), vagyis az Egyesült Marxista Munkáspárt, amelyet a „moszkoviták" alaptalanul „trockistának" minősítettek, és ilyen volt a C.N.T.-U.G.T., az anarcho-szindikalista szakszervezetek két szárnya (Confederación Nációnál de Trabajador és Unión General de Trabajadores), amelyeknek Katalóniában meghatározó szerepük volt. A sztálinista világ-párt itt nem képzelt, hanem valóságos ellenfelekkel találta szembe magát. Mintha csak az 1919-es forradalmi orosz pártok - a bolsevikok, baloldali eszerek, anarchisták - támadtak volna fel 1937-ben, hogy szembeszálljanak a totalitárius sztálini szovjet párttal. S valóban: ami a

Szovjetunióban az időben lezajló változás és váltás, egymásra következés volt - forradalmi párt /totalitárius párt és forradalmi kultúra/ totalitárius kultúra az itt, Spanyolországban a történelmi jelenben és az adott politikai térben lezajló összecsapás lett a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi és totalitárius szárnya között. Két világ került itt szembe: az egyik, amely már készen, volt, és a másik, amely semmi egyéb nem volt készülődésnél, reménynél és - sok tekintetben - forradalmi illúziónál, a totalitárius világrend és a forradalmi akarat. Orwell könyve erről az összeütközésről is szól, amely számára egyben a végleges szakítást is jelentette a totalitárius világgal.

ORWELL ÉS A P.O.U.M.

Orwell annak az évnek a végén utazik Spanyolországba, amelynek őszén André Gide visszatér a Szovjetunióból. Tud már a moszkvai perekről, de nem sejti még a terror méreteit, és távol áll tőle, hogy a fasizmus és a sztálinizmus között párhuzamot vonjon. 1936. december 22-én indul el Londonból, és december 26-án érkezik meg a katalán fővárosba, Barcelonába. Előzetesen baloldali szervezetektől ajánlóleveleket szerez, melyek nélkül aligha juthatna a front közelébe Spanyolországban. Így viszik el Harry Pollithoz is, a brit kommunista párt akkori főtitkárához.

„Miután Pollit feltett nekem néhány kérdést, elhárította, hogy segítsen, mert nyilván nem talált eléggé megbízhatónak, sőt, hogy lebeszéljen az utazásról, az anarchisták terrorjával ijesztgetett" - írta Orwell (Idézi: Bernard Crick: Georges Orwell - Une vie, Balland, 1982.282. old.). Ez nem meglepő, hiszen, amikor felteszik neki a kérdést, csatlakozni kíván-e a Nemzetközi Brigádokhoz, Orwell azt válaszolja, hogy előbb saját szemével akarja látni, mi történik Spanyolországban. Így aztán ő nem a legendás hírű Nemzetközi Brigádokhoz kerül, amely a kommunisták irányítása alatt állt, hanem a P.O.U.M. fegyveres alakulatához, ahová az angliai Független Munkáspárt (I.L.P. - Independent Labour Party) ajánlólevele juttatja be. Az I.L.P., amelyhez Orwellt baráti szálak fűzték, úgy tekintett a P.O.U.M.-ra, mint testvérpártra, ezért is létesített a P.O.U.M. székhelyén, Barcelonában irodát, hogy az Angliából érkező pénzsegélyt, fegyvereket és embereket a megfelelő helyre irányítsa. A P.O.U.M.-nak saját fegyveres ereje, milíciája volt, akárcsak a többi politikai pártnak. A kommunisták milíciája, a szovjet segítségnek köszönhetően sokkal nagyobb volt, és jobban volt felszerelve. Ám a legnagyobb fegyveres erővel Barcelonában a C.N.T.-U.G.T., az anarcho-szindikalisták szervezete rendelkezett. Később a két szakszervezeti tömörülés szövetsége felbomlott: a P.O.U.M. a radikális C.N.T.-vel - a barcelonai forradalom vezető erejével - egyesült, a mérsékelt U.G.T. pedig a kommunistákkal. A C.N.T. anarchistái megtartották saját milíciájukat, de sokan a P.O.U.M.-ba léptek be, mert ott valamivel nagyobb volt a fegyelem. A politikai erők ilyen polarizálódása már előrevetítette a későbbi tragikus fordulatot, a véres leszámolást a P.O.U.M.-mal.

A korabeli szovjet propaganda a P.O.U.M. tagjait „trockistáknak" nevezte, jóllehet soraikban kevés trockista volt, és még ezek is jórészt szakítottak Trockijjal, mint vezetőjük, Andrés Nin is. Egykor tényleg trockista volt, de 1934-ben még a levelezés is megszakadt közte és Trockij között. Így, amikor 1936-ban Nin felveti, hogy Katalónia adjon politikai menedékjogot a Norvégiából éppen kiutasított Trockijnak, akkor ez sokkal inkább a baloldali szolidaritás kifejezése, semmint a „vezér" meghívása Spanyolországba. A P.O.U.M. független marxista politikai erő volt, amely semmilyen személy tekintélyét - Trockijét sem - fogadta el maga fölött. Akárcsak az anarchisták, ők is szembehelyezkedtek a központi államhatalommal, és úgy vélték, hogy a kommunista pártot korrumpálta az államhatalom. A P.O.U.M. lapja, a La Batalla volt az egyetlen, amely leleplezte az 1936-os moszkvai kirakatpert, és élesen elítélte a „régi bolsevikok" kivégzését.

A P.O.U.M. a hierarchia nélküli demokrácia híve volt. Ezt próbálta megteremteni saját milíciájában is, amelyben nem voltak rangjelzések, nem voltak tisztek és altisztek, tisztelgés és vakfegyelem. Orwellt valósággal lenyűgözte a P.O.U.M.

milíciájában tapasztalt egyenlőség, amelynek megvalósíthatóságában korábban egyáltalán nem hitt: „Persze, ez az egyenlőség sem volt tökéletes, de még soha semmit nem láttam, ami ennyire megközelítette volna, és soha nem gondoltam volna, hogy háborús időkben ez megvalósítható. Nem tudatosítottam magamban, hogy többé-kevésbé a véletlennek köszönhetően a spanyol munkásosztály legforradalmibb rétegének kellős-közepébe csöppentem." (Idézi Bernard Crick, i. m. 290. old.)

Ugyancsak ekkor, 1937. június 8-án írja egyik barátjának: „Csodálatos dolgokat láttam, és végre valóságosan hiszek a szocializmusban, ami még soha nem fordult elő." (I. m. 291. old.) Orwell ugyan korábban is elfogadta a szocializmus eszméjét, de nemigen hitt megvalósíthatóságában. Ennek lehetőségét éppen a P.O.U.M. milíciájában tapasztalta meg, amely tökéletes ellentéte volt a szovjet típusú kommunista párt - a világpárt osztaga - tekintélyelvű hierarchiájának, a személyi szabadságot és az erkölcsi autonómiát elfojtó rendjének, a vakfegyelemnek, az őszintétlenségnek, az egyenlőtlenségnek. Amit Gide 1936-ban szovjet útja során a forradalmi eszmény és tradíció, valamint a totalitárius gyakorlat és a jelen konfliktusaként élt át és fogalmazott meg útirajzában, azt Orwell a jelenben látta maga előtt, két homlokegyenest ellentétes politika, erkölcsiség, észjárás küzdelmeként. A forradalmi politika a létezésben kíván és hoz létre változást (legyen bár ez mégoly ideiglenes és múlékony), a totalitárius politika a tudatot akarja megváltoztatni, hogy ugyanazt a „szemetet" (Marx), ugyanazt az ínséget, egyenlőtlenséget, elnyomást, ami ellen a forradalmat csinálták, ezentúl csak más magyarázat útján ismerjék el, a rabságot szabadságnak, a háborút békének mondva és az elnyomást felszabadulásként ünnepelve meg. Pontosan ez az a lényegi vonása a totalitárius rendszernek, amelyet később Orwell 1984 című negatív utópiájában megmutat. Éppen itt Spanyolországban érti meg Orwell - kortársai közül talán legmélyebben hogy a totalitárius tudat merőben új, modern jelenség. Hiszen az egyén a polgári társadalom előtt sem rendelkezett önállósággal a közösséghez képest, amelybe beleszületett, a vallás is totális tudatot hozott létre, amelyben az egyén személyes tudata feloldódott. Csakhogy ez a tudat szerves alakulás volt, annak az egyénnek a valóságos tudata, aki a létben sem rendelkezett még önállósággal, és ez a tudat annak a létnek a tudata volt, nem pedig egy másiké. A földi létet a „siralom völgyének" mutatta, és nem másnak. A paradicsomot a túlvilágon ígérte, és a vallásos tudat nem azt jelentette, hogy az egyes ember kénytelen paradicsomnak hazudni evilági nyomorúságát. Mármost a totalitárius tudat mesterséges tudat: kívülről, a modern technika teljes apparátusát - tömegkommunikációt, tudatmanipulációt, ellenőrző- és kínzóeszközöket - latba vetve akarja elnyelni, beolvasztani az atomizálódott, önállósult egyes ember tudatát az állam által mesterségesen életben tartott „kollektív tudatba", hogy életét másnak ismerje el, mint ami, hogy a pokoli létezést a paradicsom tudata takarja el.

A „NAGY TERROR" SPANYOLORSZÁGBAN

Míg a korabeli európai baloldal képviselőit, köztük a kommunista pártok tagjait, a nemzetközi szolidaritás forradalmi étosza és antifasizmusuk vitte Spanyolországba önkénteseknek, addig a sztálini szovjet állam erőszak-szerveit és ügynökeit a totalitárius terjeszkedés logikája, a parancs és a külső kényszer. Sajnos, a totalitárius logika érvényesítésének, a „tisztogatások" végrehajtásának - legalábbis a kommunisták között - éppen ez az önkéntes nemzetközi szolidaritás lett az egyik eszköze. Ne feledjük, hogy a sztálini totalitarizmus - ellentétben a hitlerivel - éppen a legtisztább emberi szándékokat, érzéseket és legnemesebb törekvéseket - a humanizmust, a szolidaritást, a szabadságszeretetet - degradálta eszközévé, azzal manipulált, ami az emberben a legjobb. Ezt járatta le, ezt politizálta át, ezt fordította ki önmagából, aminek feltételeit éppen a totalitárius párt mechanizmusa és pszichológiája teremtette meg.

Aki 1929 után a kommunista pártokkal szakított - akár párttagok voltak, mint Albert Camus, Arthur Koestler, Franz Borkenau, Ignazio Silone, Anton Ciliga, akár nem, mint Gide és Orwell -, az ezzel szakított, hogy megőrizze azt, ami

szándékaiban, eszményeiben, törekvéseiben tiszta és jó volt. Csaknem mind - Orwell éppen Spanyolországban - arra a következtetésre jutnak, amit a kommunista párttal szintén szakító József Attila a „fasiszta kommunizmus" fogalmával érzékeltet: a fasiszta rendszer és a sztálinista rendszer - stílusban, módszerekben - számos ponton érintkeznek, ők kezdik pejoratív és a közös vonásokat általánosító értelemben használni Mussolini kifejezését, a „totalitarizmust".

A „nagy terror" spanyolországi fejezete nem Spanyolországban kezdődik, hanem Franciaországban, részben a trockisták - főként Trockij fiának, Szergej Szedovnak - az üldözésével, részben azoknak a „nyevozvrasenyeceknek" (vissza-nem-térőknek) a meggyilkolásával, akik korábban a szovjet állam diplomatái és ügynökei voltak (Ignatyij Rejszé 1937-ben Svájcban, G. Sz. Agabekové 1938-ban Törökországban, Walter Krivickijé 1941-ben Washingtonban, de valószínűleg merénylet áldozata lett Fjodor Raszkolnyikov és Szergej Szedov is). Figyelemreméltó, hogy csaknem mindegyiküknek marad annyi idejük, hogy szakításukat Sztálinnal a nyugati közvélemény elé tárják (gondoljunk Fjodor Raszkolnyikov nyílt levelére, Ignatyij Rejsz levelére, amelyet halála után közölnek, csakúgy mint E. Poretsky néven kiadott emlékiratait: Our own People, London, 1969; l. még Agabekov G. Sz.: CSEKA za rabotoj, Sztrela, Berlin, 1931.; Krivitsky Walter: I was Stalin's agent, London, 1940.). Mert nem kémháború folyik itt; meggyőződéses forradalmárok és kommunisták erkölcsi és politikai lázadása ez Sztálin ellen. Még csak a nyugati szovjetellenes propaganda részévé sem váltak ezek a szakítások és dokumentumok. Hatásuk a maguk korában elenyésző, ha van, akkor elsősorban Sztálinra: 1936 decemberében a bukott - és nem sokkal később letartóztatott - Jagoda helyére kinevezett Jezsov személyes irányításával titokban létrehozzák az NKVD különleges operációkkal foglalkozó osztályát.

Minthogy az „árulókkal" otthon sokkal kényelmesebb leszámolni, 1936-37-ben nagy számban kezdik hazahívni a külföldön dolgozó szovjet ügynököket és diplomatákat, hiszen ezek jórésze még a „régi bolsevikokhoz" kötődött, esetenként egyenesen Jagoda embere volt Hogy ne riasszák el őket, meghagyják a külügyi osztály élén Jagoda régi emberét, A. A. Szluckijt (jóllehet az összes többi ügyosztály és részleg vezetőjét letartóztatták és rövidesen kivégezték), sőt éppen az ő feladata az ügynökök hazacsalogatása és az engedetlenekkel való leszámolás. A. A. Szluckij szervezi meg azokat az operatív csoportokat, amelyek Nyugat-Európában egymás után teszik el láb alól a „vissza-nem-térőket". (Természetesen ez sem fogja megmenteni őt végzetétől. Mikor elvégezte feladatát, megmérgezik, és ünnepélyes külsőségek között eltemetik. Minderről részletesen olvashatunk a Novij mir 1989. márciusi számában Irma Kudrova tanulmányában, abban a számban, amely a Szovjetunióban első ízben Georges Orwell 1984 című regényének soros folytatását is közli.)

A sors szeszélye folytán a „vissza-nem-térőkkel" többnyire a „visszatérők", helyesebben „visszatérni-akarók" akciócsoportjai végeznek. A korabeli orosz emigrációban ugyanis éppen a „nagy terror" időszakában egész visszatérési hullám indul el, hála az új alkotmányt nyert békés, diadalmasan fejlődő Szovjetunió KÉPÉNEK. Míg 1929-ben a „nyevozvrasenyec" fogalma született meg, 1936-ban a „vozvrasenyec"-é. Sőt a visszatérési hullámot a rendkívüli horderejű eseményeknek kijáró nyelvi leleménnyel „vozvrascsencsesztvo"-nak keresztelték el. Éppen a visszatérni akarókat lehetett legkönnyebben beszervezni a szóban forgó akciócsoportokba: ha - úgymond - tényleg haza akar térni, bizonyítsa tettekkel, hogy rászolgál a „haza" bizalmára. Minthogy a hazatérni kívánók jó része egykor a fehér gárdában szolgált, a terrorista akciókhoz elengedhetetlen katonai szaktudás is rendelkezésre állt.

Egyike e megtévesztett egykori fehérgárdistáknak Marina Cvetajeva, a nagy orosz költőnő férje: Szergej Efron. Efron nemcsak a Szojuz vozvrascsenyija v SzSzSzR (A Szovjetunióba visszatérők Szövetsége) elnöke volt, hanem több merénylet előkészítője is. Bizonyított, hogy részt vett az Ignatyij Rejsz elleni merényletben, és köze volt az emigráns Müller tábornok elrablásához. Éppen az ő tevékenysége mutatja, hogy a Szluckij által az „árulók" ellen bevetett és a Spanyolországban felhasznált akciócsoportok ugyanazok voltak. Mint arról Kirill Henkin orosz emigráns számol be emlékirataiban, éppen Szergej Efron segített

neki kijutni Spanyolországba, hogy a köztársaságiak oldalán harcoljon. Ahhoz, amit Henkin hetek utánjárásával sem tudott elérni, Efronnak elegendő volt egyetlen nap. Efron azonban nemcsak segített a fiatalembernek, hanem mindjárt olyan feladatot ajánlott neki, amely - mint mondotta - érdekesebb a lövészárokból való lövöldözésnél. így találkozik Henkin pár nap múlva Valenciában az NKVD spanyolországi operatív csoportjának vezetőjével, Alekszandr Orlowal. (Mellesleg Orlov is egyike a nagy „nyevozvrascsenyeceknek". 1939-ben marad Nyugaton, de emlékiratait csak tizenöt éves bujkálás után meri közreadni, mikor Sztálin már nem él, 1954-ben, The Secret History of Stalin 's Crime címmel.)

Henkin Orlov keze alatt kezdett dolgozni. Feladata az volt, hogy „felderítse" a „trockistákat" és egyéb „népellenségeket". (Részletesen ír erről már említett tanulmányában Irma Kudrova.) Természetesen a „visszatérők", akármilyen nagy szolgálatokat tettek is - hitük szerint a hazának, valójában Sztálinnak -, a Szovjetunióba érkezve szinte egyenesen a lágerekbe vagy a kivégzőosztagok elé kerültek, akárcsak a Spanyolországban harcoló katonai tanácsadók, vagy később a spanyol emigránsok jó része. Ez alól természetesen nem képezett kivételt Szergej Efron sem, akit nem sokkal felesége visszatérése után 1939 novemberében tartóztattak le és végeztek ki (lánya, aki valamivel előbb tért haza, akkor már letartóztatásban volt). De miért tettek volna éppen vele kivételt, ha kivégzőosztag elé került az októberi forradalom egykori hőse, a barcelonai szovjet főkonzul V. A. Antonov-Ovszejenko, és meg kellett halnia magának Szluckijnak is. A totalitárius kultúrában a „visszatérő" már önmagában is kétes figura, veszélyes és gyanús „elem": aki onnan tér vissza, aki látta, mi van ott, de nem látta még, mi van itt, az nem volt megbízható. A visszatérőknek egyetlen társadalmi csoportjáról sem tudunk - akár volt emigránsok, akár antifasiszta menekültek, akár hadifoglyok, akár diplomaták vagy ügynökök voltak amelyet a „szovjet haza" valóban visszafogadott volna, és amelyet ne sújtott volna különösen keményen a terror.

A P.O.U.M. LIKVIDÁLÁSA

Az NKVD külügyi osztálya nemcsak egyes személyek „felderítésével", elrablásával és esetenként meggyilkolásával foglalkozott Spanyolországban. Valódi megbízatása a spanyol „trockizmus" megsemmisítése és a spanyol kormány szovjet ellenőrzés alá vonása volt Valójában nem a „trockisták" jelentették a legfőbb veszélyt, hanem a P.O.U.M. - Katalónia eretnek marxista pártja amely azokat a forradalmi szocialistákat tömörítette, akik elutasították a kommunisták módszereit. Mi sem jellemzőbb e párt állítólag „trockista" jellegére, hogy a Spanyolországban harcoló tényleges trockisták egyike sem volt a tagja. A szovjet sajtó már 1936 decemberében több cikkben sürgette a P.O.U.M. felszámolását. Három nappal azelőtt, hogy Andres Nint, a P.O.U.M. vezetőjét eltávolították a spanyol kormányból, a Pravda ezt írta: „A trockisták és anarcho-szindikalisták eltávolítása Katalóniában kezdetét vette. S ugyanolyan határozottsággal fog folytatódni, ahogy az a Szovjetunióban történt." (Pravda, 1936. dec. 16.)

Jesús Hernandes, a köztársasági kormányban tárcát kapott két kommunista miniszter egyike, visszaemlékezéseiben később megírta, hogyan kérette magához őt ezekben a napokban a szovjet nagykövet Rózenberg, és mutatta be neki Szluckijt, az NKVD külügyi osztálya vezetőjét, akit Spanyolországban Marcos álnéven ismertek. Szluckij azt közölte Hernandes-zel, hogy haladéktalanul fel kell számolni a P.O.U.M.-ot, minthogy vezetői nemcsak nyíltan bírálják a Szovjetuniót, főként a moszkvai perek miatt, hanem megpróbálják Spanyolországba bejuttatni Trockijt. Rózenberg még megjegyezte, hogy 6 már nem egyszer közölte személyesen Largo Caballeróval, az akkori miniszterelnökkel, hogy a P.O.U.M. likvidálását maga Sztálin sürgeti, de az nem hallgatott rá. Ezért most más megoldást kell találni. A terv az volt, hogy az NKVD provokációt szervez Barcelonában, ami lehetőséget nyújt a kommunistáknak a hatalom megragadásához és a P.O.U.M. szétveréséhez. Ha pedig ezt Largo Caballero habozna elismerni kész tényként, az csak jó ürügy lesz, hogy eltávolítsák a kormány éléről.

A „hadművelet" irányítását a barcelonai szovjet nagykövetre, V. A. Antonov-Ovszejenkóra és a Komintern egyik operatív munkatársára, Gerő Emőre bízták. (Ismeretes, hogy Gerő később Trockij meggyilkolásának előkészítésében is részt vett, és adott összefüggésben meglehetősen nehéz lenne megmondani, hol vált el az NKVD apparátusa a Kominternétől.) Az első lépés az volt, hogy a katalóniai rendőrség vezetőjének megtették Rodrigez Salast, a kommunista párt tagját, aki mindenben kész volt követni az utasításokat, ő foglalta el saját erőivel 1937. május 3-án a barcelonai telefonközpontot, amely Franco lázadásától kezdve az anarcho-szindikalista szakszervezetek kezében volt. Persze, akkor senki nem tudta, mi is történik valójában. Az anarchisták a központi polgári és katonai kormányzat minden lépését gyanakvással szemlélték, és éberen őrizték fegyverraktáraikat, a befolyási övezetükbe eső városokat Kezdettől fogva mindkét oldalon tartottak az összecsapástól. Az anarchisták - a későbbi fejlemények fényében nem épp alaptalanul - attól tartottak, hogy a kommunisták - provokációjukkal - rá akarják bírni a kormányt, fegyverezze le, és helyezze törvényen kívül őket. A kommunisták vezetői viszont azt hangoztatták, hogy az anarchisták között és a P.O.U.M.-ban sok a beszivárgott fasiszta provokátor és ügynök. Kétségtelen, hogy ezekbe a szervezetekbe könnyebb volt bejutnia kémeknek, mint a kommunisták közé. Jósé Diaz, a Spanyol Kommunista Párt főtitkára május 9-én kijelentette: „Legfőbb ellenségeink a fasiszták. Ez nemcsak a fasisztákra, hanem a nekik dolgozó ügynökökre is vonatkozik... Egy részük trockistának mondja magát... Miután ez már mindenki előtt ismeretes, ismeretes a kormány előtt is, miért nem nevezzük nevükön, és nem irtjuk ki őket könyörtelenül?" (Idézi: Bernard Crick, i. m. 299. old.)

Mindenesetre a provokáció pillanatában akkora volt a zűrzavar, hogy senki sem tudta megmondani, ki is kezdte a lövöldözést. A négy napig tartó utcai harcoknak legalább ezer áldozata volt. Barcelonába bevonultak a különleges rendőri alakulatok, amelyek Valenciában és más helyeken jó előre készenlétbe voltak helyezve, és elfojtották az ellenállást. Ez még nem jelentette a P.O.U.M. likvidálását. A spanyol kabinet kommunista miniszterei 1937 május 15-én hivatalosan követelték a P.O.U.M. likvidálását, de Largo Caballero ekkor sem engedett.

Ezt követően tartott ülést az SKP Politikai Bizottsága, amelyben a Komintern képviselői - Gerő Ernő és Togliatti - közölték Sztálin utasítását: meg kell szabadulni Largo Caballeritól, és helyébe Miguel Negrint kell kinevezni. Valamivel később erre sor is került.

Jesus Hernandes emlékirataiban leírja, hogy amikor a Negrin-kabinet megalakult, Ortega, a biztonsági szolgálat vezetője elmondta neki: Orlov, az NKVD operatív csoportjának spanyolországi irányítója, a belügyminiszternek - Ortega felettesének - tudta nélkül letartóztatási parancsokat írat alá vele. Orlov azt is elmondta Ortegának, hogy a P.O.U.M. vezetőit nemsokára bíróság elé állítják. Az lesz a vád ellenük, hogy francoista kémekkel - ezek akkor már letartóztatásban voltak - működtek együtt Hernandes azt is megírja emlékiratában, hogy a spanyol kommunisták többségét ezek a módszerek felháborították, bár a Komiméra utasításait végrehajtották. Az SKP imént idézett főtitkára, Jósé Diaz azt mondta később, hogy ez volt az az időszak, amikor „lélekben meghalt". Togliatti és Dolores Ibarruri, a legendás hírű, ám erkölcsi skrupulusokat nem ismerő La Passionaria azonban határozott cselekvésnek láttak, ők küldték Katalóniába a köztársasági hadsereg rohamosztagát, hogy tartóztassák le a P.O.U.M. vezetőit. A P.O.U.M. tagjai ellen valóságos hajtóvadászat kezdődött, milíciájukat lefegyverezték, vezetőiket letartóztatták.

1937 június 16-án tartóztatták le Andres Nint, a P.O.U.M. politikai titkárát, az autonóm katalán kormány igazságügyminiszterét, aki egykor Moszkvában a Vörös Szakszervezeti Internacionálé titkára volt. Először az Alcalá börtönbe került, ahol Orlov és a Komintern egyik régi kádere Vittorio Vidali (Trockij meggyilkolásának egyik szervezője, a második világháború után Triesztben a Tito-ellenes kommunisták vezetője) hallgatták ki. Ezután az El Prado börtönbe szállították át, ahol kegyetlen kínzásoknak vetették alá, de Nin nem írta alá a hamis tanúvallomást. Nem tudni, hogy ezek után végezték-e ki, vagy a kínzások közben halt-e meg. Orwell, akihez közel állt Nin, még Spanyolországban értesült

róla, hogy szovjet ügynökök rabolták el és ölték meg. Ez a gyötrő emlék - Bernard Crick, Orwell életrajzírója szerint - élete végéig elkísérte, és az 1984 című regényében Goldstein alakjában sokkal inkább Nint, mint Trockijt akarta megmintázni.

Andrés Nin meggyilkolása után Franciaországban bizottság alakult a P.O.U.M. védelmére, amelynek Roger Martin du Gard-on, Mauriacon kívül André Gide is tagja volt. Levélben követelték, hogy a P.O.U.M. perbe fogott tagjaival emberségesen bánjanak, és törvényesen járjanak el. A levélnek komoly visszhangja volt Spanyolországban, magára Negrinre is hatással volt. Ettől kezdve a P.O.U.M. vezetői nem tűntek már el nyomtalanul, de az egyszerű P.O.U.M.-tagok közül sokat kivégeztek. Minderről az egyik túlélő, Julian Gorkin számolt be részletesen a Bulletin d'Information de la Sommission pour la Verité sur les Crimes de Stalin című kiadvány 1962-es májusi számában (L 'Assasinat d'Andres Nin). Ugyancsak Julián Gorkin dolgozta föl mindmáig leghitelesebben Trockij meggyilkolásának történetét (L 'assasinat de Trotsky, Julliard, Paris), melynek szálai is ide, Spanyolországba, helyesebben Katalóniába vezetnek, hiszen Trockij gyilkosa, az NKVD ügynöke - hithű kommunista - is katalán volt: Ramon Mercader, avagy teljes nevén Hajme Ramon Mercader del Rio Hernandez. (L. erről újabban: Jefim Tyeper: Tyerrakt Ramona Merkadera, Nyeva, 1989. 3. szám)

EPILÓGUS

A „nagy terror" spanyol fejezete ezzel még nem zárult le. Orwell Spanyolországból Angliába tért vissza, a francoisták győzelme után emigrálni kényszerülő spanyol kommunisták viszont, szovjet tanácsadóikkal, belügyi munkatársakkal és katonai szakértőkkel együtt a Szovjetunióba, a „világ proletariátusának hazájába". Nem tudták, hogy ebbe a hazába nincs visszatérés. Sorsuk - kevés kivétellel - kivégzés, láger, száműzetés lett, akár a pár évvel korábban a Szovjetunióba emigrált osztrák „schutzbundistáké" vagy a Hitler elől a Szovjetunióba menekült német kommunistáké és baloldaliaké, ha ugyan 1939-ben a szovjet-német barátsági és megnemtámadási egyezmény megkötése után nem szolgáltatták ki őket újra a Gestapónak. Közismert tény, hogy Sztálin totalitárius rendszere több kommunistát és baloldalit gyilkolt le, mint a kapitalizmus összes rendőrsége és diktatúrája valaha.

Orwell életében csak egyszer került közvetlen kapcsolatba Moszkvával, amikor 1937 májusában a Moszkvából szerkesztett International Litterature írást kért tőle és a Quai de Wigan című könyvéből egy példányt, nyilván egy esetleges közlés vagy recenzálás céljából. Orwell elküldi a könyvet, mellékelt levelében azonban írást csak későbbre ígér, mert - menti ki magát - most van felépülőben abból a sebesüléséből, amelyet a P.O.U.M. milíciájának tagjaként kapott harc közben. A moszkvai lap szinte kétségbeesett sietséggel igyekszik megválaszolni Orwell levelét, mintha csak egy Láthatatlan Erő előtt mentegetné magát a baklövésért, azért, hogy nem tudták: Orwell a P.O.U.M.-hoz tartozik.

Íme a levél Bernard Crick közlése alapján (i. m. 313. old.):
„Mr. Georges Orwell   1937. VIII. 25.
The Stores
Wallington
Uram,
az International Litterature szerkesztősége megkapta levelét, amelyben május 31-i levelünkre válaszol. Jól tette, hogy őszinte volt, jól tette, hogy tájékoztatott minket a P.O.U.M. milíciájában folytatott tevékenységéről. A mi folyóiratunknak csakugyan semmi dolga a P.O.U.M. tagjaival; ez a szervezet, mint azt a spanyol nép lázadók és fasiszta intervenciósok ellen vívott harcának tapasztalata megmutatta, Franco „ötödik hadoszlopának" része, amely a köztársasági Spanyolország hősies hadseregének háta mögött tevékenykedik.

International Litterature"

Szilágyi Ákos

A sorozat megjelent kötetei:
1. André Gide: Visszatérés a Szovjetunióból
2. George Orwell: Hódolat Katalóniának

Előkészületben.
3. Panait Istrati: Más fény felé
4. Nagy Lajos: Tízezer kilométer Oroszország földjén
5. Lion Feuchtwanger: Moszkva

INTERART STÚDIÓ, Budapest A kiadásén felel: Pánczél Géza Irodalmi vezető: dr. Bakonyi Péter
Műszaki vezető: Tóth Sándor. Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda. A nyomdai megrendelés törzsszáma: 1573.66-14-2 Készült Debrecenben, az 1989. évben Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató Szerkesztő: Bakonyi Péter
Műszaki szerkesztés és tipográfia: Tóth Sándor A címlaptervet készítene: Bereznai Péter, Robert Capa: A köztársasági katona halála (1936) c. fotójának felhasználásával Terjedelem: 12,80 (A/5) ív

Orwell "visszatérése", a Hódolat Katalóniának egy sorozat második kötete. Alapkönyv a másik két nagy műhöz, az az Állatfarmhoz és az 1984-hez. A szerző őszinte lelkesedéssel utazott Spanyolországba 1936-ban, hogy riportot készítsen a köztársaságiak hősi harcáról, sőt megérkezvén csatlakozott a milíciához, hogy vérét hullassa az "eszméért" a frankoisták ellen az aragóniai fronton. Néhány hónap múlva aztán űzöttként kellett kimenekülni az országból, pusztán azért, mert azok közé sorolták, akik ellen valóságos hajtóvadászatot, irtóháborút folytattak a spanyol kommunisták a sztálinista Komintern és a szovjet államvédelmisek irányítása mellett.

A "nagy terror", amely 1936-ban vette kezdetét a Szovjetunióban, e polgárháborún belüli elvtársháborúval terjedt nemzetközivé. A trockistákkal, az anarchistákkal és a szovjet totalitárius rendszerrel szembeforduló európai baloldaliakkal való leszámoláshoz ideális terepet kínált Moszkva számára (dicstelen "magyar" részvétellel, lásd Gerő Ernő működése) a spanyol nép szabadságharca. '

Az elmúlt 40 év eszméket idealizáló és tényeket hamisító magyar történelemtanítását e könyv végre dokumentatív erővel szembesíti a nyers valósággal,